

Leone Caetani: Az iszlám szerepe a civilizáció fejlődésében

I.

A fordító előszava

világ politikai atmoszférája már régen nem volt úgy megtelítve a mohammedán világgal, s eme atmoszféra feszültségében már régen nem cikkáztak úgy az iszlám villámjai, mint a jelenben. Politikai légkörünket a iszlámnak hol a szabadság és a népfelség jegyében megindult kultúrmozgalmi, hol pedig ama konvulziók rázkódtatják meg, miket a mohammedán Keletből Nyugat felől jövő politikai és háborús veszedelmek váltanak ki, melyekbe a mohammedán Kelet ma ugyancsak bele van bonyolulva. Mintha Nyugat elérkezettnek látná az időt, hogy a félhold impériumát úgy sajátítsa ki saját területéből, mint ahogyan a győzedelmes előretörtető s a keresztény világból egész országokat kihalogató iszlám valamikor Nyugatot fordította ki saját birtokából. Nyugat, mely valamikor defenzívában nekiszegte a félholdnak a keresztet, ma a legteljesebb offenzívába ment át az iszlám országai ellen, melyekre olyan mohósággal vetette rá magát, amilyennel az iszlám, annak idején, a keresztény országokat tiporta le. Nyugat ebben az offenzívában ugyan már nem a keresztet lengeti a mohammedán Antikrisztus ellen — a szeretet és az önzetlenség szimbólumáért való lelkesedése kissé lehanyatlott — hanem a vallásos jelszavak tartalmából meglehetősen kivetkőzött gazdasági és politikai presztízis meztelen önzését, melynek az iszlám országai közel eső, zsíros falatok. A mohammedán világ napjainkban a békés jelszavakba burkolózó exploatív érdekek mérkőzésének legfőbb sűrűlődségi felülete. Nagy s erős nemzetek gazdasági és territoriális expanziójának útjelzői ma legközelebről az iszlám országai felé mutatnak; gazdasági és politikai jövőjük, jelentékeny mértékben azon fordul meg, miként fognak tudni boldogulni az iszlám népeivel, melyek az internacionális napi politikának a legtöbb gondot, a legtöbb dolgot adják. A kultúrmemzetek eme mindennapi politikájának ekkora érdekeltisége a mohammedán világgal szemben, minden műveltebb emberben, önkéntelenül, élénkebbé teszi az érdeklődést a politikai színtér homlokterében elhelyezkedett iszlám vallástörténeti jelenségei iránt. Hogy tisztában lehessünk a mohammedán világ természetével, mely úgyis mint államalkotó, úgyis mint civilizatórikus tényező annyira belenyúl érdekeinkbe és politikánkban ekkora aktualitásra tett szert, ismernünk kell a történelmi

iszlám ama képét, mely az iszlám modern kritikai alapon nyugvó tudományos megismeréséből, a vele szakszerűen foglalkozók bűvárlataiból szűrődött le. A modern civilizáció gazdasági érdekeinek a mohammedán Keleten egyre növekedő konjunktúrái emez akadémikus jellegű ismereteknek fontos gyakorlati értéket kölcsönöznek. A *pénétration pacifique* korszakában az expanzív, az imperialista Nyugat, Keletnek nem erőszakos, fegyveres hatalmi eszközökkel történő meghódítását hangsúlyozza. Ami, persze, nem jelenti egyúttal azt is, hogy a kultúra örvendetes fokára emelkedett nemzetek mindig és következetesen tartózkodnának attól, hogy önmagukról megfeledkezve, a háború démonjának karjaiba vessék magukat. Az imperialisztikus előrehaladás, a győzelmes ipar és kereskedelem korszakában a háborúk brutális foglalásai mellett vagy nyomán a gazdasági térfoglalásnak humánus, toleráns, alkalmazkodó formájában megy végbe. Nyugat gazdasági s politikai függésbe hozza Keletet a gyámolítás és a megértés eszközeivel. Célszerűbbnek tartja, hogy politikai és gazdasági kényszerének enyhébb formát adjon azzal, hogy Keletet lassúbb tempóban, de szelíden és annál biztosabban s maradandóbban, intézményeinek, hagyományainak, egész lelkivilágának kíméletes respektálásával, lelki motívumainak bonyolult összességén keresztül hódítsa meg. Ez pedig nélkülözhetlenné teszi mindazoknak, kiknek Keleten érdekeik vannak, nélkülözhetlenné teszi a keleti politika irányítására kiható s a napi politika dolgaiban tájékozást kereső közvéleménynek, hogy a mohammedán világot ama tényezőjében ismerjék meg, mely a múltban s a jelenben, hordozója Kelet egész szellemi és anyag tartalmának s amelyben összetetalálkoznak életforgalmának összes koeficiensei. Ismerniök kell az iszlámot, mint vallástörténeti jelenséget az iszlám múltjában és történelmi kifejlődésének adott feltételeiben. Ha tehát az iszlám-kutatás olyan tényeket vet felszínre, melyek az iszlám egészére hatnak ki s eddig alig ismert, eredeti mozgatóerőibe, új, nagy történelmi összefüggéseibe, sajátos mivoltának nagyobbára rejtve maradt titkaiba világítanak bele: akkor ezek nemcsak a szakkörök figyelmére számíthatnak, hanem hasznos tanácsokkal szolgálnak a gyakorlati politikusnak a Keletnek, mint a gyakorlati politika objektumának okos kezelésére, mely annál célravezetőbb, mennél történelmibb alapon nyugvó, tudományos elvekre van fektetve.

Caetani herceg alábbi tanulmánya, melyet a *Huszdik Század* számára — az illusztris szerző és a kitűnően szerkesztett *Scientia* c. folyóirat szerkesztőségének szíves engedelmével, hol az úttörő tanulmány először jelent meg — nyelvünkre átültetni szerencsém volt, a modern iszlámkutatás ilyen csekélyszámú termékeinek egyike. Caetani herceg az orientalista világban *standard-work* számba menő eddigi műveiben is fényes bizonyosságát adta annak, hogy a nagy anyag fölött rendelkező iszlámkutató micsoda eredményes munkát végez, ha a történelmi kritikában megedződött történelmi szemlélődést a modern szociológia nézőpontjai termékenyítik meg. A történész kezében, ki a vallástörténelmi jelenségeket a szociológiai kutatások oknyomozásával vizsgálja, ezek keletkezése és kialakulása másként konstruálódik meg, mint a régibb kutatásban, mely a szociológia szempontjait figyelmen kívül hagyja. A modern kutatás e jelenségeket sokkal több oldalukról, sokkal tökéletesebben ismeri meg, mint ama kutatás, melynek egy-egy vallás nem egyúttal a szociológia problémája. Nem csoda, ha az új kutatás ezért a régit vizsgálódásának sokoldalúságával s a jelenségek analízise terén elért eredmények sokaságával messze maga mögött hagyja. Az eddigi kutatás, mely a valláson

vizsgálódva figyelmét csak a pietista törzsmomentumra irányította, csak fogyatékos és tökéletlen lehetett ama másik, újabb kutatással szemben, mely átlátta, hogy a vallástörténeti jelenséget tökéletesen csak valamely korszak szociális történetének egészen keresztül érthetjük meg.

A modern iszlámkutatás előtt a tárgyát képező jelenség mögött két szociáltörténeti mozzanat tűnik fel: egy gazdasági és egy etnikai, melyeknek egészen evidens, szoros összefüggése a *par excellence* vallásos, pietista momentummal kétségtelenné teszi, hogy a szociális történetes materiális oldalainak milyen fontos szerepük van e vallástörténeti fenomén genezisében és kialakulásában s amelyek az iszlámot, másfelől, a kutatásnak sokkal bonyolultabb tárgyává teszik, mint amilyenek a maradi kutatás, az „idealista” történetírás képzeli. Az iszlámkutatást nem kell egy itt-ott kétségtelenül túlzott történelmi materializmus, vagy éppen olyan túlzott és egyoldalú ökonomizmus vak eszközévé lestülyesztani ahhoz, hogy az iszlámban egy olyan jelenséget lásson meg, melynek a sajátosan vallásos gondolon, a vallásnak látszólagos kiindulópontját képező spirituális koncepción kívül egyéb, éppenséggel nem vallásos, egészen anyagi természetű rugói vannak. Az iszlám történetének eredeti forrásaiból ezek a gazdasági és etnikai rugók olyan evidensen domborodnak elő, hogy igazán csodálkozni kell azon, hogy az eddigi kutatás az iszlám megalkulását s kifejlődését hogyan írhatta egészen csak Mohammed vallásos gondolatának, sajátos pietista koncepciójának a számlájára! Ma már kétségtelen, hogy a vallásos momentum az iszlámon eredetileg csak egy akcicens, a történelmi történetnek egyik tényezője ennek egyéb tényezői mellett. Ama történelmi folyamatot, melyet az iszlám neve alá foglalunk össze, anyagi természetű determinánsok: gazdasági kényszer, etnikai fejlődéssel karöltve járó hatalmi törekvések, fajkeverődések és, végső elemzésben, kozmikus jelenségekre (új geológiai alakulások, népvándorlások stb.) visszamenő momentumok határozzák meg. E determinánsok a világtörténet egyik nagy tömegjelenségévé avatják az iszlámot, melynek elemzésével csak egy kollektív jelenségekkel dolgozó antiindividuális, szociológiai történeti kutatás boldogulhat. E szerény sorokban — melyek egy bevezetés kívánatos határain talán már túl is mentek — nem térhetünk rá egyenkint ama mozzanatok bemutatására, melyek az iszlámban a tömegjelenségekre alkalmazott kutatás módszerét fényesen igazolják, Ezt más alkalomra hagyjuk, ha az iszlám keletkezésének és kialakulásának körülményeit s ezeknek materiális rugóit a modern kutatásokból leszűrődött eredmények világításában fogom bemutatni. Ekkor majd világosan látni fogjuk, hogy az iszlám keletkezését a modern kutatás hogyan magyarázhatja meg egy osztályharc keretében; hogy az iszlám államának kialakulása egy uralkodó-osztály államának s osztályönzésének, nem pedig a mohammedán vallás propagandájának érdekei szerint ment végbe; hogy az iszlám civilizációja nem egy vallásos gondolat önjelű civilizatorikus végeredménye, hanem egy nagyszabású fajkeverődés szinkretisztikus eredője gyanánt jött létre s hogy végül: maga az iszlám világhistória egésze, végső elemzésben, nem egyéb mint geológiai alakulásokból eredő kedvezőtlen talajviszonyokra visszamenő népvándorlásoknak, éhségtől fölfelé kergetett embertömegek összetömörülésének megjelenésformája. Az iszlám ilyen materiális momentumok talaján akadt és ilyen gazdasági tényezők talaján virágzott, kialakulását főként ezeknek a tényezőknek hatóereje indította meg. Csak jelzem az utat, melyen bekanyarodott a modern iszlámkutatás. Caetani alább következő tanulmánya

ezen az úton indul tovább, ezen az úton egy új eredményhez ér el az iszlám vallástörténeti tömegjelenségének elemzésében. Meg fogja nekünk magyarázni milyen szerep jutott az iszlámnak az elkülönülés történelmi folytonosságának fönntartásában, melyet Kelet embermillióinak speciális lelki habitusa ösztön-szerűen, majd tudatosan hangsúlyozott Nyugattal szemben. Meg fogjuk ismerni az iszlámban Kelet konzerválásának szociológiai szerepét, melynek a kihatása csak egy távoli jövőben, vagy talán sohasem fog lezárulni. Ámde ne vágjunk elébe az illusztris orientalista figyelemreméltó fejtegetéseinek, melyek egészen közérthetőek s amelyekhez nem kell kommentár. Adjuk át inkább a szót Caetani herceg új utakon járó, világos fejtegetéseinek.

Dr. Osztern Salamon Pál.

II.

A politikai, gazdasági és vallásos vonatkozások Európa és Ázsia, Kelet és Nyugat között képezik ama vásznat, amelyen lerajzolódnak és kiemelkednek a művelt világ történetének drámai keretei. Az ókori Görögország és az óperzsa birodalom közötti háborúk, Nagy Sándor hadjáratai, a világot hatalmába ejtő hellenizmus aranykora, a rómaiak impériuma a Földközi-tenger egész medencéjének szelvényében-hosszában és Előázsiaiában, a kereszténység megszületése, az iszlámnak hirtelen, katasztrófa-szerű megjelenése, a kereszties hadjáratok, Konstantinápoly eleste és a törökök inváziója Európába, mindmegannyi mértföldköve a világ történetének, melyeket mindenki ismer, ki a távoli céljai felé haladó emberiség évezredes haladását valaha áttekintette. Eme haladás két, folytonos, nagy ellentét között, Ázsiának s Európának egymással ellentétes civilizációja között megy végbe.

Az összes jelenségeknek igazi okait nyomozó pontos és mélyreható kutatás lázában a modern tudós, akár természeti, akár pedig társadalmi jelenségek magyarázatát keresi, nem éri be azzal, hogy a történelemnek csupán szemetkápráztató teatrális, külső megjelenésformáit ismerje. Királyokban, világokat hódító hadvezérekben, prófétákban, a népek és eszmények vándorlásában, mélységes szenvedélyekben, melyekért egész nemzetek véres harcokat nyertek vagy vesztek s amelyeken birodalmak és egész civilizációk keletkezése avagy rombadúlése fordult meg, ma már elsősorban homályos és szövevényes szociológiai törvényeknek csupán külső, materiális tüneteit ismerjük fel, olyan törvényekéit, melyek létezésüknek eddig még meg nem számlált évezredek folyamán szabályozták és irányították az emberi-ségnek egész szellemi és anyagi evolúcióját.

Napjainkban, hol Európa nemzetei Kelet világának oly jelentékeny része fölött uralkodnak; ma, hol Afrikában és Ázsiában, rég kimúlt birodalmak maradványain való osztozkodás közben imperialista szenvedélyeik és territoriális uralmi vágyaik oly élénken lángra gyúltak: ma, hasznosabb, sürgősebb, mint valaha, megtudni, hogy mi voltaképen az a Kelet, mi jelentőségük van Ázsia civilizációinak, hogy e civilizációk genezisést miféle törvényszerűségek határozták meg; e törvények ismere-

tének hiánya végzetes tévedések és megaláztatások okává válhatik, melyekért Európának esetleg kincseinek óriási veszteségeivel és rettenetes véráldozatokkal kell fizetnie.

Milyen szükségesek eme tanulmányok s milyen nélkülözhetetlen Kelet világának biztos alapokon nyugvó ismerete, azt hiszem, elegendőképpen mutatják az általános tudatlanságnak mindennapos bizonyosságai, nemcsak azok, melyekhez a zsrnalisztika naiv improvizálásai révén van szerencsénk, hanem azok is, amelyekben olyan emberek részesítenek bennünket, kik sokáig éltek Keleten, anélkül azonban, hogy a keleti ember lelki-világába, öntudatába valaha sikeresen behatoltak volna. A múlt évben, pl. egy előkelő angol orgánumban, a *Nineteenth Century*-ben igen szép cikket olvashattunk, az egyiket egy kiváló történétíró E. Bevan (1911 augusztusi szám), a másikat India egyik tartományának volt kormányzója, Sir Bampfylde Fuller írta (1911. novemberi szám); mindkét cikknek címe ez volt: *East and West*, vagyis Kelet és Nyugat. Amaz azt fejtegette, hogy keleti és nyugati emberek között igazi összeférhetetlenség nincsen, erkölcsi, értelmi és vallási összeolvadásuk következőleg nem is lehetetlen. Emez, az ázsiai világnak sokkal praktikusabb és közvetlenebb ismeretére tevén szert, nem győzte eléggé hangoztatni, hogy keletiek és nyugatiak között mennyire mélyreható erkölcsi különbségek forognak fenn s hogy amazokat emezektől az életnek mennyire összehasonlíthatatlanul ellentétes koncepciója választja el. Mindakét író előtt ismeretlen viszont, illetve, helyesebben mondva, mindakét író elhanyagolta ama fontos tényezőt, melyet Keleten és Nyugaton a vallás képvisel, mindakettő figyelmen kívül hagyta a vallásos koefficienst, mely európai keresztények és a legkülönbélebb vallásokhoz tartozó ázsiaiak, főként azonban a muzulmán ázsiaiak között valójában a különbözőség és az inkompatibilitás alapvető elemét képezi. Efféle vizsgálódásoknál figyelmünknek főként épen a vallásos jelenségek pontos magyarázatára kell irányulnia; Keletről megalkotott minden szintetikus ítéletnek ez a kulcsa; ama nézeteket, melyek arra vannak hivatva, hogy nem-európai népekre irányuló iniciatívák, akár politikaiak, akár pedagógiaiak sugalmazására szolgáljanak, ez határozza meg és ez irányítja.

Más szavakkal: arról van tehát szó, hogy feleletet adjunk különböző kérdésekre, melyeket pontosan megformulálni épen olyan rendkívül kényes dolog, amely nehéz feladat igazán elfogulatlan szellemmel és részrehajlatlansággal szembe nézni velük. Jomagunktól azt kell kérdeznünk tehát: Kelet fiai elsajátíthatják-e kultúránkat, vallási, jogi, társadalmi intézményeinket és koncepcióinkat? Vallásaik, melyek őszinte hitüket képezik, féltékenyen őrzött hagyományaik akadályai-e további fejlődésüknek, erkölcsi és anyagi haladásuknak? Le kell-e tehát tipornunk az ő kultúrájukat és helyébe kell-e hoznunk a mienket? Mennyiben jelent az európai civilizáció hatása Kelet fiaira nézve jót s mennyiben jelent számukra viszont rosszat, bajt, veszedelmet?

Kötelesek vagyunk-e átalakítani őket olyan emberekké, aminők vagyunk jómagunk, európaiakká kell-e tennünk őket, avagy nem célszerűbb-e inkább meghagyni őket úgy, amint vannak s ne kísérreljük-e meg sokkal inkább, hogy morális haladásukat sajátos, természetükadta erőik és képességeik fölébresztésére bízzuk, anélkül, hogy kipusztítanók belőlük ama bizonyos orientalizmusukat, mely többévezredek alkalmazkodás eredménye a természetnek, az életnek szükségszerű és elháríthatatlan követelményeihez?

Íme, csupa közvetlenül reánk meredező, praktikus probléma; mindmennyit a modern civilizáció terjeszkedése rákényszeríti mindama európai nemzetekre, melyeknek keleti alattvalóik vannak, anélkül azonban, hogy kielégítő megoldásukat emez európai nemzetek bármelyike Keleten bárhol vagy bármely időben eddig valamiképpen megtalálta volna. Az összes érdekelt kormányok mindeddig, bizonyos empirikussággal jártak el, precízen megszabott tervszerűség, céltudatos, világosan látott, kigondolt irány nélkül; amúgy vaktában igyekeztek előbbre jutni. Velükszületett politikai és adminisztratív okosságuk szerencsés intuíciójától vezéreltetve, Egyiptomban s Indiában, eddig csak az angolok — csendesóceáni gyarmataikon pedig, rajtuk kívül, eddig részben még csak a hollandusok — értették meg, hogy a kérdések praktikus megoldásának milyennek kell lennie, anélkül azonban, hogy vizsgálódásuk e téren igazán mélyre ereszkedett volna s anélkül, hogy elveik gyakorlati alkalmazását egy elméletileg kiépített rendszer magaslatára emelték volna. Nálunk, Olaszországban az ilyen kérdések tárgyalása, csekély egynéhány hónappal azelőtt, legtöbbször szemében még akadémikus jellegű lett volna: ámde az események, tudvalevőleg, gyors tempóban követték egymást s Tripolisz és a Cyrenaika annexiójának dekrétumával egyszerre sok és igen súlyos társadalmi felelősséget vettünk magunkra, amellyel szükségképen számot kell vetnünk. Az olasz képviselőház rövidesen arra lesz hivatva, hogy törvényeket dolgozzon ki, melyek a két új afrikai tartomány organizálására szolgálnak és ama feladat előtt fogja magát találni, hogy kísérletet tegyen rendkívül komplikált és igen nehéz problémák megoldására; ez pedig óriási vér- és pénzáldozatokba kerülhet, ha törvényhozásunkat akciójában nem fogja sugalmazni Kelet világának biztos alapon nyugvó ismerete és új alattvalóinknak, avagy helyesebben szólva: új muzulmán polgártársaink szükségleteinek helyes értékelése.

E rendkívüli jelentőségű új tény elég fontos ahhoz, hogy szintetikusán megvitassuk és megállapítsuk a keleti kérdések jellemző tulajdonságait. Különösen szemügyre vesszük a muzulmán világ sajátosságait, melynek megértése — alább kifejtendő okok következtében — könnyebben hozzáfér értelmünkhöz s amelyhez kényelmesebben is jutunk hozzá s melyet egyszerűbben is analizálhatunk. E mellett — mondhatnók — az iszlám Kelet s Nyugat relációi között a múltnak legtípusosabb,

legjellegzetesebb eseménye. Az iszlám megszületése és létjoga Kelet történeti fejlődésében — ha részrehajlás nélkül és kellő figyelemmel vizsgáljuk — minden egyébnek a vizsgálatánál is jobban és világosabban mutat rá arra, hogy mi a titkos oka a történeti múlt és a jelenkor eseményei annyi különféle s egymástól — látszólag — különváló jelenségének; élénk világot vet Kelet egész világára s hasznos lehet, legközelebbről mireánk, olaszokra nézve, mihelyt tekintetbe vesszük, hogy egy új törvényhozói munkának közvetlen — mondhatnám — parancsoló szüksége előtt állunk. Feltéve azonban, hogy ez nem is volna emígyen, nemde, akkor is kötelességünk, viszont, emlékezetünkbe visszaidézni ama kölcsönös érintkezéseket, melyek Itália és a muzulmán Kelet között fennállottak s amelyeknek a folytonossága századokon át tartott, hogy okuljunk belőlük. A *Risorgimento*-nak hőskölteménybe illő küzdelmeiben megszületett Itália, szinte nem emlékszik már vissza arra a történelmi tényre, hogy a VII. század végén a kalifák kalózhajói rabolva kalandozták be Szicília partjait s hogy kifosztott templomok aranyból való serlegeivel, drágakövekkel kirakott ereklyetartóival s nagyértékű kandelábereivel megrakodva tértek vissza Afrikába, mialatt hajóik fedélzetén, a szaracénok hajóin evező négerlegények közé préselve, asszonyok és leánygyermek zokogtak, azok özvegyen, ezek árván, kiket nem vigasztalt senki sem s akik arra voltak kárthatva, hogy soha többé viszont ne láthassák szülőföldjük tengerpartját és az Aetna lejtőinek gyönyörű, dús virányait.

Azóta, csaknem tizenhárom évszázadon át, Itália kereskedelme vagy háborúi révén soha meg nem szakított érintkezésben állott az iszlám hívőivel, kik aszerint, amint a sors hozta, majd urai, majd rabszolgái, majd pedig riválisai voltak. Szicília, nemde, századokon át muzulmán tartomány volt: Afrika kalózái, szinte le egészen a mi korunkig, a tirrhéni s a ioniai tengernek rettegett rémei valának. Itália tengerparti köztársaságainak egész politikai és kereskedelmi élete majd békés, kereskedelmi, majd harcias és ellenséges vetélkedésben folyt le a Földközi-tenger partjainak hosszában egymás mellé sorakozó muzulmán államokkal. Aquinói Szent Tamás teológiája, a szalernói iskola orvostudománya, a fizikai tudományoknak rudimentumai Olaszország legrégibb egyetemén, sőt mi több: Dante víziói a természetfölötti világról át meg át vannak itatva es inspirálva az antik tudomány és filozófia tanaitól, miket Kordova és Bagdad arabs theológusai, egykoron a barbár Európának mesterei, gyűjtöttek össze, újra formuláztak meg és így plántáltak át Nyugatra. Később azután köztársaságaink pezsgő politikai és kereskedelmi élete közvetlen relációk útján folytonos érintkezést keres a muzulmán világgal. Az utóbbi években pedig termékeinknek a Keleten egyre növekvő csere-torgalma, Törökország nemzetiségi mozgalmai, a marokkói bonyodalmak, a kolóniális birtokok, afrikai ambícióink legújabb

fájdalmas illúzióink, miket amaz érzelmekről alkottunk meg magunknak, melyekkel Tripolisz népe viseltetik irántunk: minde dolgok, minden egyes alkalommal, arra emlékeztetnek, vagy legalább is arra kellene emlékeztetniök bennünket, hogy odalent, a tengeren túl, egy tengerparton, mely immár a miénk, van egy civilizáció, egy vallás, mely visszavonhatatlanul ellenségünk marad s amely faji előítéletek, vallásos gyűlölködések és százados hagyományok áthághatatlan korlátja gyanánt utunkat állja.

Napjainkban pedig Olaszország, Tripolisz és a Cyrenaika okkupálásával ismét közvetlen, direkt érintkezésbe került az iszlám cerberusával; testvéreinknek vérengző lekaszaboltatása Sâr el-Satt pálmaligeteiben 1911 október 23-án, pedig fájdalmas meglepetés, meglehet azonban, hogy jó lecke is volt számunkra. Óriási birodalmaik kiterjesztése folyamán muzulmán népek országában, Angol-, Francia- és Oroszország hosszas fáradozásokkal járó tapasztalatokat szereztek, melyeket vérontások, gyűjtogatások és borzasztó tragédiák tarkítottak. Rendkívüli erőfeszítéseik, a hódítás művének messzemenő intellektuális és anyagi előkészítése, hosszú időn át hozott mérhetetlen vér- és pénzáldozatok ellenére, az iszlám civilizációjában és népeiben következetesei csak ellenállásra és a lázadás szellemének elfojthatatlan társadalmi erőire találtak, melyeket semmiféle rendelkezésükre álló, emberi eszközzel nem hogy letörni, hanem még csak meghajlítani sem bírtak.

Európa összes nemzeteinek tehát, napjainkban pedig éppen Olaszországnak is nagy mértékben fontos, sőt éppen ezért valóban kötelessége is, hogy magányos vizsgálódásaikban ne csak az orientalisták s az iszlámmal szakszerűen foglalkozók, hanem az egész nyilvánosság és maga a nép lelke is eredetét, természetét, okait ismerje eme sajátos jelenségnek, mely körülbelül ezerháromszáz évvel ezelőtt, egy lángba borult világ riasztó fényében, véres harcok közepette, bizonytalanra tévé magának a kereszténységnek és az európai kultúrának fennmaradását s amely máig is 260 millió ember lelkiismeretét tartja bilincseiben, kik egyetértenek egymással abban az egyetlen, eleven, lobogó érzelemben, hogy mindannyit leküzdhetetlen ellenszenv tölti el mindaz iránt, ami összefügg a kereszténységgel és az európai civilizációval.

Nem elegendő azonban magyarázatát adni annak, hogy az iszlám hogyan született meg. Nekünk európaiaknak, kik mohammedán alattvalóink urai vagy munkatársai vagyunk, sokkal közvetlenebb hasznunk van belőle és nekünk sokkal sürgősebb is megtudni, hogy ez a hitvallás a VII. század derekán miért aratott olyan zajos sikereket, miért diadalmaskodott olyan győzelmesen, miért űzhette ki a mi hitünket, a mi civilizációnkat Ázsiából és Afrikából; tudnunk kell, hogy miért viseltetik máig is olyan engesztelhetetlen gyűlölettel mi irántunk ez a megfélekezhetetlen és legyűrhetetlen tényező, melynek a lobogója alatt mindjobbán kiszélesíti határait a világnak minden részében?

Egy történeti ténynek, melynek a méretei ilyen grandiózusak s amelynek egy hosszas és változatos alakokat öltött evolúció végén még mindig ennyire intenzív és szívós életeréje van, egy ilyen nagyszabású történeti ténynek, csak igen-igen komplex és távoleső okai lehetnek. Egy ekkora történeti ténynek a vitális gyökérszállai Kelet öntudatának bizonyosan legmélyére ereszkednek, valamint hogy bizonyos az is, hogy kifejezést ad olyan érzelmeknek, melyek a keleti néplélek legmélyén szunnyadnak. Analízisünknek ennél fogva mélyre kell hatolnia, miközben ezt a problémát kutatja; csak ha alaposan és minden oldaláról megmagyarázzuk a kérdést, juthatunk el odáig, hogy — talán már a közel jövőben — alább szállíthatjuk a félelmetes ellenállás mértékét, hogy, jó auspiciumok mellett, Tripoliszban olaszok és muzulmánok között egy harmonikus *modus vivendi* kezdeményezői lehessünk.

Históriai dokumentumok hiányában, valamint vallási és faji előítéletek következtében ama hitvallásról, mely Arábiában született meg s ama forradalomról, melyet Kelet civilizációjának fejlődésében eme hitvallás felidézett, mindig csak téves és részrehajló ítéletünk volt. Ma azonban, hol a modern kritikai kultúra lassú, de biztos haladása régi és elavult vallásos és faji előítéleteinket eloszlatja és lerombolja, ma végre eljutottunk odáig, hogy egy a távolba vesző múlt kódében ama rettenetes muzulmán drámának főbb vonalait és okait felismerjük, melynek folyamán Arábia gyorsabban harcosai diadalmaskodnak csaknem az egész akkor ismert világ fölött, melynek az egyik végétől a másik végéig győzelemittasan jutnak el alig néhány évtized alatt.

A részrehajlatlan, de könyörületet sem ismerő tudományos analízis romboló csákánya, mely nekimegy összes társadalmi, erkölcsi és vallásos intézményeinknek, miket az előttünk élt generációknak parancsoló szükségletei fáradtsággal alkottak meg, e romboló csákány napjainkban az iszlám tiszteletreméltó intézményét is hasogatja; más jelentőségét látja meg és ősi alkotóerőit feltárja. Az iszlám modern analízise teljesen kiforgatja az iszlámot ama jelentőségéből, melyet még a XIX. század tudósai tulajdonítottak neki és sokkal szélesebb alapot ad az iszlám megismerésének, miközben bonyolult morális és materiális kezdeteit Ázsiának egész régebbi történetéből s ama relációkból bogozza ki, melyek Ázsia és Európa között fennálltak. Az új hitvallás megszületése nem tűnik fel többé abban a szimplista ruhában ahogyan apáink látták. Nem a régi história az többé egy imposztor prófétáról, aki egy-kettőre néhány csatlósa lelkében a vallásos lelkesedés lángját gyújtja fel, hogy azután a világ meghódítására ösztökélje őket, elkápráztatva őket azzal az illúzióval, hogy az egész emberiséget az új ígére térítik s hogy a maguk vérén önmagukat s az egész emberiséget a büntől, a tévelygéstől váltják meg, ígérve nekik paradicsomjuk érzéki gyönyöreit, amelyek felvillanyozzák és elvakítják őket!

Az sem igaz többé, hogy a vallásos hitük lángjától fölhevített muzulmán hordáknak amaz illúziójuk lett volna, hogy ők az eszközei Allah akaratának; valaminthogy nem igaz az sem, hogy egy ilyenfajta érzelem ellenállhatatlan ereje következtében diadalmaskodtak volna egy évezredes és korrumpált kultúrától elaggott és degenerált ellenségeik fölött.

Mindez csak mese, mindez csak merő víziója az elmúlt időknak.

A igazság valami egészen más; kevésbé drámai talán, de szélesebb alapokon nyugovó, bonyolultabb, óriásibb méretű s főként kevésbé van személyekhez kötve: nem egy embernek és egy maroknyi vakmerő harcosnak céltudatos alkotásáról van szó, hanem egy világraszóló társadalmi forradalom integrációjáról, mely jó egynéhány századdal kezdődött Mohammed előtt, egy olyan evolúció folyamatánál fogva, melynek grandiózus parabolája távolról sincsen befejezve napjainkban.

Mohammed, a Korán, az iszlám determináló incidensei, alkalomszerű ruhái valának csupán az emberi történet egyik legkomplicáltabb, legcsudálatosabb és legsajátságosabb eseményének; új változatai voltak csupán a világtörténet alapvető témájának és ez: a végnélküli akció és reakció Kelet és Nyugat között, ideák, portékák, emberek és dolgok, vallások és művészetek, katonai expedíciók és erkölcsi hódítások örökké tartó cseréje Ázsia és Európa, az emberi civilizáció e két legnagyobb gócpontja között.

Mohammed, a világot meghódító iszlámnak öntudatlan megalkotója nem is hitt abban, hogy új vallást alapít, és új vallást alapítani nem is akart. Visszaterést hirdetett egy már régebben létezett valláshoz, vagy sokkal inkább: megtisztulását hirdette egy vallásnak, mely, szerinte, már régen fennállott, csupán másodrendű istenségek elhagyását követelte, hogy az arabs kultuszt a legnagyobb, az egyedül igaz istenségben koncentrálja, Alláhban, kit már egész Arábiában ismertek, mivelhogy alkalmasint a legrégebb volt az összes istenségek között. Mohammed lelkében azonban e reformnak semmiféle univerzális jellege sem volt; az egész emberiség politikai vagy erkölcsi meghódítására a próféta nem gondolt, még csak azt sem tűzte ki céljául, hogy megtérítse egész Arábiát: csak önmagával és övéivel volt elfoglalva, csak saját szűkebb hazájának, szülőföldjének törzsbeli véreire gondolt, azokra az emberekre, akiket a legjobban ismert és akik legközelebb álltak hozzá. A többi nem is jutott eszébe; sőt bizvást mondhatni: nem is tudta, hogy a világon vannak.

K. u. 632-ben, midőn Mohammed meghalt, az arabs félszigetnek csupán egy része engedelmeskedett akaratának; a törzsek egyesülése pedig, melyet Mekka és Medina városaiban ő hozott létre, inkább politikai és katonai principátus, semmint vallásos közösség volt. Az arabok, természetük szerint, általában vallástalanok voltak s egy csöppet sem vágyakoztak valami új hit után. Mohammedben azonban azt a zseniális embert ismerték

fel, kit igen alkalmasnak találtak arra, hogy alattvalói legyenek. Mohammed meghalt, anélkül hogy törődött volna vele, hogy mi lesz államával, vagy tanaival; de még arra sem gondolt, hogy miként örökítse meg „kinyilatkoztatásainak” pontos szövegét.

A muzulmán közösség fejlődése, az alapítója halálára rákövetkező első időkben, szinte kizárólagosan politikai és katonai fejlődés volt. E fejlődés sok fázisában Róma katonai és területi expanziójára emlékeztet. Minthogy a Mohammedtől alapított közösség Arábiában a leghatalmasabb egyesülés lett s minthogy emez egyesülés egy harcra teremtett, rablótermészetű, nyughatatlan népesség közepette domináló helyzetre tett szert, szinte predesztinálva volt arra, hogy már az első kalifa uralkodása alatt, legközelebről az egész arabs félszigetet hódítsa meg. A hódítás e művének tetőaláhozásával az egész Arábiának politikai és katonai egyesülése egyszerre valóra vált, meglett az igen nyughatatlan életenergiáktól duzzadó népnek nemzeti egysége. Ezek voltak azok az okok, melyeknek amúgyis elkerülhetetlen végzettségűsége, a vérengzés ösztönétől egyébként is megszállva tartott s az egyre növekedő vízhiánytól mindjobban kiszáradó, természetlen talajú, mostoha őshazájából menekülni vágyó arabs népet arra bírják, hogy rávesse magát a gazdag Róma és Perzsia fosztogatására.

Így ment végbe Ázsia és Afrika elfoglalása, anélkül, hogy valaki előrelátta vagy kigondolta volna, csupán az okok és okozatok természetes találkozása folytán.

Ámde e történelmi tényben csak egy politikai forradalom ismétlődött meg, ama forradalmak egyike, melyek fölforgatták és rombadöntötték Ázsiát, kezdve Hammurabi korszakán le egészen Zenóbia és a szasszanita királyok koráig: mindannyiszor egv-egy másik, többé vagy kevésbé hosszúéletű birodalom született meg; semmi egyéb- Csak hogy bizonyos véletlen, vagy szükségszerű, avagy talán előre meghatározott törvények misztikus összetalálkozása, olyan törvényeké, melyek bolygónkon minden létezőnek életét szabályozzák, úgy akarta, hogy emez arabs harcosok kitörése az ázsiai és a sémi népek mélyreható erkölcsi krízisével essék össze, amely népek ezidőtájt az árja faj szupremáciája alá voltak rendelve, melyet Róma politikai intézményei és Bizáncnak hellenizált kereszténysége szilárdítottak meg. Egész Kelet ezidőtájt egy hallgatag, még néma lázadás állapotában van, melynek engesztelhetlensége Bizánc uralma ellen irányul, amelytől nemcsak politikailag, hanem erkölcsileg és vallásos vonatkozásokban is szabadulni akar mindenáron.

A szeparatista ideáknak és érzelmeknek emez áradata nem volt újkeletű, nem a római-bizánci-keresztény uralom hozta létre, hanem bizvást mondhatjuk, hogy fennállott időtlen idők óta, bárha látens formát öltött és addig nagyobbára csak öntudatlan volt. Ama régi, igen régi ledönthetetlen morális ellentétnek, amaz ösztönszerű lelki konfliktusnak megnyilvánulása volt ez, mely a tartós kapcsolatot Ázsia és Európa népeinek érzelm-

világa között mindenkoron lehetetlenné tette. Eme szétkülönülés mindig fennállott, igen régi keletű, bárha nem mindig volt olyan akut és szembetűnő. A történelem eseményei során először a görög-perzsa háborúk vetették felszínre időszámításunk V-ik századában, nagyobb lángra lobbant Nagy Sándor hadjáratai korában a IV-ik században és a Szeleukidák alatt, kik azt a hiábavaló vállalkozást kísérelték meg, hogy Keletet és Nyugatot egybeolvasszák. Fokozatosan megerősödött azután az Előázsia fölött úrrá lett hellenisztikus hegemoniának fénykorában és lehanyaglásában, midőn nem a sémi világra szorított csupán, hanem kiterjeszkedett az egész világra. Ez volt az erkölcsi hajtóerő, mely Ázsiában a Szeleukidák bukására vezetett. Ez váltotta ki Mithridateszből amaz izzó szenvedélyt, mely harcokra lelkesítette Róma ellen. Amaz engesztelhetetlen gyűlölet, mely e fejedelmet Nyugat ellen ingerelte, okozta százötvenezer védtelen itáliainak rettenetes halálát Kisázsia városai-ban a 88-ik évben időszámításunk előtt. Ugyanezen európa-ellenes gyűlölet vezette a Parthusokat a római impérium ellen folytatott küzdelmükben. E gyűlölet volt az, mely Nagy Sándor utódjainak trónjára Indiában nemzeti dinasztikiát ültetett, s amely a buddhizmusban vallásos formát vett fel. A buddhizmus, mely előbb szívesen átadta magát a görög művészet hatásának, később azután kiűzte a hellenizmust az Indus és a Gangesz völgyeiből. Közben amaz antihellenisztikus mozgalom, erőben és intenzitásban meggyarapodva, erősen közreműködött az európai civilizáció és az európai befolyás folytonos meghátrálásában Középázsiaiban; a keresztény időszámítás harmadik századában pedig hatalom juttatta Perzsiában a Szasszanidák nemzeti dinasztikiáját, ledöntötte azonban az Arzacidák hatalmát, mivelhogy uralomrajutásuk annakidején egyenlő volt a hellenizmus térfoglalásával. Kelet reakciójának ugyanezen ellenállhatatlan folyamata volt az, mely végül közreműködött Irán nemzeti vallásának, a mazdeizmusnak restaurációjában. Az európa-ellenes ellenszenv megnövekedett hevessége folytán Róma nem tudja tovább követni Nagy Sándor példáját, még kevésbé tudja tartósan kiszélesíteni impériumának határait az Eufrat túlsó partján, hol Nyugat iránt ellenséges indulatú érzelmeiktől lángra lobbant népek csökönyös ellenállása egyre elkeseredettebben fordul a hellenisztikus civilizáció ellen.

Másfelől pedig a nestoriánus propaganda, mely a keresztény igét elvitte Ázsia és Kína szívébe, maga is olyan vallásos aspirációkat és olyan szellemi fölszabadulást képvisel, melyek nemcsak függetlenek Bizánc-tól és Rómától, hanem határozottan Bizánc- és Rómaellenesek. Ámde a nestoriánizmus szimbóluma múlandó volt csupán, mivelhogy nem volt megtöltve elegendő keletiséggel s eloszlott mint a felhő, mihelyt jött az Iszlám viharja. Az izzó és évezredes orientális nacionalizmus eme nagy történelmi folyamatát nem inspirálta, nem igazgatta senki sem; egyidejű és öntudatlan volt Ázsiának mindama részeiben, melyek-

ben érezni lehetett Európa hatását. A történetnek bizonyos jelenségei, azáltal, hogy egy időben mennek végbe földünk legkülönbözőbb részein, valamint hasonlóságuknál fogva, következtetni engednek az emberi psziché általános törvényeire, melyeknek vakon kell engedelmeskednünk mindannyiunknak s amelyekről, egyelőre, még csak halvány fogalmaink vannak. Ázsiának európaellenes reakciójában is eme jelenségek egyikét ismerjük fel, és pedig ama kisszámúak egyikét, melyeknek tanulmányozása és megértése aránylag még a legkönnyebb.

Komplikáltabbá teszi azonban a civilizált világ két része közötti kontraszt kifejlődését a kereszténység megjelenése, az emberiség története során az újítások és a forradalmak emez egyik legnagyobbika. Itt egy kissé meg kell állnunk és a jelenséget közelebbről is meg kell vizsgálnunk.

Mikor, közel hét évszázaddal az iszlám előtt, a világ uralmára hivatott nagy ázsiai vallás: Jézus és Szent Pál apostol kereszténysége megszületett, a civilizált társadalmak morális állapotja egészen kivételes volt és megérett egy mélyreható erkölcsi átalakulásra. Ámde emez átalakulás olyan viszonyok között ment végbe, melyek igen alkalmasak voltak arra, hogy az egymással homlokegyenest ellenkező tendenciák között egy eloszthatatlan konfúzió jöjjön létre. A nyugoti népek vallása, a keresztény éra kezdetén, nem követte amaz erkölcsi, értelmi és politikai haladást, melyet ezidőtájt az egész hellén és latin világ kifejez. A hellén-római világot lelke legmélyén ezidőtájt igen nyugtalanná teszi a kívánatos belső egyensúly hiányának gyöttrő érzete; az a törekvése, hogy vallásos érzelmvilágának tartalmát és külső megnyilvánulásait magasabbra emelje. Rómát és Itáliát ezidőtájt buzgó vallásosság s miszticizmusra hajló jámborság rendkívül élénk szüksége fogja el, érzelmek hatalmasodnak el rajta, melyeket a régi nemzeti kultuszokban s a római állam hivatalos vallásában — egy vallásban, mely minden tekintetben szorosán oda volt kötve a politikai élet mindennapos tényeihez s amelyből egészen hiányzott az érzés melege — valamint emez államvallásnak száraz, minuciózus és önző ritualizmusában semmi sem elégít ki többé. Nyugat Kelethez viszonyítva ebben a korban ennél fogva egy vallásos inferioritás képét mutatja. Azok, akik katonai és politikai szervezetségük, továbbá magasabbrendű morális kvalitásaiknál fogva a világ urai voltak, azok — az ellenmondás milyen különös és mélyenfekvő! — vallásos inferioritás állapotában voltak keleti alattvalóikhoz képest, vagyis, még közelebbről: amaz alattvalóikhoz képest, akik Róma harcias polgárainak szemében a legmegvetettebbek voltak. Nyugat fiai csak egy alapvető szociológiai törvénynek engedelmeskedtek, midőn ellenállhatatlanul megérezték annak a szükségét, hogy vallásos hiedelmeiknek egész tartalmát előrehaladottabb civilizációjuk színvonalára emeljék. Nyugat e roppantul megelevenedett lelki szükségletére Kelet túláradó bőkezűséggel felelt, midőn Rómát Ázsiának legkülönfélébb vallásos hiedelmei árasztották el, melyek Rómát azután

el is foglalták. A különféle orientális hagyományoknak erkölcsi fölénye, tartalmuknak érzelmi intenzitása és megindító drámai ereje csak sietteték a keleti vallások győzelmét. Az erkölcsi és vallásos forradalom, mely ezután a kereszténység nevét vette fel elkerülhetetlen volt: végzettszerű esemény lett!

Ázsiának lelkes buzgalomtól hevített és erős szenvedélyességgel telített vallásai versenyre keltek egymással, hogy kielégítsék Nyugat mélyebb erkölcsi szükségletét s hogy betöltsék a nagy űrt, amely népei millióinak lelkében tátongott. Nyugatot elárasztja, elborítja a vallásos Kelet, mely érzelem világának mélységével és elevenségével — miket Nyugat eddig még nem ismert s amelyekre most szinte örvöngve ráveti magát — meghódítja Európát. Olyan pillanat volt ez Róma történetében, hol úgy tetszett, hogy a nyugati Ázsia és Európa összes népeinek egyesülése valósul meg, melyben a népek milliói a legkülönbözőbb vallások és hiedelmek keverődésében, fúziójában olvadnak össze. Róma most a vallásoknak valóságos Babeltornyává lett. Nem volt az az exotikus, bizarr kultusz, mely mindenféle extravaganciára és minden áldozatra kész hívőkre nem talált volna. A Cézárak trónján mindenféle fajból való emberek, sőt nem is jelentéktelen számban, épen keletiek helyezkedtek el, akik védőszárnyaik alá fogadták és lelkesen támogatták ugyanama kultuszokat, melyeket valamikor még kizárt, kitiltott a köztársasági Róma szenátusa, mely hívőikre halálbüntetéssel sújtott le.

A vallások eme fúziója azonban csak látszólagos s látszólagos mivoltában is csak rövidletű vala, bárha a keleti kultuszok s közöttük főként a perzsa Mithra-vallás különösen a római hadsereg kasztrumait árasztották el fönt a Duna partjainak hosszában, lent Andalúzia napsugaras síkságain le egészen Mauritánia kietlen tájáig. A különféle keleti hiedelmek fúziójából s e fúzióknak kapcsolatából a nyugati lélekkel, melynek a szükségleteihez e keleti vallások könnyedén hozzáalkalmazkodtak, az ú. n. katolikus kereszténység született: hibrid és sajátos keveréke a kezdetleges hiedelmeknek és szertartásoknak a legmagasabb vallásos eszményiséggel és fenséges erkölcsi parancsolatokkal, így történt, hogy a kereszténység, melyet Konstantin az állam hivatalos vallásává tett s amely emez állami szankció révén Nyugat szuverén vallásává lett, idővel kifejezetten európai allűrököt és európai fizionómiát vett fel, ebben a külső megjelenésformájában pedig diadalmaskodva került vissza Keletre, hol épen úgy akart uralkodni a lelkiekben, mint ahogyan a politika, a közgazdaság, az adminisztráció világi dolgaiban uralkodott a császári tekintély.

Ámde Kelet úgy találta, hogy saját fegyvereivel lettek úrrá felette s hogy ezekkel nyomják el. Bárha a kereszténység abban a ruhájában s azzal a tartalmával, mellyel Nyugatról visszatért Keletre, át meg át itatva Nyugat logikájától, filozófiájától, érzelmvilágától, jogától, nem volt többé ama hit, amelyre a

keleti pszichének szüksége volt, Kelet mégis kénytelen volt alávetni magát. Csakhogy a kereszténység alig lett az egész római impérium hivatalos államvallásává — eredetére, lényegére és hagyományaira nézve minden ízében merőben nyugati intézmény — újból megkezdődik, bárha leplezetten és észrevétlenül a mélyreható morális és intellektuális széjjelkülönbözés Kelet s Nyugat között, melyet semmi sem tud többé orvosolni, mivelhogy a faj, a szokás, a tradíció összeegyeztethetetlen különbségei okozták.

Más körülmények is hozzájárultak emez ősi, spontán érzés kiélézéséhez, mely, bár intenzitásában váltakozik, mindig ébrentartotta és orvosolhatatlanná tette a szakadást Ázsia és Európa világa között. Róma súlyos keze, mely könyörtelenül lesújtott a római impérium határain belül felmerült politikai velleitásokra, Keleten, főként Előázsia sémi fajaiban egy mélységes gyűlölet erjesztő anyagát hagyta vissza maga után Nyugat iránt, melyet Rómának imperatori tekintélye személyesített meg. Minden belső forradalom, minden polgárháború csak további újabb meg újabb rettenetes nyomorúságok forrásává lett és az urak és alattvalóik közötti visszavonást egyre csak nagyobbá tette.

A sémi világ emez állandósult ellenszenve az árja Róma iránt — mint a szibillai könyvek, az apokaliptikus irodalom és a kornak sok ezer más bizonyosága mutatja — a küzdelmek első korszakában kezére játszott a keleti és a keresztény propagandának egyaránt; hiszen a Róma elleni gyűlölet egybefolyt a hellén és a római pogányság iránti gyűlölettel. Később azonban, midőn a kereszténység a köztársasági és császári Róma hivatalos kultuszának a helyébe lépett, az imperátor védőszármái alatt álló ortodox egyháznak látnia kellett, miként fordul ellene ugyanazon animóztatás, mely véres kezdetei és kemény megpróbáltatásainak idején értékes segédeszköze vala!

Ekkor keletkeztek, különösen Ázsiában és Afrikában, nagy számban ama vad, erőszakos disszidens doktrínák, melyek ellen szüntelenül harcolt merev, gyűlölt és mohó hierarchiájának segítségével a római impérium politikai egységének szuggesztioja alatt álló egyház, mely meg akarta valósítani az emberi társadalom hitbeli egységét s amely tévedéseknek, szkizmáknak, eretnekségeknek nevezte őket. Abszolút egyformaság a természetben sincsen, még kevésbbé lehet a morális és a szociális jelenségek világában! Az úgynevezett herezisek — igazi mivoltuk szerint — tulajdonképpen csak öntudatlan, ösztönszerű szociális mozgalmak, a keleti pszichének a hivatalos egyház vallásos és papi igája alóli felszabadulására irányuló, vak erőfeszítései voltak, hogy a hivatalos egyháztól elszakadva s magát tőle elkülönítve, hitélete elveszett régi szabadságát s ennek ama helyi jellemvonásait szerezzék vissza, melyek primitív érzelmvilága individualizmusának mindenkoron olyan kedvesek voltak. Nyugat, melyet az egyház személyesített meg, arra törekedett, hogy a egy önmagában szuverén, egyetemes valamivé tegye hogy egy intézményt csináljon belőle, mely már materiális

alkatánál fogva is, képviselni tudja a tőle hirdetett mono-teizmus egységét, mely arra volna hivatva, hogy a világon istennek szinte közvetlen uralmát szilárdítsa meg, a római impérium bürokratikus mintájára. A Kelet s Nyugat közötti évezredek konfliktus, a kereszténység első századaiban, ekként kizárólag vallásos jelleget öltött, ami az egykorúak értelmét elhomályosította, úgy hogy nem tudták, hogy a küzdelem okát természete szerint voltaképpen mi képezi; e küzdelem igazi oka rejtve maradt előlük. A szirusok, a kaptok, a Perzsia főnhatósága alatt álló örmények és araméusok, a neszóriánusok s egyéb vallásos csoportosulások úgynevezett „eretnkségeiben” nem is annyira egy az ortodoxtól eltérő igazságba vetett mélyeséges meggyőződés volt, mint inkább annak a spontán, ellenállhatatlan pszichikai szükségességét jelentette számukra, hogy az ortodox kereszténységtől eltérő módon higgyenek és gondolkodjanak, olyan módon, mely azokénál, úgyszólván, ázsiaibb volt. Így felfogva a küzdelemnek szükségképpen meddővé, orvosolhatatlanná kellett válnia, olyanná, hogy nem lehetett tudni, hová vezethet. Intenzív morális vértanúság négy százada következik (III—VII.), melynek a folyamán Ázsia népei elkeseredve, a Nyugattól megundorodva, lealacsonyítva, kiélezett morális nyugtalanság állapotába esnek, vagyis oly lelkiállapotba, mely ama csirákat, melyekből nagy forradalmak szoktak kinőni, mindenkor igen kedvező módon termékenyítette meg.

A kereszténység diadala után Róma uralmára közvetlenül Bizáncé következett, mely minden tekintetben a császári Róma politikai örökébe lépett s ebben a mivoltában Ázsiában a római intézményekkel együtt az árja-európai faj és civilizáció hegemóniáját tartotta fenn. Bizánc, mely magában egyesítette Róma és Görögország civilizációját, Bizánc, amely szívós kitartásával a legkegyetlenebb üldözésektől sem riadt vissza, tovább halad az ázsiai népek európaizálásának feladatában. E népek közül elsősorban az összes sémi nemzetiségek között végzi az európai civilizáció munkáját: szirusok, araméusok s arabok között, kik Előázsia lakjait, valamint a heterogénebb más nemzetiségek között, melyek Egyiptomban és az északi Afrikában voltak elszórva. A Kelet, olykor anélkül is, hogy ennek egészen világosan tudatára ébredt volna, a nyugati civilizáció befolyásában, kereskedelmi, gyakorlati, imperialista és racionalista tendenciáiban, akár ókori hellenisztikus, akár középkori román-bizánci, akár pedig modern-európai formában jelentkeztek is azok, veszedelmet látott a leg-sajátosabb szellemi egyéniségére nézve. A mi kultúránk ázsiai embertársaink erkölcsi szövétét savként oldja fel, hatása főként a nivellálásra és az egyformaságra való törekvésben nyilvánul meg, laicizáló és racionalista tendenciái vannak; mindmegannyi olyan jellegzetes vonása ez kultúránknak, melyektől Kelet fél s amelyeket kárhoztat, mivelhogy valami csálhatatlan ösztön azt mondja neki, hogy mindez erkölcsi halálát hozza meg. Innen van, az önfenntartás spontán ösztönéből, hogy bár a Kelet a hellén és a nyugati kultúrából amaz elemek jókora mennyi-

ségét, melyek fejlődéséhez szükségesek voltak s amelyek hozzá tudtak alkalmazkodni Ázsia szelleméhez, törekvéseihez és hagyományaihoz, öntudatlanul felszívja magába, viszont sohasem tudta magát alávetni Nyugat uralmának; különösen, ha Nyugat azzal az igénnyel lépett fel, hogy erkölcsileg és vallásilag is meghódítsa.

Haza és faj a keleti léleknek idegen fogalmak, ellenben a vallás oly mértékben uralkodó benne, hogy Keleten a vallás felöleli a szociális élet egész tartalmát, a népek politikai, jogi, irodalmi s művészi életét egyaránt. A Nyugat pszichéje viszont, belső természeténél fogva, különválasztja azt a vallástól, ami fenn tud állani és létezni anélkül, hogy szükségképpen a valláshoz tartozó volna. Nyugaton megvan a hajlandóság mindennek a laicizálására. Ez a tendenciája vezetett a racionalista római jog megalkotására s hajtóereje a nyugati fajok tudományos, pozitív szellemének. Egy olyan egyház, mint a római, grandiózus hierarchiájával, a világi, a politikai uralomra való törekvésével, voltaképpen maga sem volt egyéb, mint egy nagy-szabású laicizálás kooperatív és organikus megjelenésformában, míg a keleti ember érzése szerint az egyháznak tisztán a vallásos érzés területén belül kell megmaradnia s egyesegyedül individuális jellemvonások konzerválására szolgál. Ez az eltérés lényegében örök, orvosolhatatlan és kiegyenlíthetetlen. Ez adja annak a magyarázatát, hogy a kelet-római császárság gyászos századai alatt, a sémi, ázsiai és afrikai népek ellenszegülő magatartása Bizánc kormányával szemben miért alakult ki főként éppen a vallás terén és miért fordult éppen az ortodox kereszténység ellen, mely ama filozofáló és dekadens hellenizmustól impregnált teológus-generációk szellemi és érzelmvilágán épült fel.

A nehéz és kibogozhatatlan teológiai és dogmatikai szubtilitások, amelyekkel önmagának tetszelgett a lényegében mindenkoron racionalista hellén szellem s amelyeknek az útvesztőjében a keresztény gondolat egészen elveszte irányát, Keletnek természete szerint mindig egyszerűsége törekvő, primitívebb, de annál erősebb szenvedélyességtől lüktető, itt-ott gyakran elvakult, sőt illogikus vallásos öntudatát lényegéből egészen kiforgatták.

A sivár és száraz vallási viszálykodásoknak emez egyhangú és szomorú sorozata a III-iktól a VII-ik századig fejlődött ki Szíriában, Palesztinában és Egyiptomban a nyugati birodalom és keleti alattvalói között. A haszontalan vérontások végnélküli sorozata volt ez, meddő küzdelem, melyben Kelet — igazi lelki szükségleteinek bárminő világosabb ismerete híján, minden morális egységtől megfosztva, egyidejűleg pedig nélkülözve minden eszközt, mellyel legalább azt a morális szabadságot vívhatta volna ki magának, amelyre okvetlen szüksége lett volna — nem tudott többé felszabadulni Bizánc egyházi hierarchiájának nyomasztó igája alól. Másfelől azonban nem tudta megváltoztatni természetét, lelkét, érzelmeit és nem is akarta; nem akarta, nem tudta

magát alávetni a vallásos egyformaság ama törekvéseinek sem, melyről az egyháznak és az imperátoroknak az a képtelen illúziójuk volt, hogy majd ráerőszakolhatják ázsiai és afrikai alattvalóikra. Egy népnek a pszichikai jellemvonásai éppen oly nehezen változhatnak meg, mint ahogy nem változhatik meg bőrének, hajának színe, avagy koponyaalkata. Ennélfogva az imperátorok rendszabályai, üldözései is egészen hiábavalók voltak. Keleti alattvalóik heretikus, szeparatista mozgalmainak letörésére irányuló kísérleteik — akármily szívós makacssággal ismételtették is meg őket — mindig hajótörést szenvedtek. Császárok határozataival, oekuménikus zsinatok szentenciáival nem lehetett csak úgy egyszerűen átformálni a keleti emberek lelkét, úgy ahogy a hivatalos magas keresztény klérus akarta!

Hosszú évek és nyomorúságokkal telt még hosszabb századok alatt Kelet lelkében ekként iszonyú elkeseredés energiái halmozódtak fel, melyek mind egyesültek Bizánc és a Nyugat ellen. Emez elkeseredés határozott formát ölteni, egységes irányba terelődni egyelőre ugyan még nem tudott; erősen közreműködött azonban ama morális széjjelszakadás előidézésében, mely a bizánci állam társadalmi békéjét és politikai egységét végzetes veszedelemmel fenyegette.

Ilyen és ekkora nagy társadalmi erőknek folyton erosbódó ellentéte időszámításunk VII-ik századában a civilizált társadalom egyensúlyának felbomlására vezetett, melyhez hasonló ama korban következett be, melyre a kereszténység kezdetei mennek vissza. A római-bizánci világban a legteljesebb felbomlás köszöntött be, melynek mindenki tudatában volt. Kelet érezte, hogy az állam és az egyház romlása őt is magával sodorja s lelke mélyéig tudatában volt morális inferioritásának is, mely arra kárhoztatta, hogy hamarabb pusztuljon el mint Nyugat maga. Érezte, hogy égető szüksége van egy szimbólumra, valamire, amit szavakkal meghatározni nem lehet, avagy inkább: szüksége volt egy illúzióra, mely lehetővé tegye számára, hogy démonjától megmenekülhessen, hogy a Nyugattól s egész világtól teljesen szabadon, teljesen elkülönítve, tökéletesen szétválasztva lehessen. Ne felejtjük el, hogy a különváltság, az eltérőség tudatát mindig nyomon követi az emberben egy bizonyos szuperioritás fölényes érzete!

A keresztény időszámítás IV-dik századától a VII-dik századig, vagyis az iszlám megjelenéséig lefolyó idő alatt Keletnek a Földközi-tenger tőzszomszédságában levő része volt az, melyben a lélektani kontraszt legnagyobb, legjellegzetesebb vonásait öltötte fel, Előázsia bizonyos módon a két ellentétes tendencia összeütközésének határává téve. Az ázsiai kontinens eme része minden másnál jobban megérett egy nagy szellemi és politikai forradalomra. A lakosság lelkülete itt valósággyűlékony anyag volt, melynek egész készen álló tömege igen alkalmas volt arra, hogy a szükséges szikra érintésére minden percben nagy lánggal lobogjon fel — legsajátabb lényé reakciója gyanánt, mellyel öntudatlanul, de erősen csak a maga üdvére törekedett.

A muzulmán hódításoknak oly brutálisan nekilendülő heve és expanziója Kelet eme reaktív érzésének egyik bizonyosága.

Az ázsiai pszichének emígyen előkészített talajába, melyet kimondhatatlan szenvedések és az öntudatlan nyugat-ellenes és árja-ellenes engesztelhetetlen gyűlölet érzelmei termékenyítettek meg, végül az Arábia prófétájától hirdetett tannak durva és naiv magja hullott bele. Az ázsiai érzelem eme sodrának egyszerre, egészen véletlenül, egységet és irányt adott Mekka prédikátorának szózata. Abban, amit a próféta hirdetett, semmi új sem volt. Vallásos ideái nem voltak egyebek mint tökéletlenül átmintázott zsidó és keresztény koncepciók, melyek azáltal, hogy a próféta Ázsia legrégebb hiedelmeinek legsajátosabb jellemvonásaihoz tért vissza, új erőre kaptak Kelet számára. Mohammednek, anélkül, hogy ennek ő maga is tudatában lett volna, egyedül az volt az érdeme, hogy felesleges gályáktól szabadított meg, hogy egyszerűbbé és erősebbé tett egy hitet, mely, Nyugat racionalista és filozófiai tendenciái miatt, a keresztény dogmatikában a materiális valóságtól és a vallásos érzés igaz mélyétől megfosztott teológiai szubtilitások és körmönfont szofizmák kódében veszett el, akkor, amidőn az ázsiai, főként azonban a sémi psziché egyidejűleg arra törekedett, hogy — fölszabadulva Nyugat ránehezedő lim-lomjától s a papi monopóliumok kényszerétől — egészen közvetlen érintkezésbe kerüljön istennel. Az iszlám új életerőt adott a Bizánc és Róma ellen lázongó Kelet vallásos individualizmusának, mely az egyházi igát keményebbnek, merevebbnek, fojtogatóbbnak találta, mint a császárság katonai és polgári igáját.

Ahol a vallásos hit igazán mély érzésből fakad, ott ellenállhatatlanul utat tör magának mindig az a törekvés, hogy a hívő lélek, mindennemű közvetítések mellőzésével, közvetlen érintkezést keres istenével. Midőn a kereszténység a császárság hivatalos vallásává lett, egy nagyszabású adminisztráció szervezetévé változott át, vagy hogy elég csúnyán hangzó modern szóval éljünk: elbürokratizálódott, bürokratikus lett a katonai vagy pénzügyi adminisztráció módjára, vagyis olyan színeket öltött magára, melyek a keleti ember előtt vallásos dolgokban a leggyűlöltebbek. Kelet szemében az iszlám egyik legfőbb érdeme épen abból állott, hogy isten és ember közé ékelődő papságot nem ismert s megszüntette a papság minden formáját, ami egészen rendkívüli szerencséjének egyik forrásává lett. Kelet nem keresett új hitet; ilyenre nem is volt szüksége. Hiszen a kereszténység is alig volt több, mint egy új elnevezés, melynek cégére alatt a pogányság régi, kipusztíthatatlan hagyományai húzódtak meg. Igazi szükséglete csak az volt, hogy ismét visszanyerje vallásos szabadságát, hogy elszakadjon Bizánctól, el a klérusától s el az egész Nyugattól! Eme kétféle fölszabadulást lehetővé tette az iszlám, amely amellet, hogy megváltoztatott bizonyos dolgokat, rítusokat, külső kultuszformákat s mindennek új nevet adott, egy teljes, egy abszolút emancipáció jelentő-

ségével bírt Nyugattal szemben; azonkívül sok hiedelem és babona érintetlenül hagyásával Kelet öntudatának lényegét őrzé meg, zavaros törekvésében a saját értelme szerint felfogott erkölcsi és anyagi javak után.

Az iszlám mozgalmának első váratlan átalakulása következett ezután, melyet az iszlám megalapítója maga sem látott előre, hogy t. i. az új tan, melyet Mohammed eredetileg csak szülőföldje és saját véreinek üdvére alkotott meg, az arabs félszigeten belül s kívül végbevitt hódítóhadjáratok következtében, első fázisában, az arabok politikai, erkölcsi s nemzeti egységének, valamint az arabok fölényének jelképévé lett a föld egyéb nemzetei fölött. Ezután azonban, rendkívüli gyorsasággal, az iszlámnak egy másik, még fontosabb átalakulása állott be, az, mely az iszlámot ama történelmi szereppel ruházta fel, mely őt világraszóló jelentőségűvé tette az emberiség fejlődésében.

Az arabok arra a téves gondolatra építették fel új uralmukat, hogy muzulmánok és urak örökké csak ők lesznek, míg a többi emberek örökre csak alattvalók és hitetlenek maradnak, kiknek a létjoga csak abban áll, hogy legyőzőiknek és uraiknak mindenkoron beszolgáltatják gazdagságuk bőséges adóját. Az arabokon kívül, eszerint, nincsenek más muzulmánok, mivel-hogy arabs és muzulmán elvben egymást tökéletesen fedő fogalmak voltak. A muzulmánok a kalifák szerint arra vannak hivatva, hogy teljesen a nem-muzulmán világ költségén éljenek. A muzulmánok a lét összes előnyeit élvezik, minden hatalomnak birtokosai; a nem-muzulmánokéi az összes terhek és kötele-ségek. Ilyen volt ama szociális rendszer, melyről az első kalifák azt hitték, hogy állandó érvényű lesz.

Naivabb, csalékonyabb illúziót, mint ezt, a világon nép még nem gondolt ki soha!

Az arabok bár intelligensek, zseniálisak, bátor, vakmerő harcosok, de műveletlen, rablótermészetű, érzéki és erőszakos emberek voltak. Az iszlámról nagyon keveset, avagy éppen semmitsem tudtak, az iszlámmal keveset, avagy általában nem törődtek; védelmezői annyiban voltak csupán, mert nemzeti mozgalmuk volt és ami a fő: uralmuk eszköze. Féltekenyen őrizve politikai hegemoniájukat s a belőle folyó óriási anyagi előnyöket, elvakítva azonban, másfelől, nemzetiségükre való büszkeségük túlságba vitt dölyfétől, teljesen figyelmen kívül hagyták alattvalóik erkölcsi fejlődését, nem tartották méltóknak arra, hogy ők, az uralkodó faj, gondjaiba vegye őket és törődjék velők. Eme mélységes megvetést, ezt a fölényes közönyt arra használták azonban fel a legyőzöttek, hogy a *revanche*-ok egyik legtökéletesebbikét kovácsolják belőle uraik és elnyomóik ellen. A *revanche*-nak, ugyanis, egy olyan módját választották ki, mely az arabokat nagyon kellemetlenül érintette, anélkül azonban, hogy e bosszú ellen akármily komoly ellentállást fejthették volna ki. A győzőnek lomhán meg kellett magát adnia a legyőzöttnek, úgy, hogy végül azután ő maradt alul. E fordulat valódi horderejét s

jelentőségét az arabok eleinte nem fogták fel; pedig az arabok már akkor vesztek el, mikor, úgyszólván, még nem is tudták, hogy hatalmukat mekkora veszedelem érte!

Az történt ugyanis, amire nem volt elkészülve senki sem. Mivelhogy Kelet keresztény népei, szírusok, araméusok, koptok és afrikaiak egyaránt szívósan ellenálltak századokon át Bizáncnak a római és az ortodox egyháznak, valamint a perzsa királyok dualista mazdeizmusának és pedig azért, mert hívek akartak maradni mély, vallásos meggyőződésükhöz — ebből, úgy-e, logikusan annak kellett volna következnie, hogy már most ugyané népek ugyanazon makacs és szívós ellenállást fejtik ki az Arábiából érkezett új hit ellen is, annál inkább, mert hiszen eme új vallás a kereszténység fundamentális tanai iránt (szentháromság, megtestesülés, Isten fiának dogmája stb.) igen ellenséges indulattal viseltetett. Csakhogy valami más következett be; épen az ellenkezője történt annak, ami elvárható lett volna!

Amaz elkeseredett ellenállás a nyugati bizánciak és az árja szasszanidák ellen, az ellentétek minden különösebb megnyilvánulása nélkül szinte felhígult, mikor szembe került vele az iszlám. A medinai és damaszkuszi kalifáktól meghódított népek, megszedítve az arabs milícia káprázató diadalaitól, öntudatlanul elragadtatva az iszlám szellemétől a Nyugat ellen Kelet nevében folyó harcban, uraik vallását, nyelvét s szokásait sajátították el. Mivelhogy pedig uraiknál sokkal ügyesebbek voltak, az iszlámban csakhamar amaz eszközt ismerték fel, melynek a segítségével uraikkal egyenlőkké válhattak s amely lehetővé tette nekik, hogy ugyanazon előnyöket élvezzék, amiket élveztek ezek. Az arabs sivatagból érkezett új szociális rendben homályosan egy olyan politikai s vallásos érzelem kifejezését érezték meg, mely az ő szemükben kiéleztetten keleti volt, a amely az ő mentalitásukhoz közelebb állott. Szinte ösztönszerű tudatában voltak, végül, annak, hogy az iszlám, mely kíméletet nem ismerő harcot hirdetett a keresztény Nyugat ellen, a lázadás szellemét jelentette az egyházi hierarchia s a gyűlölt szerzetesrendek igája ellen s minden ellen, ami a hellenisztikus-árja birodalomban Keletnek gyűlölt vala.

Az iszlámmal Kelet újra igazán Kelet lett, Nyugat zsarnokságától szabad és független; az iszlámban megváltását, üdvét találta meg. Innen van, hogy az iszlám — szinte maguknak az araboknak akarata ellenére — amaz eszközzé lett, melynek a segítségével Kelet, vagyis Ázsiának s Afrikának az első kalifáktól alávetett népei, újra megtalálták morális egyensúlyukat amelynek a segítségével oly civilizáció és vallás alól emancipálhatták magukat, melyet ki nem állhatták. S minthogy ekként újra s tökéletesen keletiekké lettek, az évezredes ellenséggel, az árjával egyenlőknek, sőt velük szemben győzedelmes fölényben érezhették magukat.

A faj, az érzelmek s a hagyományok közössége, valamint

a nyelvrokonság csak kedveztek Kelet átalakulásának az iszlám javára; maga ez az átalakulás pedig oly intenzív volt s olyan gyors tempóban ment végbe, hogy az araboknak már idejük sem volt, hogy természetét felfogják s előrelássák micsoda veszedelmeket rejt magában. Az alattvalók alig egy század lefolyása alatt összeolvadtak uraikkal, egy félszázad múlva pedig az arabs birodalomnak uraivá lettek. Ázsiának keresztényvallású sémítái pedig az iszlámban, ebben a kétségkívül primitív, tökéletlen s magábanvéve is illogikus és ellenmondásokkal telt, ami azonban a dogmáit illeti, egyszerű és világos vallásban, egy olyan hitet találtak, mely összhangzóbb volt vallásos lelkivilágukkal, s bárha a muzulmán kormány, anyagilag és politikailag, súlyos bilincseket rakott rájuk, az új vallás karjaiba vetették magukat s önként, szinte a megkönnyebbülés érzetével hagyták el a keresztény dogmáknak szubtilitásait, amelyek homályosságukkal s bonyolultságukkal csak terhükre voltak.

E szavakkal távolról sem valamely összehasonlításon alapuló ítéletet akarunk megformulálni; csupán egy tényt konstatálunk. Az emberiség vallásainak relatív értékéről mondott minden ítélet nemcsak gyűlöletes és igazságtalan, hanem már önmagában is egészen téves valami. Minden egyes nép a maga egész lelkét önti bele vallásába, melyet úgy gyúr át, ahogyan leginkább tetszik, a legjobban megfelel neki. Kelet keresztényei az iszlám karjaiba azért vetették magukat, mert az iszlámot jobban értették meg, mint a kereszténységet, mert az iszlám keletibb volt és lelkiállapotuk, öntudatuk követelményeinek jobban felelt meg. E valláscsere szabad, természetes, ösztönszerű volt, olyan, mely minden egyéni akaraton, minden számító megfontoláson túlment. Egy minden ízében szociális folyamat volt. Ez magyarázza meg, hogy e valláscsere mért ment végbe akkora gyorsasággal s előre nem látott, óriási méreteiben, mért járt olyan kiszámíthatatlan következményekkel. Ugyanúgy, amint az iszlám eredeti megnyilatkozásában a zsidókat hitetlenséggel vádolta s tagadta a kereszténységnek fundamentális dogmáit, Jézus istenségét, a szentháromságot és így tovább: az új hit létjoga, hasonlóképpen, épen abból állott, hogy felvegye a küzdelmet Nyugat és vallása ellen. Ázsia összes iszlámelőtti vallásaiban az ellenállás kifejezésének ama közvetlen, küzdő jellemvonása hiányzott, mely az iszlámnak, viszont, egyik lényeges eleme volt. Ez az oka, hogy innen kezdve Kelet s Nyugat között oly morális úr támadt, mely mindaddig fenn nem állott s amely emez ellentétet s a mélyén fekvő, szinte csak homályosan átértett összeférhetlenséget a külső megjelenésforma tekintetében is állandóvá és örökké tette, úgy, hogy annak áthidalása talán soha többé nem lesz lehetséges. Előázsia felizgatott s mélyen vallásos népeinek az új tan távolról sem arra szolgált, hogy általa a földi javaknak s az élet örömeinek birtokába jussanak. Az új hitet e népek azért karolták fel, mert benne Ázsia szellemének a nagy árja- és európaellenes irányzatnak

közvetlen tüze és egysége nyilvánult meg, mely azelőtt hiányzott s amelyre öntudatlan is áhítoztak. Ázsia népei őszinte, sőt rajongó vallásosságú muzulmánokká lettek, rajongóbbakká mint az arabok maguk, kik szívük mélyén csak élvágyó pogányok maradtak. Az új prozeliták milliói beleplántálták az iszlámba azt, ami Keletnek a legkedvesebb volt: a régi ellenség iránti gyűlöletüket s új hitükbe ugyanazt a fanatizmust öntötték bele, melyet előbbi vallásukban sajátítottak el, ama keresztény- és Európa-ellenes fanatizmust, mely az iszlám változatos története során mindig véres utakon haladt.

Más szavakkal: az iszlám nem is prófétájának akarata folytán, sőt inkább legrégebb híveinek érdeke és akarata ellenére olyan körülmények következtében, melyeket nem látott előre senki sem — az ázsiai lélek mélyén szunnyadó nagy európa-ellenes forradalom, vagy reakció kézzelfogható kifejezésévé, mindenható eszközévé lett, melybe Kelet lelke beleöntötte mindazt, ami a legsajátabbja, ami neki a legkedvesebb, a legdrágább volt, mindazt, ami arra irányult, hogy Nyugattól minél szembeszökőbben elválassza.

Eme fokozatos fejlődés eredményein múlt, ha az iszlám Nyugat civilizációjának engesztelhetetlen ellensége lett a múltban és az marad a jövőben is. Ez volt első létoka is s ennek szelleme mélyen átította Ázsia népeit és ez lesz a sorsa és természetes küldetése egy kiszámíthatatlanul hosszú és távoli jövőben is.

Miután a katolicizmus és protestantizmus Európa civilizált világában századokon át engesztelhetetlen gyűlölettel állottak egymással szemben, napjainkban letették végre a fegyvert és azóta a nyugati népek sokkal nemesebb harcoknak szentelhetik rendelkezésükre álló energiáikat. A mi nemzeti s mindent laicizálni hajlandó civilizációnkban a vallásos elfogultság az emberekben alább szállott; sok ember él és dolgozik a világon s általában nem is törődik a hivatalos vallásokkal. Keleten ez egyszerűen fölfoghatatlan, lehetetlen, mert a keleti ember egész élete a vallásban olvad fel, nála minden a vallás motívumaiba van bekapcsolva; mert a vallott hite iránti hűségében a muzulmán társadalom ösztönszerűleg érzi, hogy a társadalmi kohéziójának s a muzulmánosság társadalmi szolidaritásának legszilárdabb ereje és támasza. Ázsia és Afrika népeinek egyedül lehető hite, a jelen s a jövő sok nemzedékén át, csakis az iszlám lehet, mely mintegy örökre megerősíti és szentesíti a nagy különválást az emberiség legkiválóbb két népcsaládjá között. Kialakulásának feltételénél s hosszú fejlődésének történelmi szerepénél fogva az iszlám rendeltetése az, hogy ameddig csak él Keletnek áthághatatlan korlátja és védőpajzsa legyen, mellyel Kelet a mi kultúránk előrenyomuló örseit mindenkor fel fogja tartóztatni.

Ha tehát az iszlám, eredetében arra való volt, hogy az emberi nem egy elnyomott részének politikai s vallásos fölszabadulására vezessen: nemsokára és hosszú századok folyamán egyre inkább a keleti psziché konzerválásának és védel-

mezésének szerepét vette fel felbomlása, erkölcsi halála ellenében, ama halál ellen, melynek a csiráit számára az európai civilizáció rejti magában. Épen úgy, mint a természetnek egyik törvénye folytán az ember élénken érzi önfenntartásának szükségét; éppen úgy, amint minden állatfajban nem kevésbbé hatékonyak s hatalmasak amaz erők, amelyek sajátos jellegét összhangban tartják mindazzal, ami az élőlényeket körülveszi: épen így a különféle emberfajok is, valamely öntudatlan képességüknél fogva, szükségét érzik annak, hogy morális és szellemi téren fönntartsák, megőrizték azt, ami másoktól megkülönbözteti őket. A történet azt tanítja, hogy fajok nem léteznek többé abban az értelemben, amelyben régebben hitték, minthogy az egyéb emberfajokkal való összekeverődésből egy faj sem maradt ment és tiszta. Egy-egy nép, évezredes fejlődésünk folyamán megszakítás nélkül megismételt és megszámlálhatatlan sok keresztződésnek és fúciónak végső eredménye. Emellett az éghajlat, a földrajzi alkat, a szokások, a hagyományok, a létért való küzdelem szükségletei, amelyek mintegy kinőnek a föld legkülönbözőbb tájaiból s amelyek mindenütt mások és mások, befolyást gyakorolnak minden fajra, mely e tájak bármelyikén lakik s bárminő legyen is a bevándorló nép, új lakóhelyének természetes diszciplínája alá kerül. Ez alól nem vonhatja ki magát egyetlen faj sem, s amint a víz végül a legkeményebb gránitot is lesimitja és megcsiszolja, éppen úgy a természetnek misztikus és megszámlálhatatlan, a föld különböző helyein megrögzített erői is, azt a törekvést mutatják, hogy újból és újból mindig egyetlen típust hozzanak létre, melyet mi azután *race*-nak, fajnak nevezünk el, mely azonban nem egyéb, mint az összes lokális erőkhöz alkalmazkodó fiziológiai folyamat eredménye. Eme fiziológiai állapot a kultúra haladása folyamán az ember összes morális megnyilatkozásaival — a nyelvvel, a szokással, a művészetrel, a vallással s az idetartozó egyéb jelenségekkel — azután egy feloldhatatlan egésszé olvad össze. Amily mértékben előrehalad a civilizáció s növekedik és ismétlődik az emberiség változatai közötti kölcsönös érintkezés: a különféle lokális emberfajok annál féltékenyebben öröködnék azon, hogy megkülönböztessék magukat a többi fajtól, s annál jobban törek-szenek etnikai sajátosságaiknak, mint létük értelmének fenntartására. A természet ezzel konzerválni akarja az évezredes alkalmazkodás értékes eredményeit.

A mi modern Európánk e ténynek maga is szembeötlő bizonyága. Előrehaladott civilizációnk véget vetve annyi háborúnak, romba döntötte a középkor unifikáló utópiáit, melyek egyetlen hitre és egyetlen birodalomra törekedtek; az összes nemzetekben kifejlesztette különbözőségük tudatát, midőn életet adva a nacionalista áramlatoknak, lánggra lobbantotta az irre-dentizmust, a pánszlávizmust s más európai nemzetiségek szenvedélyeit és ideáljait. Ausztria-Magyarország belső bonyodalmai, a Balkán és Kisázsia nemzetiségei között egyre erősebben

kiélesedő küzdelmek elég ismeretesek és nem kell hozzájuk hosszú kommentár. A konzerválás ugyanezen energiái — melyeket nemcsak a keletkezéskor levő nacionalista pártban, hanem főleg a lokális és regionális feltékenykedésekben Olaszországban is felismerhetünk — természetes folyamatok csupán, amelyekben a faj fenntartására irányuló atavisztikus irányzatok a mi kapitalista, kereskedelmi, proletár, ipari és tudományos civilizációnk nemzetközisége vagy kozmopolitása ellen küzdenek.

A kultúra előrehaladása kifinomítja s kifejleszti a saját egyéniségének az érzetét, mely arra törekszik, hogy különválassa magát a többitől. Az emberi egyén eme rendkívül finom, sajátos érzése szociális jelenséggé válik a műveltség terjedése által s közreműködik amaz általános fejlődés folyamatában, mely a tevékenységben és a munkafelosztásban — szellemi és anyagi téren egyaránt — egyre fokozottabb differenciálódásra törekszik és amely egy általános, kozmikus törvény. E törvényt felismerhetjük az ipar, a kereskedelem s a legkülönbébb tevékenységek fejlődésében egyaránt, az egyéni tevékenység terén éppen úgy, mint társadalmi téren, valamint meglepő következetességgel nyilatkozik meg ama csudálatraméltó anatómiai berendezésekben is, melyekkel az élő organizmusok hozzáalkalmazkodtak az életfeltételek végtelen változatosságához. A huszadik századbeli Európában, vagyis a *par excellence* modern kontinensen, a partikularisztikus szenvedélyek — a vallásos hit alábbszállása, az emberek egyházi törekvéseinek elgyengülése, a helyükbe lépett egyéb nagy szociális és gazdasági érdekek fellendülése következtében — főként politikai és gazdasági, általában: pacifikus jelleget öltöttek. A múlt távolabb eső korszakaiban eme mozgalmak vallásos formában nyilvánultak meg és erőszakos, támadó, harcias jelleget öltöttek.

Ázsiában, abban az időben, melyben Mohammed élt, a politikai szempont ismeretlen volt; csak a vallásos szempont dominált. Egy vallás, a kereszténység, a nyugati behatolás fegyvere, vagyis az orientalizmus elerőtlenítésének tényezője volt, mellyel csakis egy másik vallás vehette fel a küzdelmet. Ez a vallás pedig nem lehetett más, mint csak az iszlám, mely keleti eredetéhez hozzátette a legnagyobb katonai és hódító diadaloknak kápráztató fényét, melyekre Ázsia valaha emlékezett. Az emberiség tudatlan, fejnélküli, eldurvult tömegeinek sokszerű és zavaros öntudatában generációk és századok folyamán végül az állandósult érzelmi egyensúlyhiánynak egy bizonyos fajtája alakul ki, mely a népekben eleinte csak homályosan, csak öntudatlanul érvényesül. A kifejezés eszközeinek avagy a felszabadulás valamely formájának teljes hiányában, az egyensúly hiánya a tények és az érzelmek, a vágyak és a valóság között, hosszú ideig, észrevétlen, értetlen marad: bizonyos feszültség forrása, melyre egyelőre nincsen orvosság. De azután jön egy idő, hol egy ember, egy osztály vagy egy nemzet — mindig anélkül, hogy észrevenné — ismeretlen őseinek ezer meg ezer erőfeszítése és

ugyanannyi kudarca után, célhoz jut és megragadja a jelt, megtalálja a keresett formulát. Ekkor azután elöptan a végzetes szikra és egymást követik a kataklizmák. Az egyensúly váratlan felbomlása következtében, a közben felhalmozódott, de tétlenül maradt potenciális energiák ilyenkor aktív energiákká változnak át, melyek — nem is ritkán — katasztrófaszerű hevességgel szabadulnak fel. Ekként Szent Pál apostol kifejezést és lendületet adott az univerzalista kereszténységnek, Luther a reformációnak, épen úgy, amint a XVIII. század francia kispolgársága Európát megrendítette a nagy forradalommal, amint a XX. századi Olaszország akarja Tripolisz elfoglalását, amint tizenegy évszázad előtt a Mohammed alatt egyesült arabok felszabadították Keletet az európai uralom alul.

Ha így az iszlám jelenségében a differenciációnak, Kelet konzerválásának s védekezésének eszközét ismerjük fel, önként felmerül a kérdés: állandó-e vajon az iszlámnak ez a szerepe? jogunk van-e előrelátni, hogy az európai kultúra Keletet valamikor átalakítani, a maga színvonalára felemelni lesz képes? Avagy inkább broncból öntött várfalát kell, hogy magunk előtt lássuk ama vallásnak, ama civilizációnak, mely sohasem fog hozzáalkalmazkodni a miénkhez?

A jövendőmondás minden kísérletéről lemondva, mégis, kötelességünknek tartjuk a kérdésekre azt felelni, hogy a jelenkor tünetei ugyancsak ellenmondanak Kelet s Nyugat tőlünk megálmódott egybeolvadásának. Ha az, ami a Szeleukidáknak lehetségesnek látszott, hajótörést szenvedett, olyan időben, hol a világ még egészen pogány volt s hol a világnak még meglehetősen egyforma vonásai voltak, melyek azonban már eltűntek s ahol továbbá eme fúziót mindkét részről kísérelték meg: akkor ez az egybeolvadás ma nehezebb, mint volt valaha, nehezebb, mert a történeti fejlődés folyamata Kelet és Nyugat között azóta egy folyton nagyobbodó morális differenciáciát hozott létre, így történt, hogy míg egyfelől 260 millió ember van a világon, mindmegannyi híve egy primitív vallásnak, melyet a Nyugattal szembehelyezkedő tudatos ellenállás hozott létre: addig, másfelől, itt van viszont a mi európai civilizációnk, melynek szédítő haladása mindenkor a laicizálódás és a racionalizmus irányában, vagyis Kelet lelkével homlokegyenest ellenkező irányban mozgott előre. Benső egyetértés ezidőszert, ilyenképpen lehetetlen; a tények megfigyelése, pedig arra enged következtetni, hogy ez a jövőben is csak így lesz.

Keleten manapság egy válság van készülöben, mely nem sokban különbözik ama válságtól, mely tizenhárom századdal ezelőtt, az iszlám diadalmaskodását előzte meg s amely arányaiban sokkal nagyobb, megnyilatkozásában sokkal hevesebb lesz, mint az, mely a közelmúltban — a keresztény világ s általában az Európa részéről jövő ellenséges, nagy mozgalmak reakciójaképpen a

XII., XVI. és XIX. században — Kelet öntudatának, legközelebről pedig éppen az iszlám öntudatának ébredését és talpraállását idézte föl. Ázsia népei az európai hatalmak ellenállhatatlan erejétől porig alázva, folyton elnyomva uralomra törő, zsarnoki energiáinktól, vérig sértve megvetésünk közönyétől, melyben egész erkölcsi s vallásos kultúrájukat részesítettük, irigykedve képzeletüket felülmúló gazdagságunkra, melyet kollektíve együtt élvezünk, az óriási gyűlölet, a *revanche* kielégítetlen vágyának tömegét halmozták fel, melyek a jövőben rettenetes erővel kitörő orkánok vészes veszedelmével fenyegetnek. A tünetek pedig elég nagyszámúak; ott vannak az ifjútörők, az egyiptomi, a perzsa, arabs nacionalista mozgalmak, ott van a paniszlám áramlat, vagyis ama egyesítő tendenciák összessége, melyek az amúgyis vallásos egységet képviselő 260 millió muzulmánt egy politikai egységbe akarják olvasztani; ott vannak végül a mohammedán szerzetek s egyéb muzulmán kongregációknak számtalan rendjei és csoportjai, amelyek, egyfelől jótékony és civilizatorikus, másfelől azonban türelmetlen, fanatikus s szinte hihetetlenül mélyreható és élénk tevékenységet fejtenek ki. Az Európa-ellenes mozgalom amellet az iszlám határain is túlment és átcsapott Indiába és a hinduk, sőt még a japánok és a kínaiak között is elterjedt. Az égi birodalomnak felkelésszerű mozgalmi mind, kezdve a boxerek 1900-iki lázadásán, amelyben Tung-fü-hsiang muzulmán katonái is kitűntek, le egészen napjaink köztársasági forradalmáig, mely a mandzsu dinasztia bukására vezetett, eredetükre és az őket hordozó érzelmekre nézve, határozottan Európa-ellenes mozgalmak, melyek a mi érdekszféránk kiterjesztéséből származnak.

Az apálynak és a dagálynak Ázsia és Európa között végbemenő folytonos hullámvásában, napjainkban Európa civilizációjával, tőkájével, politikai s erkölcsi súlyával, mely természetesen, elsősorban a rendelkezésére álló haderőn fordul meg, ma mindenütt behatol Ázsiába s magával hozza közigazgatási és pedagógiai rendszereit, irányelveit, árúit, korrumpáló élvezeteit, önző és nyerésszedő industrializmusát, betegségeit és bűneit; mindennap újból és újból sérti és lábbal tiporja a keleti népek érzelmeit; ezek pedig úgy találják, hogy a mi kultúránk bomlasztó sava nap-nap után minderősebben kikezdi legkedvesebb jellemvonásaikat, ösztönszerű intíciójukkal megérik, hogy; Európa befolyása következtében egy uniformizált embermasszává zsugorodnak össze, melynek egyéb hivatása nincs, mint az, hogy előteremtse a vagyont, a gazdagságot a tengerentúli, sokkal hatalmasabb népek számára. Vasutak, szállodák, hajózási vonalak, távirók és távbeszélők, iskolák, utak, a földművelés átalakítására alkalmazott tudományos rendszerek, a katonai és tengerészeti szerveződés egységessége, ipari telepek, szociális higiénére irányuló nemzetközi megállapodások, főként azonban: a tőkének és a gazdasági jólétnek ellenállhatatlan fegyvere, azzal fenyegetnek, hogy a keleti népeket kivetkőztetik minden

sajátosságukból, nemzeti különlegességükből, félrelökve mindig s mindenütt életük vallásos tényezőit — annyira, hogy rájuk kényszeríti esztétikaellenes és borzasztó európai viseletünket is mely azon az úton van, hogy általánossá váljék.

Civilizációnk, főként gazdasági törekvésektől hordozott pozitívista és racionalista irányzatánál fogva, mely az összes vallásos kérdéseket szántsándékkal ignorálja, Keleten a morális rend felborulását idézte elő, ami igen súlyos társadalmi következményekkel járhat. A középkor keresztes vitéze azzal a szándékkal lépett Kelet földjére, hogy Mohammed vallását kardja élére hánysa s hogy diadalra segítse a keresztyén vallást. A modern keresztes vitéz pedig, akár mint *commis voyageur*, akár pedig mint bányákban, koncessziókban, katonai szállításokban, vagy másfajta felszerelésekbe utazó spekuláns jön Ázsiába, általában nem törődik az iszlámmal, épen úgy ignorálja, mint ahogy nem sokat törődik a maga hitével sem. A mindig vallásos keletiek, emez új, materialista irányzat érintésétől a lelkük mélyéig megzavarodnak; óvakodnak attól, hogy áttérjenek a keresztyén vallásra, mivelhogy a keresztyénség, úgy amint a huszadik század erkölcsi viszonyai között tárul eléjük, őszinte, mélységesen érzett iszonyattal tölti el őket, és csak annál jobban, erősebben ragaszkodnak hagyományos hitükhöz, erősebben, mint valaha. Ha közöttük némelyek — ezek azonban csak nagyon kevesen vannak — hozzáalkalmazkodnak is az európai civilizációhoz, ezekben egy olyan érzület fejlődik ki, mely társadalmilag végzetesen hat ki Keletre; ateistákká, egészen vallástalanokká lesznek. A mi civilizációnk nemcsak, hogy semmit, vagy csak igen kevés olyat produkál, ami a keleti pszichének szociálisan hasznára válnék, hanem, úgy látszik, hogy erkölcsi tartalmától is megfosztja; lerombolja örökségbe kapott hitének vigaszt nyújtó illúzióit s az anarchia felé hajtja. Hatásában analóg ama hatásokkal, melyeket alkohol, dohány, venerikus bűnök gyakorolnak még fiatal és lángoló szervezetekre. Csakhogy Kelet vallás nélkül ugyanaz volna, ami Nyugat volna törvény nélkül, vagyis: halott volna. Látva, hogy a megsemmisülés veszedelme fenyegeti, Kelet ma, ösztönszerűleg, utat-módot keres a menekülésre; csakhogy szétarabolt, perplex, szegény és tudatlan állapotában, mint a vak, tapogatózik a sötétben és egyik tévedésből a másikba esik bele.

A VII-ik században Nyugat egy vallással nyomta el Keletet: a hierarchikus alapon szervezett ortodox egyházzal. Abban az időben Kelet egy más vallásban kereste menekvését és meg is találta; midőn e vallásból egy olyan vallást csinált, melynek kevés dogmája van, melyben nincsenek papok, melynek nincsen hierarchiája s amelyben nincsenek szerzetesrendek. A vallásos Keletnek akkor könnyű volt magát emancipálni s beleszeretnie magát egy abszolút fölény illúziójába, mely egy külön kinyilatkoztatástól nyert, legfőbb igazság birtokában állott. Ma azonban Kelet küzdelmének föltételei egészen mások, itt többé

már nem vallások, hanem gazdasági érdekek és társadalmi elvek harcolnak egymással, melyek a szó antik értelmébe vett vallástól mentek. Kelet ezt meg is értette, mert védekezése módját, ösztönszerűleg, amaz eszközökben találta meg, melyeket ellenségeinek a fegyverei szuggeráltak; mert az ázsiai népek nacionalista mozgalmai ma főként a politikai és gazdasági föl-szabadulás irányában mozognak. Mi keltettük föl bennük azt — az alapján véve helyes — érzést, hogy fölényünk gazdagságunkból, kereskedelmünk fejlettségéből, politikai szervezeteink s demokratikus elveink életrevalóságából ered. Lelkük mélyén arról győződtek meg, hogy a népképviselők s a választótestületek panaceái minden bajt orvosolnak s forrásai a jólétnek s minden jónak. Zavaros törekvéseinek hordozóivá a progresszív Kelet ezért a „szabadság” s az „alkotmány” üres szavait tévé meg. Kína, India, Törökország bojkott-mozgalmi s az ázsiai nemzetek úgynevezett alkotmányos mozgalmi innen erednek. Le akarnak bennünket győzni saját fegyvereinkkel. Hiába-való illúzió!

A bojkott-mozgalmakban, az európai fajok gazdasági hatalmánál fogva, a vesztesek végül ők lesznek; mert ugyanazt az árút, magasabb áron, csupán más közvetítés útján szerzik meg. Politikai téren inferioritásuk még nagyobb és szembe-szökőbb. Száraz és meddő szóharcokba fülő nemzetgyűléseik csak kölcsönös gyűlölködéseik melegágyává lettek, melyek polgárháborúkra és mészárlásokra vezetnek. A török parlament és a perzsa medzslisz ennek elég kézzel fogható bizonyosságai. Hogy is lehetne törvényhozó munkát végezni választott képviselőkkel egy-egy olyan törvényhozótestületben, melyben egyenlő jogok birtokában, muzulmánok és keresztények egyaránt részt-vesznek. S ahol az „isteni kinyilatkoztatás” a jog összes alapjait kizárólag csak a muzulmánok javára rakta le? Kelet népeinek erkölcsi világában a helyzet ura mindig csak a vallás, melynek uralkodó szerepe van minden más szociális tényező fölött, ma csak úgy, mint volt azelőtt ezerháromszáz évvel. Ázsia vallásai-nak történelmi szerepe — beleértve az iszlámét is, mely a homloktérben helyezkedett el — változatlanul fennáll ma is, intenzivitásának amaz egész életerejében, mellyel a XI. és a XII. században a muzulmán világ, bárha politikai ellentétekből darabokra volt tépve, győzedelmesen elhárította magáról a keresztes hadjáratok veszedelmét.

Nyugaton a hagyományos, régi vallások sokkal többet vesztek el a lelkiek felett való hatalmukból, semmint gondoljuk rendesen; de Keleten, az iszlám nemcsak, hogy fenntartja, hanem folyton ki is terjeszti uralmát, miközben az Európa-ellenes szenvedélyeknek rengeteg tartalékját halmozza fel, mely, ha ideje jő, valamikor még fel fogja venni az ellenállásnak és a konzerválásnak egy megfelelő kollektív formáját.

Nem foglalkozunk annak az álmodozó, jósolgató vizsgálá-tával, hogy akár csak megközelítőleg is, előre megmondjuk,

hogy a keleti népek mikor, hogyan, mennyi esztendő múlva fogják megtalálni az iszlámban, vagy az iszlámnak valamely új fejleményében érzelmeiknek és erkölcsi erejüknek amaz egységét, amely nélkülözhetetlen lesz nekik ahhoz, hogy a mi civilizációnk tökéletesen fel ne emészsze őket, hogy jó keleti emberek maradhassanak s rossz európaiakká ne kelljen átváltozniok. A pániszzlám mozgalomnak, bármily gyengének, bizonytalannak, fejnélkülinek és világos célok hiányában, bármily határozatlannak mutatkozzék is egyelőre, az a jelentősége mégis megvan, hogy első egyetemes tünete a keleti társadalomnak védelmi törekvéseinek, hogy benne a konzerválás ama nagy törvénye, modern formában, először nyilatkozik meg, ugyanama törvény, mely tizenegy századdal azelőtt a keleti világot maga köré tömörítő iszlámot teremtette meg.

A hellenizmus hegemoniájának egy évezrede kellett ahhoz, hogy keleten a VII. században, az iszlámtól földidézett krízis köszöntson be; az erjedés folyamatának ekkora lassúsága az akkori társadalom csekély fejlettségével, sőt részben még barbár állapotával függött össze. A modern pániszzlám mozgalom még csak alig néhány évtizedes; tekintve azonban, hogy napjainkban az események s az átalakulások mekkora szédületes gyorsasággal követik egymást, vajon ki kockáztatná meg annak a megjósolását, hogy ennek az agilis mozgalomnak a teljes megérésre hány évre lesz szüksége, ki zárhatná itt ki egész határozottsággal annak a lehetőségét, hogy a pániszzlám egy kollektív akció küszöbén áll?

Ha elismerjük az elmondottak igazságát, ha elismerjük a keleti világnak természetadta ama jogát, hogy konzerválja hagyományos jellemvonásait, valamint hogy előrehaladása ama határon belül s azon módon menjen végbe, ahogyan ezt összeegyeztetheti érzelmvilágával: akkor egészen világosan, egész valóságában előttünk áll az, hogy milyen nehéz s kényes amaz európai nemzetek munkája, amelyek Keleten közvetlenül érdekelve vannak, vagy alattvaló keleti népeik nevelését egyéb emberi céloktól vezéreltetve vették kezükbe. A keletieket europaizálni akaró, laikus, nem-vallásos jellegű nevelési rendszert, amilyent pld. az amerikaiak kíséreltek meg a Filippin-szigeteken, bizvást mondhatjuk, az a sors fogja érni, hogy hajótörést fog szenvedni s erkölcsi anarchiával fog végződni az alávett népek szerencsétlen kárára. Itt csak kétféleképen lehet boldogulni: vagy hathatósan támogatni kell őket saját kultúrájuk további kifejlesztésében, segédkezet kell nekik nyújtani hagyományaik, lokális nevelési tendenciáik megerősítésére s előmozdítani minden téren vallásos evolúciójukat; vagy pedig: meg kell őket hagyni abban az intellektuális sötétségben, amelyben vannak, úgy azonban, hogy újjászületésük az egyes keleti népek sajátos erői segítségével, minden mesterséges gyorsítás nélkül menjen végbe. Kelettől éppen úgy távol kellene tartani a keresztény missziókat, melyeknek a térítés a kimondott céljuk, mint a világi

iskolákat, melyek fölényesen semmibe sem vennék az ázsiai népek nemzeti vallásait. Ázsiai testvéreinknek jó keleti embe-
rekké, nem pedig egy olyan kultúra majmolóivá kell válniok,
melyet nem tudnak asszimilálni.

Ama szenvedélyes morális erők közül, melyek Keleten
harca kelnek az európai kultúrával, belső erejénél s küzdelmes
szelleménél fogva, mint egy óriás emelkedik ki az iszlám. Mivel-
hogypedig akárcsak álmodni is arról, hogy az iszlámot legyúr-
jünk, tisztára örültség volna s mivelhogy az iszlám száz meg száz
millió ember morális, lelkiismereti szükségletének a terméke s
mivelhogy végül az iszlám történelmi és szociális szerepe még
igen-igen hosszúéletű lesz: jobb lesz felhagyni vele szemben az
ellenséges állásfoglalásnak minden kimondott, nyílt avagy leple-
zett gondolatával. Ehelyett tegyünk csak inkább kísérletet ama
másik, egyedül racionális s tudományos módszerrel, ez majd
biztosan célra vezet. Mozdítsuk elő, erősítsük belső fejlődését,
engedjünk szabad játékot a fejlődés ama nagyszámú lehetősé-
geinek, amelyeket az iszlám magában rejt s amelyeket olyan
mederbe kell terelni, mely a mohammedán népek érdekeinek
leginkább megfelel. A mi civilizációnk legkiválóbb feladata az
lesz: megmutatni Keletnek, hogy kultúrája nekünk csak rokon-
szenves lehet s hogy teljes szabadsággal, a legteljesebb bizton-
ságban tovább virágozhatnak a mi kultúránk mellett. A valamikor
beálló krízis békésen, törvényes formák között csak így foly-
hatnak le az egész emberiség kollektív javára.

Mi, európaiak, nem akarhatjuk, sőt nem is szabad, hogy
akarjuk Kelet rombadőlését. Keletnek, az emberi igazságosság
legszentebb jogainál fogva, joga van a maga sajátos életéhez,
joga van a kifejlődéshez, az egész vonalon, amaz irányban,
melyet a miénkénél sokkal régibb hagyománya jelölt meg
számára. Ez így felel meg az élet biológiai és fizikai tör-
vényeinek is, melyek olyan felségesek s annyira bonyolultak,
hogy számunkra egyelőre csak egy misztérium kódében vesznek
el, amelyekhez nem alkalmazkodni azonban éppen olyan hiába-
való, mint amily oktalan dolog volna. E törvények fennállanak
s erősebbek mint mi vagyunk. Ignorálhatjuk ugyan őket, de
azért csak épen olyan hatékonyak fognak maradni; ez esetben
azonban szégyent, veszedelmet hoznak reánk. Ennélfogva alkalmaz-
kodjunk hozzájuk, mert az ő érvényesülésük csak az emberi
nem állandó és korlátlan haladásának javára lehet.

Akkor azután keleti testvéreinkben nem pusztulásra elítélt
embereket fognak látni, hanem önálló és eredeti feltámadásra
hivatottakat, az erő és erkölcsi felemelkedés letéteményeseit.
Reméljük, hogy ezen a napon Olaszország, melyet a természet
a Kelet küszöbére helyezett s melyet ahhoz antik és dicső
hagyományok fűznek, el fogja tudni foglalni az őt megillető
helyet s a keleti népeket nem barbár túlkapasokkal s meddő
területi hódításokkal fogja meglátogatni, hanem mint a béke,
a gazdagság, a kultúra és a civilizáció termékeny életerejéje.

Erdélyi Viktor: A parlament és a Curia

képviselőválasztások tisztaságának kérdésével ma már gróf Tisza Istvánt is beleértve, mindenki tisztában van. A szó legszorosabb értelmében átment a köztudatba, hogy a képviselőválasztások körüli visszaélések a magyar glóbus jellegzetes sajátosságai és hogy ezen a téren alig szerepel a választók akarata. Presszió, szurony, pénz és az alkohol a döntő faktorok és ezeknek a változó összetétele szüli a mandátumok tekintélyes részét. Gazdasági és kulturális életünk ijesztő nyomorúságának minden körtünete a felszínre kerül a választások alkalmával és még a megedzett idegzetű szemlélőt is megdöbbeníti az a sok szenny, amely mint a mandátumok kísérlője jut a Curia elé petíciók alakjában. A képviselőválasztási hullámoknak ez a levezető csatornája valóságos múzeuma a ma és a közelmúlt minden erkölcsi és anyagi nyavalyájának. Csak természetes, hogy a közállapotaink iránt érdeklődő külföldi figyelve is egyre fokozottabb mértékben fordul erre a kérdésre és az is természetes, hogy kormányaink és a mögöttük álló többségek időnként gondoskodtak holmi szépségtapaszról. Maguk is tisztában voltak a beteg helyzet káros hatásaival és elsősorban saját tekintélyüket féltették. De viszont radikális beavatkozásra sem gondoltak. A szépségflastromok csak arra voltak jók, hogy a bajokat elfedjék, nem pedig arra, hogy megszüntessék azokat. És ez a ferde törekvés azt eredményezte, hogy a választások tisztaságának biztosítására hivatott intézkedések rendszeresen az ellenkező célt szolgálták és minden lépés még jobban elvadította a viszonyokat. A szavazatfertőzés bacillusai ott rejtőztek az intézkedések minden csoportjában és csak a felületese szemlélők nem értették, hogy miért fokozza a betegséget maga az orvosság. A sok fertőző anyag pedig egyre gyűlt a beteg szervezetben és sietette a láz kitörését.

A választások tisztaságának első szépségflastromai a parlamenti bíráló bizottságok voltak.* A bizottságok tagjai között a dolog természeténél fogva a legjobban érdekelt többség tagjai domináltak és ezek a bizottságok „épinséggel nem közmegeledésre”** végezték

* 1848-iki V. törvénycikk 47. §-a alapján

** Az 1911-ik évi országos jogaszgyűlés irományai. Kiadja a Magyar Jogászegylet. Budapest, 1911. Dr. Tetétleni Ármin véleménye I. köt. 3. füz. 459. oldal.

munkájukat. Az elintézésnél a politikai pártállás játszott döntő szerepet és a döntések gyakran élénk feltűnést keltettek. A bizottságok nem vették komolyan a dolgot és „nem egy esetben valósággal kacagtató volt az a patriarchalizmus, helyesebben pongyolóság, amellyel a bíráló bizottságok tárgyalásai vezettettek — vagyis inkább csak úgy kedélyesen folydogáltak ide-oda — lényegileg minden vezetés nélkül.”* Ez a szellem természetesen utat tört csakhamar a képviselőválasztások szavazatszedő helyiségeibe is és újabb szépségflastrom után kellett nézni. Ezt a szerepet az 1874. évi XXXIII. tc. töltötte be. Ez a kérvénnyel megtámadott választás érvénye fölötti bíraskodást a Curiára bízta, de csak elméletben. Az alaki és anyagi szabályok meghatározását — amelyek szerint a Curia a bíraskodást végzi — egy később hozandó törvényre hártották át. Kerek huszonöt évig késett ez a törvény míg végre, amikor az orvoslás már kiáltóan szükségessé vált, előállottak egy újabb szépségflastrommal. Ez a curiai bíraskodásról szóló 1899. évi XV. tc. Lényegében ez sem volt szerencsésebb az eddigieknél és akinek volt dolga ezzel a törvénnyel, az kénytelen elismerni Tetétleni állításának helyességét, hogy a „törvényhozás nem állott a helyzet magaslatán, amikor ezt a szörmszülöttet a világra hozta.”**

A törvény indokolásában kifejti, hogy a választások fölötti bíraskodást azért bízta a Curiára, „mert a bírói közeg az eldöntés esélyeitől, az azokhoz fűződő politikai természetű érdekektől távol áll, a politikai élettől lehetőleg el van szigetelve . . .” Ezeket az előnyöket azonban a törvény teljesen lerontja és a túltengő formalitással úgy megkötö a bíró kezeit, hogy az teljesen tehetetlen a perrendtartásszerűen amúgy is alig kezelhető ügyekkel szemben. Lépésről-lépésre kitűnik, hogy a parlament többsége nem szívesen adta át ezt a hatalmat a bírói fórumnak és mert másképpen nem tudott magán segíteni, gondja volt arra, hogy életlen fegyvert adjon át. Ez az igyekezete minden vonalon sikeres is volt. Néhány évig a Curia komolyan vette a törvényt és igyekezett annak a gyakorlatban érvényt szerezni, de csakhamar belátták, hogy lehetetlen feladat elé vannak állítva. Néhány tárgyalás után már kitűnt, hogy a parlament tendenciózusan alkotta meg ezt a törvényt olyképen, hogy még a legkirívóbb esetekben se lehessen alkalmazni. A Curia elkedvetlenedett, maga sem vette már komolyan az ezirányú feladatát és így történhetett meg az a hallatlan dolog, hogy az utóbbi viharos választás petícióhalmazra eredménytelen maradt.

A curiai bíraskodás első idejében különösen a kérvényezők voltak nehéz helyzet elé állítva. A törvény harminc napot ad a kérvény betérjesztésére és viszont megkívánja azt is, hogy az ilyen rövid idő alatt elkészült kérvény kimerítően felsorolja az összes kifogásokat, az összes sérelmes tényeket és a bizonyítékokat. Természetes, hogy ez majdnem lehetetlenség és ezért az első időben sokan a szóbeli tárgyalásokon hoztak fel olyan tényállításokat, amelyek a kérvényben nem voltak feltüntetve. A Curia ridegen ragaszkodott a törvény betűihez

* Ugyanott, 460. oldal.

**Ugyan ott, 481. oldal.

és az ilyen tényállításokat nem vette figyelembe.* Mások elejtették az első hiányos kérvényt és a kifüggesztés határidejének letelte előtt új kérvényt nyújtottak be.** A Curia még ebben az esetben sem engedte meg az új tényállításokat avagy a bővítést, sőt az ilyen kibővített kérvényeket egyszerűen visszautasította. Vagyis a curiai bíraskodás valósággal harminc napos elévülési határidőt szabott a választási visszaélésekre. Hogy ez milyen súlyos következményekkel jár a mi primitív viszonyaink között, azt fölösleges bővebben fejtegetni. A megválasztott képviselő a petíció beadása után valósággal eldicsekszik kerületében gazságaival, amelyeket a választáson elkövetett és ezáltal részint megfélemlíti, részint pedig megpuhítja a választókat a következő alkalomra. A petícionálók tehetetlenek az új önleplezésekkel szemben, mert azok nem szerepelnek az eredeti kérvényben és a Curia nem vesz róluk tudomást.

A lármás Farkas Pállal történt meg, hogy a szászvárosi rendőrkapitánynak hozzá intézett levelét megszerezte a petíció benyújtása után a kisebbségbe szorított ellenpárt egyik embere. A levelet becsatolták a Curia kérvénymellékletei közé, de a Curia nem vette tekintetbe. Pedig a levél nagyon érdekes okmánya az 1910-iki választásoknak. Ezer tanulmányánál alaposabban beigazolja azt, hogy a mai viszonyok között milyen közveszélyes lehet a kerületre nézve még egy olyan apró stréberképviselőcske is, mint egy Farkas Pál. Az érdekes levelet térszúke miatt csak kivonatossan adhatjuk.***

„Kedves Barátom ! . . . Oltean és Herlea Áron . . . még ma sem kapták meg az ígért korcsmát s már annyit járnak a nyakamra! Voltam is többször a főispán úrnál, ki írt is ezen ügyben a pénzügyminisztériumhoz . . . Az akta fenn van s pedig „Felkenyér község korcsmalétszám szaporítása”.

Szintén a minisztériumban van s még mindeddig nem intézték el a szászvárosi korcsmák apasztásának ügyét . . . Ebben is írt a főispán úr . . . s ez úgy intézendő el, hogy előbb a pénzügyigazgatóság tegyen ezen összes ügyekre előterjesztést s azok kiadatnak, resp. átiratnak s azután hozatik a határozat az apasztásra vonatkozólag. A pénzügyigazgatóság azt a javaslatot 44.728—1910. szám alatt még e hó elején fel is terjesztette az összes ügyekkel kapcsolatosan A miniszteri szám 85.640—1910, referens Schäffer Gusztáv, p. ü. tanácsos . . .

41.251—1910. dévai pénzügyigazgatói szám alatt fel van terjesztve Bogdaneszk György szászvárosi lakos korcsmajogának elvonása elleni fellebbezés. Ez elutasítandó, s az elvonás helybenhagyandó, mert ellenünk szavazott s izgató vankuj s hogy a többiek lássák a példát . . .

Moca egy izgatófizet kiadásáért 40 kor.-val lett büntetve s az én följelentésem alapján az ügyészség megindította azért a bojkott-

* Példa az 1901-ben megválasztott Dr. Pavlovits Lyubomir képviselő elleni petícionálók esete, c. b. 342 -1901.

** Dr. Reich Aladár elleni petícionálók esete. c. b. 170—1902.

*** Eredetije a *Libertatea* 1910. évi 43-ik számában.

felhívó melléklet be nem küldése miatt az eljárást s azért 6 hónapig terjedő fogház- és pénzbüntetés jár! Fekete járásbíróval beszéltem, hogy a maximumot sózza rá ... írj te is ezen ügyben neki, mert Mocát meg kell szorítani ...

A Stefani-féle* számlát még nem fizette ki Bocz, mert mint említettem neked, nem akarta úgy nyugtázni, hogy az 5360 koronával teljesen ki van fizetve ...”

Ez a levél, Baksay szászvárosi rendőrkapitány sajátkezű levele a Curia előtt feküdt. Kiolvashatták volna belőle, hogy milyen erkölcsi tatárjárást végeztek Farkas Pál és társai a kerületben és hogy a Curia mennyire nem vette tekintetbe, arra még rámutatunk a továbbiak során. Nem is vehette, mert a törvény merev formalizmusa megkötötte kezeit és a Curia nem is igyekezett nagyon a kötelékeket meglazítani. A választási bírászkodás terén a Curia átruházott hatáskörben jár el és az eddigi gyakorlat megmutatta, hogy a képviselőház itt csak villámhárítónak tekinti a Curiát. Ez teszi megérthetővé azt, hogy a Curia szemet hunyt a legkirívóbb visszaélések előtt és a merev formai keretek között közönyös nembánomsággal vitte ítéletig az élettelen pöröket. Sőt ahol csak lehetséges volt, igyekezett a terhes feladat előtt kitérni.

Ne feledjük, hogy a képviselőház nem szívesen mondott le a választási bírászkodás jogáról és amikor erre kénytelen volt, igyekezett a Curiának átadott jogot illuzóriussá tenni. Az erre való törekvés kirí az 1899. évi XV. törvénycikk minden paragrafusából. Azok az érvénytelenségi okok, amelyek alapján a Curia foglalkozhatik a választással, külön pontonként fel vannak sorolva a törvény 3. §-ában és azokat az érvénytelenségi okokat, amelyek nincsenek itt felsorolva, nem veheti tekintetbe a Curia. Igen sok petíció azért maradt érvénytelen, mert a peticionálók nem jelölhették meg szabatosan a 3. §. megfelelő pontját**, avagy a tárgyalás során kitűnt, hogy a megállapított érvénytelenségi ok más pont alá tartozik. És a Curia igen gyakran tehetetlen volt a legkirívóbb esetekkel szemben. Egyetlen példa is élénken megvilágítja ezt a kérdést.

„Az 1874 : XXXIII. t.-c. 78. §-a értelmében semmis a szavazat, ha többféleképp magyarázható. Ezt a második küldöttség*** figyelembe nem vette, mert egy Czurle Zámfir nevű toki választó arra a kérdésre, hogy kire szavaz, úgy szavazott le „la nyámcu”† Beírták szavazatát

* Stefani korcsmárosnál ettették-itatták ugyanis Farkas Pál választóit.

** Lásd a Kovács Pál elleni petíció esetét (kúriai végzés 61 —1902-szám). „. . . Minthogy a jelzett érvénytelenségi ok az 1899 : XV. t.-c. 3. §-ában felsorolva nincs és így arra nézve a Curia az 1. §. értelmében hatáskörrel nem bír; . . . az idézett törvénycikk 62. §. alapján azt az érvénytelenségi okot a tárgyalás köréből kizárni és ennek megtörténtét a képviselőházzal közölni kellett”.

*** Vancsó Gyula elleni petíció. Lásd a 302—1902. számú kúriai ítéletet.

† „Nyámcu” = német. Meg kell jegyeznünk, hogy a Curia nem áll mindig ezen az állásponton és Dr. Maniu Gyula szavazataiból leszámította azokat, akik egyszerűen „Maniu Gyulá”-ra szavaztak és a Dr.-t nem mondták.

Vancsó Gyulára, holott tudvalevő, hogy a román paraszt minden kaputos embert „nyámcu”-nak hív.

Így a petíció. És a Curia ezzel a tipikus szabálytalansággal szemben a következőt állapítja meg :

„ . . . e tényél nem hivatkoztak kérvényezők az 1899 : XV. t.-c. 3. §-ának valamely pontjára . . . e panasz tehát figyelembe nem jöhet.” És ilyenek után még vannak akik csodálkoznak azon, hogy a külföldi sajtó csemegének tartja a magyar választási ügyeket. Hiszen a legbrutálisabb választási visszaélések sem jönnek számításba a Curia előtt, hogyha a 3. §. sűrű szitáján megakadnak.

De nézzük csak közelebbről ezt a 3. §-t. Az érvénytelenségi okokat 27 pontban sorolja fel és ezek közül az első az, hogyha a képviselő a választás időpontjában a törvény értelmében nem volt választható. Erre igen nagy súlyt helyezett a képviselőház és ha ez a tény fennforog, úgy a választást a Curián kívül a képviselőháznál is meg lehet támadni.* A képviselőház természetesen jobban védekezik a passzív választójoggal nem bíró képviselők, mint a vesztegetők és hamisítók bekerülése ellen. Különös súlyt helyez még a képviselőház arra is, hogy „lázítók”**-tól mentesítsék a házat.

A Curia maga nem nagy súlyt helyez a 3. §. 1. pontjára, mert megelégszik azzal, ha a választásvédők a tárgyaláson megnevezik avagy bemutatják azon község választóinak a névjegyzékét, amelyben a képviselő mint választó fel van véve.*** Ez az eljárás sok esetben illuzórikussá teszi a 3. §. 1. érvényét, mert a petícionálók egyenesen tehetetlenek abban az esetben, hogyha a választásvédők az utolsó percben egy olyan község választóinak névjegyzékét mutatják be, ahol egy hasonló választó van felvéve. A Curia ilyen esetben sem ad haladékot a kérdés tisztázására és a kérvényezők tehetetlenek a meglepetéssel szemben.

A második pont a vesztegetésről szól és analóg a büntető-törvénykönyvnek a megvesztegetés vétségéről szóló meghatározásával.† Ez a pont is igen nehéz feladat elé állítja a kérvényezőket. Be kell igazolniuk, hogy a képviselő jogosult választónak, avagy annak tudtával hozzátartozójának, azon célból, hogy az ő reá szavazzon, vagy bizonyos jelöltre ne szavazzon, avagy azért, hogy a szavazástól tartózkodjék, pénzt avagy pénzürtéket, vagy más előnyt ad vagy ígér; avagy hogyha a képviselő ilyen cselekedetben részes vagy abba megelőzőleg kifejezetten beleegyezett.

A petíciók egész sora került zátonyra azért, mert a petícionálók nem jelölték meg a megvesztegetett jogosult választót, hanem egész megvesztegetett érdekeltségeket soroltak fel. Egy esetben kereken ki is mondja a Curia. ††

* Hárszabályok. 71. §.

** Hárszabályok. 71. §.

*** Lásd például a gróf Dessewffy Emil választása ellen beadott petíció esetét. 450—1901. curiai bíraskodási szám.

† Btk. 185. §.

†† Lásd a Dr. Beck Marcel elleni petíciót. Ítélet 20—1902. k. b. szám.

„Nem tartotta elfogadhatónak a m. kir. Curia azon felfogást, mely szerint a képviselő által valamely közcélokat szolgáló jogi személy, különösen tehát egyház vagy község részére, bár hallgatólag a választók bizalmának elnyerése céljából tett közhasznú adomány vagy ígéret, ... az idézett törvény 3. §. 2. pontja alá . . . vonható; . . . mert ilyen esetben a képviselő . . . nem anyagi eszközökkel gyakorolja a befolyást, hanem annak épen ellenkezőjével, (?) a nemes céllal, melynek az anyagi eszköz csak közvetítője.”

Vagyis egy község választói helyett az egész község megvesztegethető a Curia álláspontja szerint azzal, hogy a lakosság vállairól levesz a jelölt bizonyos nyomasztó közterheket, azaz ahogy a vesztegetés köre szélesedik, ki van véve a 3. §. 2. pontjának hatálya alól. Ugyanezt látjuk más esetekben is, így többek között a Wolfner Tivadar elleni petíciónál.* Itt hasonlóan kimondja a Curia, hogy a képviselőnek azon ígérete, hogy a kerülete egyik községének iskolaépítést ígért, azaz abban az esetben, ha reá szavaznak, hajlandó erre a célra 12,000 koronát letenni: nem érvénytelenítési ok, mert:

„az állított ajánlat nem a választóknak vagy hozzátartozóinak egyenként és nem közvetlenül az ő anyagi előnyükre, hanem a községnek mint jogi személynek tétellett. . .”**

Ilyen labilis a Curia álláspontja már a 2. pont első kitételénél és ahol a törvény betűi nem kötik, ott a Curia köti meg magát. A Dr. Molnár Jenő elleni petíciónban*** felhozták a peticionálók, hogy a jelölt Soltész Adolf választónak megígérte, hogy részére Budapesten tanítói állást szerez abban az esetben, ha reá szavaz. A Curia azonban ezt a kérdést még vizsgálat tárgyává sem tette, mert szerinte: „Ilyen ígéret komolyan vehetőnek nem tekinthető, mert a teljesítésnek, mint különben is nem tőle függőnek, legcsekélyebb valószínűsége sincs kimutatva.”

Mennyivel nehezebb már most a peticionálók dolga a 2. pont többi megszorításaival szemben, azt bárki elképzelheti. Hogyha a képviselő a választó hozzátartozóját vesztegeti meg, úgy a Curia előtt majdnem lehetetlen annak a beigazolása, hogy a választó tudott a vesztegetésről és azonfelül tudta azt is, hogy a vesztegetés az ő szavazatának befolyása céljából történt. Még nehezebb a képviselőnek a vesztegetésben való részességét kimutatni olyan esetekben, amikor a vesztegetést kortese vagy más valakije végezte, a „megelőző és kifejezett” beleegyezése pedig egyenesen bizonyíthatatlan. És ne feledjük, hogy a Curia a bizonyítás tekintetében a lehető legkényelmesebb álláspontra helyezkedik és a legkevésbé bonyolult helyzetek elől is egyszerűen kitér. Kitérnő példa erre a Madarász Imre elleni petíció esete.† A Curia itt a következő álláspontra helyezkedik:

* 367—1902. c. b. sz.

** De a voksot viszont nem a „községtől mint jogi személytől”, hanem a jogosult választóktól kérte cserébe.

*** 346—1902. c. b. szám.

† 184—1902. c. b. szám.

„... Ami azt a tényt illeti, hogy Hegedűs János csendőrörsvetető, magyarázzák, hogy miért haragszik reánk a külföldi sajtó. Pedig íme, valamint Balogh József és Kelemen János csendőrörsvetők szemtanúi voltak annak, hogy a képviselő egy kortese a választás napján néhány választót megvesztegetett, az erre a tényre vonatkozó előadást, valamint az ahhoz fűzött kérelmet, hogy a csendőrök kihallgatása útján a megvesztegetett egyének kiléte derítessék ki, és ezeknek szavazata a képviselőre adott szavazatok számából levonassék, figyelembe venni nem lehetett, mert a kérvényben sem a megvesztegető, sem a megvesztegetett egyének megnevezve nem lévén, tüzetes és megfelelő adatok hiányában a bizonyítást elrendelni nem lehetett.”

Hogyha valamelyik külföldi lapban megírják, hogy a magyarországi képviselőválasztásoknál a vesztegetés a csendőrök szemeláttára történik, akkor a farizeusok kara feljajdul és csodás fejtegetések az ilyen visszaélésnek még orvoslása sincsen.

És hasonlóan meddő a petíció a 3. §. 3. pontja alapján is. Ez a képviselő által gyakorolt presszióra vonatkozik. Ennél az esetben nevetséges volna példákra hivatkozni. Mindenki tudja, aki csak hallott valamit a magyarországi választásokról, hogy azokat nyomon kíséri a korcsmajogok és a hasonló jogok elvonása, az ehhez fűződő mellékkörülmények is közismertek, de arra nincs példa, hogy a Curia a 3. §. 3. pontja alapján egyetlen mandátumot megsemmisített volna. Hasonló a helyzet a 4. ponttal szemben is.

Az ötödik pont szépségtapasz a szépségtapaszon. Ez arra az esetre vonatkozik, amikor közhivatalnokot választanak meg országgyűlési képviselőnek és az alárendeltjeit félemlíti meg, avagy befolyásolja őket. Ezt a visszaélést igen sok mellékkörülmény védi és ezek közül csak a legszembeszökőbbeket említjük meg.

1. Amikor a köztisztviselő helyett más presszionál annak nevében, de „tudta, azaz előzetes kifejezett beleegyezése” nélkül.

2. Amikor maga befolyásol a cél határozott jelzése nélkül.

Amikor oly előnyt ígér, avagy oly előny megvonásával fenyegetőzik, amelyről nem lehet bebizonyítani, hogy hatáskörében keresztülvihető.*

A 3. §. 6. pontja az oly népszerű etetésről és itatásról szól és ez a pont analóg a büntetőtörvénykönyv 186. §-ával, csak hogy — tekintetbe véve a tekintetbe veendőket — a határidőt megszorítja. Eszerint csak a választási idő kitűzésétől kezdve a választás befejezéséig tilos az etetés-itatás — illegális formában. És hogy ez a pont se nagyon feszélyezze a jelölt urakat, arról gondoskodott a curiai bíraskodási gyakorlat. Csak néhány példát hozunk fel e gyakorlat jellemzésére.

Vancsó Gyula ellen** azt hozták fel a petíciónálók, hogy programbeszédére saját költségén hozatta Mária-Radnára a választókat, azokat

* Például fegyelmivel fenyegeti alárendeltjeit és a Curia kisüti, hogy a fenyegetés nem vehető komolyan, mert nincs tényleges alapja. Azt, hogy fegyelmi ok nélkül is lehet fegyelmet indítani, nem veheti tekintetbe a Curia.

** 302-1902. c. b. szám.

ott etette és itatta. A Curia ezt a panaszt vizsgálat nélkül elutasította, mert:

„a kérvényben egyetlen egy választó sincs megnevezve, aki etetésben-
 itatásban részesült . . . volna, márpedig minthogy az 1899 : XV. t.-c.
 3. §. 6. . . . pontjában érvénytelenségi ok gyanánt megjelölt cselekmény
 alkatelemét az képezi, hogy az jogosult választókkal . . . szemben
 követtessék el, az etetés-itatásban . . . részesült személyek megnevezése
 nélkül azt, hogy a panaszolt tény jogosult választókkal szemben követ-
 tetett el, megállapítani . . . nem lehet”.

Avagy ugyancsak a Vancsó Gyula elleni petícióból egy másik eset. A peticionálók szerint Vancsó Gyula megbízottja 96 korona 40 fillért adott a korcsmárosnak, hogy a választóknak ételt-italt adjon. A Curia itt sem látott okot a vizsgálatra, mert az itatott személyek nem voltak megnevezve. Még kerekebben érvényesül a Curia kényelmes állásfoglalása a Jovanovits István elleni petíció esetében. (44—1903. c. b szám.)

„. . . a kérvényezők felhozzák ugyan, hogy 1902. évi december 19-én, Kátyán, a programbeszéd elmondása után, kortesestély tartatott, abban 28 megnevezett választó vett részt s ezen az estélyen Jovanovits István is megjelent; kérvényezők azonban azt nem állították, hogy azt az összejövetelt a képviselő rendezte abból a célból, hogy a választók reá szavazzanak . . . s azt a körülményt is, hogy az akkor elfogyasztott ételeknek és italoknak árát a képviselő fizette, csak abból következtetik, hogy Schurr Ferenc — a képviselő eltávó-
 zása után — úgy nyilatkozott, hogy az ételért és italért a választóknak nem kell fizetni s így közvetlenül a képviselőre nem vonatkozó eme nyilatkozat és a képviselőnek azon ténye, hogy a programbeszéd elmondása után a pártjához tartozó választók között megjelent, az 1899: XV. t.-c. 3. §.-ának 6. pontjában körülírt visszaélés határozott jelenségének sem volt elfogadható.”

Vagyis a 3. §. 6. pontjának fogalmazása, plusz a cúriai bírás-
 kodás gyakorlata még a legszembeötlőbb esetekben is lehetetlenné teszik az etetés-itatás megállapítását. Legfeljebb az olyan perverzül kihívó esetekben van jelentősége, amilyen például Dr. Baross János hírhedt esete volt.

Már valamivel komolyabb szövegezésűek a lazításra és izgatásra vonatkozó 7—8. pontok. Ezek az esetek még abban az esetben is számításba jönnek, hogyha a jelölt tudta és akarata nélkül más követte el és a képviselőház előtt is megtámadhatók panasszal. Ennek a minden ízében természetes kivételnek fölösleges magyarázatát adni. Míg a mandátumvásárt összes becstelen kísérő jelenségeivel együtt csak úgy forma szerint — szépségflastromképen — vették tekintetbe, addig a „demagógia” ellen az 1899: XV. t.-c. 3. §. 7 — 8. pontja, a házszabályok 71. §-a és a btk. 171—172. §§-aival védekeznek.

De ez a szigorúság kizárólag a „demagógiá”-ra vonatkozik és a következő 9. pont, amely a vallásos érzületre való hatással történt befolyásolásra vonatkozik, újra sokkal enyhébb. És ezen a ponton a gyakorlat is nagyon kíméletes. Ennek jellemzésére egymás mellé állítjuk a megfelelő törvényszakaszt és egy gyakorlati példát.

3. §. 9., ha a képviselő:

a) a kérdéses választást megelőzőleg három hónapon belül, a vallás szertartásainak végzésére rendelt helyiségben vagy vallásos jellegű gyülekezeten a választás eredményének befolyásolását célzó nyilatkozatot tett; . . .

d) vagy ilyen cselekményben részes vagy abba megelőzőleg és kifejezetten beleegyezett;

Ezzel szemben a Kúria gyakorlatából: ítélet: 492—1902. c. b. szám*-ból:

„Dr. Darányi Ferenc képviselő 1901 szeptember 15-én, vasárnap délelőtt a nagymise után, a novai plébániatemplom belső udvarán, a cinctoriumon belül a templomból kijövő ájtatos néphez intézte programmbeszédét és ezen programmbeszéd kiegészítéséül Dr. Darányi Ferenc jelenlétében, Tornynos Gábor novai esperes azt mondta az összegyűlt népnek : „Kedves keresztény katolikus híveim! A dobronoki papi értekezlet által elfogadott jelöltet hallottátok, ezt kövessétek, mert aki nem néppárti jelöltre szavaz, azt az Úristen sem segíti meg.

Tekintve, hogy az úgynevezett cinctorium . . . nem tekinthető a vallás szertartásainak végzésére rendelt helyiségnek, az istentisztelet bevégezése után a templomból kijövő népcsoport pedig nem vallásos jellegű gyülekezet, ... a bizonyítási eljárás elrendelésének mellőzésével elutasítandó volt.”

Amennyiben a fenttárgyalt pontokban körülírt visszaéléseket nem a jelölt, hanem más valaki követte el, az inficiált szavazatokat leszámítják. Ez az a pontja a törvénynek, amely körül a legjellegzetesebb visszaélések is meglapulhatnak. Hogy egyetlen példát említsünk, Farkas Pál szavazataiból 45-re*| rábizonyult, hogy inficiáltak, ezeket levonták 55 szavazattöbbségéből és Farkas Pál a fórumon szerepelhet azért, mert további tíz szavazatról nem látta bebizonyítotttnak a Curia, hogy inficiáltak. Mint minden vonalon, úgy itt is a Curia szigorúan köti magát a törvény betűihez és az inficiált szavazatok mellékkörülményeiben megnyilatkozó rendszert nem akarja észrevenni.

Nagyon gyenge a törvény 11. §-a és még ezt is meggyengíti a curiai bíraskodás gyakorlata, pedig ez a pont fontos kérdésekkel foglalkozik. A közhivatalnokok pressziójával, a fegyveres erővel való visszaéléssel, amelyekről oly sok rémmese forog közzsájon. Ezekkel az esetekkel szemben a Curia még a rendesebbnél is gondosabban begombolozik és így a curiai bíraskodás épen a legtipikusabb visszaélések terén tehetetlen. Ahol másképpen nem segíthet magán, ott lehetetlenséget követel a peticionálóktól, amint azt a Dr. Beck Marcel elleni petícióra vonatkozó ítéletből kiragadott következő példa is bizonyítja.**

„ . . . kérvényezők konkrét tényeket nem hoztak fel . . . Ez . . . áll különösen azokra a sem név, sem szám szerint meg nem határozott,

* Dr. Darányi Ferenc néppárti képviselő ellen beadott petíció ügye.

** ítéletszám : 20—1902. c. b.

egész általánosságban mintegy 35—40 főre tett úgynevezett borgóvölgyi választókra nézve, akiknek szavazatát érvénytelenítő tényül azt hozták fel, hogy őket a járási főszolgabíró hajdúja által egy korcsma udvarán őriztette, míglen azokat onnét a jegyzők a szavazáshoz vezették ahol kényszerítve voltak Beck Marcelre szavazni .”

Pedig hogyha a Curia kissé komolyan venné ezen a téren feladatát, úgy tekintetbe kellene venni, hogy milyen nagy nehézségekkel küzdök itt a peticionáló. Ahol a hatalmi erőszak befolyásolta a választókat, ott ugyanaz nagyon könnyen megakadályozhatja a peticionálókat a harmincnapos határidőn belül az adat- és bizonyítékgyűjtésben. Elvégre az talán még a Curia előtt sem titok, hogy pl. a magyar szolgabíró ténykedési körében nem is olyan feltűnő dolog, hogyha a „kellemetlen idegenek” járáskelését megakadályozza kerületében. Hogyha valahol, úgy ennél a pontnál csakugyan szükség lett volna arra, hogy a Curia a való élet szempontjából nézze a dolgokat és szakítson kényelmes passzivitásával.

A 12. pont azokra a visszaélésekre vonatkozik, amelyek által meggátolják a választókat a választás helyén való megjelenésben. Hogy a Curia milyen egyszerűen elintézi — azaz elhárítja magától — ebben a tekintetben a bizonyítást, annak kitűnő példája a Lukács László barátja, Dr. Mayer Ödön elleni petícióügy egyik része.* A katonai kordon tíz választót megakadályozott abban, hogy a választók táboraiból a szavazóhelyiségbe juthassanak és a választási elnök nem intézkedett, hogy a választók megjelenhessenek. A Curia azonban ki mondja, hogy ezeket senki sem akadályozta, mert hiszen Alvincen voltak, vagyis a választás színhelyén . . . Dificile est . . .

Hasonló a sorsa a 13—14. §§-oknak is.

A választásnál a szavazás alapjául csak az 1874 : XXXIII. t.-c. 55. §-a szerint érvényes névjegyzék szolgálhat, (3. §. 15. pont), de a törvénynek ez az intézkedése is inkább csak formalitás számba mehet. A Farkas Ábrahám választása ellen peticionálók** többek között erre alapították petíciójukat, de nem értek el eredményt. A megye alispánja ugyanis bizonyította, hogy ő törvényszerű névjegyzéket adott át az elnöknek és a Curia ezen az alapon nem ment bele a dolog meritumába, mert a „kérvényező” nem is állították, hogy a választási elnök ezt a névjegyzéket más névjegyzékkel kicserélte és a szavazásnál alapul ezt a kicserélt névjegyzéket használta volna.”

Ezen pont alá tartoznak a magyarországi képviselőválasztásoknak azok a tipikus esetei, amikor a jobblétre szenderült választók szavaznak le a jelöltre. És hogy ezt a csekély szívességet veszély nélkül megtehessek, arról gondoskodott a képviselőház, amikor az 1899 : XV. törvénycikket megalkotta és annak merev formalizmusával megkötötte a Curia kezét. Kitűnő példa erre a következő eset.*** A Curia megállapítja hogy :

*Ezzel a petícióüggyel alább még részletesen fogunk foglalkozni, itt csak jelezzük a szóbanforgó esetet. (C. b. sz. 57—1910.) szám.

** 415-1901. c. b. szám.

*** Gróf Teleki Gyula elleni petíció. Ítélet: 916-1902.

„ . . . kérvényezők maguk a 31. §. 15. pontjára alapított panaszukat egyedül azzal indokolták, hogy a szavazás alapjául használt névjegyzékben oly választók is bennfoglaltak, akik már évekkel ezelőtt elhaltak s ebből vonják le azt a következtetést, hogy a használt névjegyzék a törvényes követelményeknek megfelelően kiigazítva nem volt.

Ezek szerint a kérvényezők maguk sem állították, hogy a választási elnök az 1901. évre összeállított, neki átadott névjegyzéket mással cserélte volna ki, annak a panasznak a megvizsgálása pedig, hogy a törvényszerűen előírt kiigazítás az 1901. évre összeállított névjegyzékre vonatkozóan szabályszerűen nem fogantatosított, a m. kir. Curia hatáskörébe nem tartozik.”

Ez a példa egymagában véve is rikító fényt vet úgy a curiai bíraskodásra, mint az 1899: XV. t. c-re. A 3. §. 15. pontja azt mondja, hogy a választás érvénytelen hogyha a szavazás alapjául nem az érvényes névjegyzék szolgált, de az a panasz, hogy a névjegyzék nem törvényszerűen készült, nem a Curia elé tartozik. Vagyis a Curia csak azt vizsgálja, vajon a szavaztatás az utolsó évre elkészített névjegyzék alapján történt-e és azzal egyáltalán nem foglalkozik, vajon ez a névjegyzék a törvény követelményeinek megfelel-e. Vagyis a törvény és a gyakorlat arányát majdnem számszerűleg meg lehet ebben az esetben határozni. A törvény az utolsó névjegyzékre korlátozza a bíraskodás körét és a Curia ezt a korlátozást annyira fokozza, hogy a korláton belül — semmi sem marad. Ezt bizonyítja a fentén kívül a következő példa is:

„ . . . felhozták kérvényezők :

A választási aktus alatt törvénysértések történtek, a törvény 158. §-ában előírt szabályok meg nem tartattak, mert a Konop községre vonatkozólag összeállított névjegyzékben Savulesku Gyorgye, Berár Gyorgye, Soimosan Gyorgye, Krisan Petru és Murza Vaszilie (Mátyás) felvéve nincsenek, ennek dacára ezek a szavazásban résztvettek és Vancsó Gyulára szavaztak.

Az 1. pontban foglalt tényt illetőleg kérvényezők nem állítják, hogy a szavazásnál a szavazás alapjául nem az 1974: XXXIII. t.-c. 55. §-a szerint érvényes névjegyzék szolgált volna,* hanem azt állították, hogy a Konop községre összeállított névjegyzékben nem fordulnak elő azok a névszerint megnevezett egyének, akik ennek dacára a szavazásban résztvettek és Vancsó Gyulára szavaztak, ez tehát az 1899: XV. t.-c. 3. §. 15. pontja alá nem esik.”

A 3. §. 16. pontja a választási elnök visszaéléseiről szól és eszerint érvénytelen a választás, ha az elnök kötelességét „oly módon, illetőleg azon célzattal szegte meg”, hogy a választás eredményét a képviselő javára meghamisítsa. A törvény „világosan

* Pedig dehogyan állítják! Az 1874: XXXIII. t.-c. 55. §-a „érvényes” névjegyzéket követel, az olyan névjegyzék pedig, amelyben jogosulatlan választók vannak felvéve, nem lehet érvényes, mert nem törvényszerű. Sajnos, ezzel a jelenséggel lépten-nyomon találkozunk és bár a Curia nagyon jól ösmeri ezeket a sajnálatos jelenségeket, a merev formalitáshoz ragaszkodva elhárítja magától ezt a fontos feladatot.

látható” céltudatosságot követel. Természetes, hogy ennek a bizonyítása egyenesen lehetetlen olyan lomha vizsgálat alapján, mint milyen a curiai bíraskodásé. Az egyes lehető visszaélések a 17—24. pontokban vannak felsorolva és a határ oly összefolyó, hogy a vizsgálat előtt alig lehet határozottan megjelölni az illető pontot. Ez a Curianak jó, mert ennek alapján elháríthatja magától a kellemetlen ügyeket. Hogy mekkora visszaéléstömegek kerülnek el ezáltal az ítéletet, azt kitűnően jellemzi a Gróf Teleki Sándor ellen beadott petíció esete.* Ebben az esetben a Curia azért, mert a peticionálók nem hivatkoztak a megfelelő törvénycikkekre, nem tette vizsgálat tárgyává a választási elnök ellen felhozott következő panaszokat:

1. Hogy az elnök két ízben is bejárta a jelölttel a kerülethez tartozó községeket kortesi minőségben.**

2. Hogy hírlapokban kortescélzattal nemzetiségi és hitelfelekezeti gyűlöltre és izgatásra alkalmas cikkeket írt a választás előtti napokban.

3. Hogy a választáskor az ellenjelölt választói ellen használta fel a fegyveres erőt.

4. Hogy az ellenjelölt bizalmiférfiát — amikor az a fegyveres erő visszaélései ellen panaszt emelt — kiutasította a csendőrök által.

5. Hogy a választás ideje alatt is korteskedett.

6. Hogy tendenciózusan húzta-halasztgatta a szavazást.

7. Hogy a községi előljárók a választás tartama alatt félemlítették a választókat a szavazóhelyiségben.

Ezek a példák eléggé bizonyítják azt, hogy a curiai bíraskodás legkevésbé sem örökös és örökösödik a választások tisztasága fölött. A peticionálók a rendelkezésükre álló harminc nap alatt majdnem képtelenek arra, hogy a bizonyítási anyagot teljesen feldolgozzák. Néhány esetben kitűnt a kitűzött határidő letelte előtt, hogy a visszaélések egész halmaza maradt ki a petícióból. Ilyenkor úgy igyekeztek segíteni a dolgon, hogy a petíciót visszavonták és új peticionálók új petíciót adtak be. A Curia azonban egységesen tárgyalta a visszavont és az új petíciót és hogyha — amint természetesen elvárható — az új kérvényben új tényeket is felhoztak, tárgyalás nélkül elutasította a kérvényt.

Még gyakoribb eset az, hogy a tényállás a Curia által lefolytatott vizsgálat folyamán új színben jelentkezik. Például a peticionálók felhozzák, hogy a kortesek megvesztegettek két választót és a vizsgálat során kitűnik, hogy a két választót a jelölt befolyásolta ikeretekkel. Természetes, hogy a két eset két különböző paragrafus alá tartozik és a Curia elutasítja a kérvényezőket, mert az eset nem a kérelmezett § alá tartozik. Vagyis a Curia még abban az esetben is, hogyha a kérvényezők a rideg formalizmus szirtjei között nem szenvednek hajótörést, egyenesen megkívánja, hogy:

a kérvényben felsorolt esetekről a vizsgálat során sem több, sem kevesebb ne igazolódjék be, mint amennyit a kérvény állít.

* Ítélet: 44 :1902. c. b. szám.

** Ezt különben sem tartja fontosnak a Curia, mert ez nem tartozik elnök hivatalos funkciói közé.

Ez az oka annak, hogy a Curia minden idevonatkozó marasztaló ítélete egyenesen „remekbe készült” és így természetes is, hogy a Kúria egyre jobban idegenkedik az ilyen „remekbe készült” ítélektől. A Curia már régen belátta azt, hogy a képviselőházat az 1899: XV. törvénycikk megalkotásánál nem a választások tisztaságának védelme, hanem a mandátumok védelmének gondolata vezette és a Curia nem akarja a képviselőház számítását áthúzni.

Bár a 3. §. magában véve is tiszta képet ad a curiai választási bíráskodásról, a törvény többi paragrafusai is megérdemlik a figyelmet. A rendelkezésünkre álló hely szűk volta nem engedi meg, hogy mindezekkel behatóbban foglalkozunk és azért csak a leg-szembeötlőbb példánál maradunk. Már a 4. §. is tisztán elárulja a törvény alkotóinak célzatát, a mandátumvédelemre való törekvést. Az inficiálnak bizonyult szavazatokat leszámítják, levonják a jelöltre adott szavazatok számából. Hogy ez a gyakorlatban hogy fest, azt a következő példa mutatja.

Tegyük fel, hogy a választási jegyzőkönyv adatai szerint

X. jelöltre szavazott 850 választó,

Y. jelöltre szavazott 700 választó.

A kisebbségben maradt Y. pártja megkérvényezi a választást, a Curia elrendeli a vizsgálatot és 140 választóról beigazolódik; hogy Y-ra akart szavazni, de a terrorizmus és a vesztegetések következtében X-re szavazott. Ebben az esetben az eredmény a következő volna:

X-re akart szavazni és tényleg leszavazott összesen 710 választó.

Y-ra akart szavazni és tényleg leszavazott összesen 840 választó.

Vagyis a tényleges helyzetet tekintve Y. harminc többséggel bírna. Azonban a Curia nem így számol. X. szavazataiból egyszerűen leszámítja a 140 inficiált szavazatot és kimondja, hogy a többséget X. nyerte el 710 szavazattal Y. 700 szavazatával szemben. Ilyen számításnak köszönheti többek között Farkas Pál is mandátumát, amint alább részletesen reá fogunk mutatni.

Közösmert és közbeszéd tárgyát képezi az „alkotmányos költségekről” szóló 7. §., a vesztegetések, etetés-ítatások ezen malaclopó köpenyege. Ezzel a kérdéssel tényleg nem érdemes még futólag sem foglalkozni, csak egy megjegyzést kell, hogy tegyünk. A legtöbb erdélyi szász kerületben ezt az „előnyt” nem veszik tekintetbe a szász jelöltek, sőt egyenesen tüntetnek azzal, hogy a választást követő vacsorán a képviselő „ceh”-jét a választók fizetik. Ezt a példát kezdik követni az erdélyi román nemzetiségi jelöltek is és a körösbányai választókerületben már meg is honosították. Mindenesetre jellemző körtünet, hogy az érdekeltek köréből indul ki az orvoslás egy tételes törvény ellen.

De a legsérelmesebb része az egész szerencsétlen törvénynek az 57. §., amely kimondja, hogy az eljárást megszüntetik abban az esetben, hogyha a képviselői minőség akár házfeloszlatás, akár lemondás következtében megszűnt. A petíciónálók óriás fáradtsággal és tízezrekre menő költségekkel lefolytatják az eljárást az ítéletig és amikor a képviselő látja, hogy még az 1899 : XV. sem védi meg mandátumát, lemond, és a kérvényezők nyakába zúdíttja az összes költségeket. Avagy fel-

oszlattják a házat és a kérvényező alaposan károsodott híveivel kezdheti újra a veszített csatát. Sőt az újabb időben ezen a téren egyenesen felháborító gyakorlat fejlődött ki. A megtámadott képviselő százával jelenti be az olyan védő tanúkat, akiknek fogalmuk sincs a kifogásolt tényről és közben diszkrétan fenyegetőzik a lemondással. A petícionálók megijednek a nagy költségektől és visszalépnek. És az ilyenképen „igazolt” képviselő azután büszkén szerepelhet a törvényhozók testületében.

Csoda-e ezekután, hogy a Curia még az 1910-iki választások után sem semmisített meg egyetlen mandátumot sem?

*

Az 1910. évi képviselőválasztások egészen különleges helyet foglalnak el még a magyarországi képviselőválasztások történetében is, pedig azt már mégsem állíthatjuk, hogy ezen a téren nagyon el volnánk kényeztetve. Nem állíthatjuk mi magunk és nem állítja a külföld sem, mert ezt a tipikus magyar csemegét valósággal világszerte élvezik. Csak mi magunk nyögünk bele és még Mikszáth Kálmánnak sem akartuk elhinni, hogy ezeken a szomorú dolgokon nevetni is lehet. Az ország kulturális és gazdasági elmaradottsága sírja ezt az igazságot és nem túlzás, hogyha az utolsó két évben elszenvedett bajokat, a közállapotok végleges elvadulását és gazdasági életünk katasztrofális megrázkódását az 1910. évi botrányos választásokra vezetjük vissza.

Ezen választási campagne részleteinek tanulmányozásával sokan foglalkozunk, de még jó időbe telik, amíg az óriás adathalmaz kivonatolása elkészül. Elvégre ez a munka kivételesen nagy felelősséggel jár. Az 1910. évi választások egész sorát petíciókkal támadták meg és a magyar királyi Curia egyetlen kifogásolt mandátumot sem semmisített meg. Vagyis a tanulmány során a legjelentősebb lépéseknél újra találkozunk a Curia álláspontjával.

E szűkre szabott téren szűkre kell szabnunk a témát is és ezekre való tekintettel jelen alkalommal csak a petíciók egy kis csoportjával, a román nemzetiségi párt petícióival foglalkozunk.

A román nemzetiségi párt az „általános, titkos és községenkénti választójog” jelszavával ment az 1910 évi választásokba.* Harminchét kerületben állítottak jelöltet és harminc mandátumra számítottak. A kormány az első időben csendesen viselkedett velük szemben és mindössze Burdia-Mangra-Siegescu-ból álló táborát mozgósította. Csak közvetlenül a választások előtt változtatott taktikát, az utolsó percben pénzzel és szuronnyal beléféküdt a választásokba és rövid, de szegyenletes harc után leverte a pártot. Harminchét jelölt közül öt jutott mandátumhoz. Miháli Tivadar, Pop Csicsó István és Damian Vazul ellenjelöltek nélkül állottak, Vaida Voevod Sándor heves harc árán jutott az árpási mandátumhoz és Serbán Miklósnak csak holttesteken keresztül engedték át a fogarasi mandátumot. Társaikat a szó legigazibb értelmében „lehengerelték”.

A minden képezetet meghaladó visszaélések óriás elkeseredett-

* Lásd a nemzeti Comité 1910 március 23-án tartott gyűlésén elfogadott határozat 2. pontját.

séget okoztak és katasztrofális kitöréstől lehetett tartani. Többek között a tordai alispán valósággal csendőrökkel szállottá meg a hegyvidéket és mindenfelé megindult a fegyverelkobozás. A román nemzeti-ségi párt is összeült, hogy a petíciók dolgában határozzon és egész sor petíciót készültek a Curia nyakába zúdítani. A választási visszaélések adatai iránt külföldi írók érdeklődtek és a választásoknak hangos visszhangja készült. A kormány maga is megijedt ekkora „siker”-től és úgy igyekezett a további bajok elé vágni, hogy békétárgyalásokat kezdett.

Ilyen körülmények között a nemzetiségi párt is fontolóra vette a dolgot és elhatározták, hogy csak a három legtipikusabb választást teszik petíció tárgyává. Így támadták meg petícióval Farkas Pál, Mayer Ödön és Szász Pál munkapárti képviselők mandátumát. Ezeknek a petícióknak a sorsa oly érdekes és főképen annyira tipikus, hogy minden egyes ítélettel külön foglalkozunk.

Az alvinci választás

Az alvinci választásra nyugodtan készítette elő a talajt a román nemzetiségi párt jelöltje, Dr. Maniu Gyula. A június 1-re kitűzött választás előtt néhány nappal még ellenjelölt nélkül állott és egyhangú választásra számított. A választók lelkesedtek érte, Maniu nem is gondolt arra, hogy ellenjelöltje akad és ezért nem is tett nagyobb előkészületeket, hogy a szétszórt falukban lakó választók beszállítását biztosíthassa.

Öt nappal a választás előtt új jelölt lépett fel, Dr. Mayer Ödön, az erdélyi püspök háziszidója és Lukács László bizalmasa. Mayer Ödön nem erőltette meg magát, egyetlen programbeszédet tartott és azután visszavonult. Atengedte a tért korteseinek és a közigazgatási embereknek. Azok elvégezték feladatukat. A választás alkalmával a szavazók egész sora tette le a bizottság asztalára a voksvásárlásra szánt bankókat, de ez nem zavarta az urakat. Fertőzött és nem fertőzött szavazatokat tekintetbe véve Mayer Ödön 422 szavazattal győzött Maniu Gyula 374 szavazatával szemben. Az ügy a Curia elé került, a Curia másfél évig foglalkozott az alig harminc nap alatt összehozott bizonyítékok felülvizsgálásával és azután ítéletet hozott Mayer Ödön javára.

A petíció I. A) pontja felhossa, hogy Mayer Ödön fellépésétől a választásig terjedő öt nap alatt Maniu Gyulának nyolc bizalmi emberét, akik a választók behozatala ügyében intézkedtek, kitiltották a választókerületből. Hogy milyen szépen dolgoztak az urak, arra nézve jellemző Dr. Szabó Dániel esete. Szabó, mint Maniu bizalmi embere a kerületen kívül, Gyulafehérváron kereste fel a választási elnököt, hogy néhány kérdést megbeszéljen vele. A választási elnök Alvincen adott Szabónak találkozót, de az alvinci jegyző kitiltotta a találkozásra menő Szabót. Maniu Gyula két nappal a választások előtt panaszt emelt a választási elnöknél a kitiltások miatt, de az elnök nem vette tekintetbe a panaszt.

A Curia mindezeket nem vette figyelembe, mert szerinte ezek

nem a választási elnök, hanem a közigazgatási hatóságok visszaélései, a kérvényezők pedig a választási elnök ténykedéseiként hozzák fel ezeket az eseteket. A kitiltások egy része különben is azelőtt történt, hogy Maniu Gyula panaszt emelt az elnöknel, állapítja meg a Curia, de viszont arról bölcsen hallgat, hogy a kitiltások másrésze később történt.

A petíció B) pontja szerint míg Maniu Gyula pártja részére csak öt bizalmiférfi kirendelését engedélyezte az elnök és ezeknek sem volt a szabad járás-kelés megengedve, addig Mayer Ödön részére tíznél több bizalmiférfit engedélyezett és ezek szabadon jártak-keltek. Sőt Mayer korteseit és irodai alkalmazottait, körülbelül negyven egyént R. H. (rendőrhatalóság?) jelzésű veres karszallaggal láttak el és ezeket a választási elnök a „rend fentartására” használta fel, a valóságban azonban ezek a kivételes hatáskörrel felruházott egyének erőszakosan korteskedtek. A magas Curia erre a pontra nézve sem rendelte el a vizsgálatot azon kifogással, hogy tíznél több bizalmiférfi nevét nem tüntették fel, a névleg megnevezett karszallagos kortesekre nézve pedig a Curia naivul megjegyzi, hogy azok visszaélései ellen nem emeltek panaszt.

A petíció C) pontja különös figyelmet érdemel, mert ez magábanvéve is tökéletesen jellemzi a curiai választási bíráskodás „komolyságát”. A peticionálók megneveznek kilenc választót, akiket a katonaság nem engedett a szavazati helyiséghez, hogy dr. Maniu Gyulára leszavazzanak. Ezt a panaszt sem tette vizsgálat tárgyává a Curia azzal a kifogással, hogy a kérvényezők helytelen paragrafusra hivatkoztak. Úgy látszik a jól ösmerték a Curia gondolkozását, mert ezt a panaszt a IV. pontban, a relatív érvénytelenségi okok között újra felsorolták. Itt már nem térhetett ki a Curia a mérlegelés elől és kénytelen volt fordítani egyet a dolgon. A kilenc szavazatot nem vette számításba és kimondta, hogy a kilenc választót senki sem akadályozta meg abban, hogy a választás színhelyén megjelenjenek, mert hiszen a kérvényezők is azt állítják hogy Alvincen, azaz a választás színhelyén voltak . . .

Az alvinci petíció ügyében hozott ítélettel a Curia egy jól bevált kortesfogást is szankcionál. Tíz Mayer-párti kortes jelölt egy állítólag fogarasi lakos Maniu Gyulát.* Ez arra volt jó, hogy az elnök azokat a Dr. Maniu Gyula-párti szavazókat, akik nem hangsúlyozták külön a Dr.-t, a nemlétező Maniu Gyula rovatába vezette be. Az elnököt ebben az ügyben is az a célzatosság vezette, hogy a választás eredményét Mayer Ödön javára meghamisítsa, mert bár tudta, hogy a jelölés fiktív:

1. Nem hirdette ki, hogy három jelölt van.
2. Egyetlen jelöltől sem kérdezte meg, hogy melyik Maniu Gyulára szavaz.
3. Egyetlen állítólag Maniu Gyulára szavazótól sem kérdezte meg, hogy hol lakik jelöltje és mi a foglalkozása.

A Curia ezt az abszolút érvénytelenségi okot sem vette tekin-

* Az csak természetes, hogy a jelölők nem saját fiktív jelöltükre, hanem Mayer Ödönre szavaztak.

tetbe azzal az indokolással, hogy az elnöknek kötelessége a szabályszerűen ajánlott jelöltekre a szavazást elrendelni. Arról persze hallgat a Curia, hogy a jelölés a szavazási eredmény meghamisítását célozta és hogy az elnök bűntársa volt a jelölőknek. A többi abszolút semmisségi ok vizsgálatába belé sem ment a Curia.

A kérvény II. részében felsorolt relatív semmisségi okokra vonatkozólag lefolytatta a Curia a vizsgálatot, de eredmény nélkül. Hogy milyen volt itt a mérlegelés, azt egyetlen példa is kitűnően jellemzi. A petíció szerint Maxim Emil körjegyző négyszáz koronával vesztegette meg Gerbea Gábor választót. Több tanú bizonyítja, hogy Gerbea a választás után bevallotta a vesztegetést és a körjegyző is elismeri, hogy pénzt adott neki „fuvardij vagy más címeiken”, de a vesztegetési szándékot tagadja. A Curia nem vette bebizonyítottnak a vesztegetést.

A petíció III. pontja a finánc-visszaéléseket sorolja fel és megemlíti, hogy a pénzügyőrök végigjárták a korcsmákat és az engedély megvonásával fenyegették a Maniu-párti korcsmárosokat, sőt azoktól akik nem puhultak, meg is vonták az engedélyt. Csak úgy rövid úton. A Curia kénytelen-kelletlen belement a vizsgálatba és az első esetben be is igazolódott a peticionálók állítása. Beigazolódott, hogy a választás előtti vasárnap a fináncok Marginean János korcsmáját bezárták és az ajtót lepecsételték azzal a kijelentéssel, hogy „az italmérési jog az államé és az állam megköveteli, hogy Dr. Mayer Ödönre szavazzon.” Marginean János kénytelenségből le is szavazott Mayerra. Ezt a szavazatot leszámította a Curia. De a többi esetben már megkötötte magát. Grecu Avram korcsmárosat Mayer Ödön fellépése előtt fenyegették a fináncok azzal, hogy megvonják italmérési engedélyét, ha Maniura szavaz, de ezt a fertőzött szavazatot nem számította le a Curia azzal a megokolással, hogy Mayer Ödön a fenyegetés idejében még nem lépett fel jelöltnek és így az ő javára nem befolyásolhatták a választót. Vagyis a Curia kimondja, hogy a jelölt fellépése előtti befolyásolások nem számítanak. A többi esetben is a peticionálók ellen döntött. Muntyán János a Miklósé korcsmáros esetében azért nem rendelt el vizsgálatot, mert az a választói névjegyzékben mint Muntyán János az Istváné szerepel.

Nagyon érdekes a petíció V. pontjában b) alatt felhozott eset. „A választási helyiség előszobájában levő és a szavazásra váró Dr. Maniu Gyula párti 16 ohábai választót nem hívta be az elnök, hanem átugrotta őket és a következő veresegyháziakat hívta fel.” A Curia elsősorban a választási elnököt védi meg az ítéletben a doloztítás vádjá ellen. Mert igaz ugyan, mondja, hogy a tizenhat választó kimaradt, de ebből jogsérelem nem származik, mert az összes községek leszavazása után sorra kerülhetnek volna. Hogy az ilyen elnöki ténykedés mennyire befolyásolja a választás sikerét, arra nem akart gondolni a Curia. A tizenhat elmaradt szavazatból tizenhárom azért mégis Maniu javára írt.

Ami az V. többi alpontjaiban következik, az egyenesen komédia a Curia részéről. Elvégre ilyen mérlegelések helyett egyszerűbb, olcsóbb és a Curiához illőbb volna az egyszerű, kerek visszautasítás. Ezek az

itt felsorolt esetek legnagyobb részét a jelzőnevekkel és a gúnynevekkel vannak kapcsolatban. A román parasztnak nagy részének vezeték- és keresztnévén kívül még mellékneve is van. Vagy az apja keresztnéve, vagy valami más jelző név avagy gúnynév. Ezeket a neveket részben használják, részben pedig nem. A választói névjegyzékekben ez a körülmény tendenciózusan ki van használva. A melléknevek kivannak forgatva, mint például a „kapugyalulni”ból (hegycúcsi) az értelmetlen „karpandatulni”-t csinálják, avagy „krizsmarului”-ból (korcsmárosé) „krizsomon”-t. A választáskor azután aszerint, hogy kire szavaz a jelölt, tekintetbe veszik szavazatát avagy nem. Természetes, hogy egy-egy jegyző azonossági tanú nagyban segíti a választási elnök ilyenirányú kisded játékait. És a Curia egész sor ilyen választó személyazonosságát képtelen volt megállapítani. Kénytelen volt a képtelenségre, mert ellenkező esetben másképp kellett volna döntenie. Hogy ebben a munkában a Curia türelme is fogytán volt, azt kitűnően jellemzi az ítéletnek a Curia irattárában őrzött eredeti conceptusa. Ennek 73-ik oldalán egy ilyen esettel foglalkozik és kénytelen szembehelyezkedni a választási elnök szabálytalan eljárásával.

„25. Ognér Miklós Mityu ezen a néven jelentkezett szavazásra s a jelentkezőnek a névjegyzékben 705. sz. a fölött Ognér, helyesen Ognér Miklós Nyikával azonosságát Lupean István és Krecsun János azonossági tanúk vallomásuk szerint a küldöttségi elnök előtt is igazolták s ugyanezeknek, valamint Dr. Marciae János vallomásával bizonyítva van az is, hogy Dr. Maniu Gyula nevét mondotta az elnök azon kérdésére, hogy kire kíván szavazni.

A m. kir. Curia megállapítja tehát, hogy a külön jegyzék idevonatkozó tartalma nem felel meg a valóságnak.”

Ez az utóbbi részlet csak a conceptusban van meg. Később, úgy látszik, nyugtalanította a bíróságot az az anomália, hogy az elnökről ilyen súlyos tényt konstatáljon és ennek dacára védelmébe vegye és az utolsó részt keresztülhúzták. A kiadott ítéletpéldányokban ez a rész nem szerepel. És a Curia nagyon jól tette, hogy nem mondott ítéletet az elnök fölött, mert más eseteknél nagyon is egy nézetten volt vele. Így például nem számította be Dr. Maniu Gyulának azokat a szavazatokat, amelyeket állítólag Dr. Maju Gyulára adtak le. A két név, Maniu és Maju kiejtése annyira rokon, hogy a legkisebb beszédhibával bíró választót is visszautasíthatta volna az elnök ezen a címen. Ez az álláspont még különösebb, hogyha tekintetbe vesszük azt, hogy ugyanaz a fórum meglegedett más esetben a néma választó fejbőlintásával.

Az ellenkérvény mérlegelésénél már kevésbé szigorú volt a Curia álláspontja. Bizonyítottnak vette, hogy a „tömegek” fenyegetései megfélemlítettek öt Mayer-párti választót és ezeket levonta a Dr. Maniu Gyulára leadott szavazatokból. És ilyképen Dr. Maniu Gyula 407 szavazatával szemben Dr. Mayer Ödönnek 419 szavazatot állapított meg. Ez a multság csak ügyvédi költségek címén negyvenkétezer koronájába került Dr. Maniu Gyula pártjának.

A szászvárosi képviselőválasztás

Farkas Pál mandátuma érdekében megmozdult minden választási faktor, ami természetes is, mert a mai parlament nagy hiányát érezte volna ennek a honatyának. A nagy mozgolódásnak és buzgólkodásnak az volt a következménye, hogy a három díszpetíció egyike Farkas Pál mandátuma ellen készült. Ez a petíció egyenesen kortörténeti érdekességű okmány és a Curia gondoskodott arról, hogy az ítélet is az legyen. A Curia segített Farkas Pálon, de az igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy Farkas Pál sem maradt tétlen, hanem ő viszont a Curián segített. Ellenkérvényt adatott be. Az ellenkérvényt többek között aláírták: főkortese, Baksay Endre szászvárosi rendőrkapitány, akinek jeles levelét fentebb mutattuk be kivonatban, három helybeli spirituszgyáros, Stephani János korcsmáros, akinek nevezetes személyével később lesz dolgunk, és még néhány híve. Az ellenkérvény valósággal fényképe Farkas Pálnak és ebben a jeles beadványban felsorolt lehetetlenségek bizonyítására százával jelentette be a tanúkat. Farkas Pál ugyanis tudta, hogy a költségek, a nehéz tízezrek a petícionálókat terhelik és arra számított, hogy veszély esetében a legvégső percben lemond és akkor végérvényesen a petícionálók nyakába zúdíítja a roppant költségeket. Az ellenkérvényben ilyen vádak szerepeltek: A romoseli román pap két hónapon keresztül minden vasárnap az oltár mellől korteskedett Vlád Aurél mellett. Tanúkként megnevez 15 nádasdi asszonyt (Romoseltől a hetedik falu a Maros túlsó partján!) 9 nagyalmási férfit (negyven kilométernyire a Maros túlsó partján) stb. Farkas Pál előre mulatott azon, hogy mennyi tanúdíjat fizettet ellenfeleivel és el is húzta a tárgyalást 1912 május 31-éig. Sőt nemcsak mandátumát védte meg, hanem még 8000 korona ügyvédi költséget is vasalt be saját magának a petícionálókon.

A Curiának nehéz dolgot adott ez a petíció, de Farkas Pál segítségével megbirkózott ezzel a feladattal is. A kérvényezők, akik megijedtek a roppant költséges tanúkihallgatásoktól, minden ballasztot ledobtak magukról és csak a legjellegzetesebb panaszokat tartották fenn. Így a tárgyalás elején visszavonták a VII. pontban felsorolt 58 relatív érvénytelenségi panaszt. A Curia segítségükre sietett és egész sor panaszt visszautasított azon a címen, hogy a bizonyítékokat elkésve jelentették be. A visszautasított panaszok nevezetesebbjei:

1. Pogány Árpád főszolgabíró és Székely Sándor szolgabíró tizenhárom megnevezett községi bírót hivatalos hatalmukkal visszaélve kényszerítettek arra, hogy Farkasra szavazzanak, avagy a szavazástól tartózkodjanak.

2. Hogy egyes megnevezett választókat a szász városi polgármester és a rendőrkapitány kényszerítettek meggyőződésük elleni szavazásra.

3. Fodor Gyula főszolgabíró és Imre István szolgabíró egy választónak megígérték, hogy folyamatban levő mezőrendőri ügyét kedvezően intézik el, hogyha Farkasra szavaz.

4. Hogy megnevezett pénzügyőrök és a szászvárosi rendőrkapitány, megnevezett vendéglősöket az italmérési engedély megvonásával presszionáltak arra, hogy Farkasra szavazzanak.

Ugyancsak egyszerűen elbánt a Curia a petíció II. pontjában felhozott tömörked panasszal is. Valamennyit vizsgálat nélkül visszautasította, és pedig nagyrészt azon a címen, hogy a kérvényezők meghatalmazottja a tárgyaláson a kérvénytől eltérően adta elő a tényállást. Ezekre az elutasításokra nézve jellemző két eset. Egy vesztegetési ügyre vonatkozólag a következőt mondja a Curia ítélete:

„6 Kérvényezők a kérvény II. fejezetében azt is panaszolták, hogy Farkas Pál Andrae József szászvárosi polgármesterrel a választás napján, este 10 órakor Eberstein János szászvárosi választónak 300 koronát ígértek arra az esetre, ha Farkas Pálra leszavaz és Eberstein szavazás után ebből 100 koronát meg is kapott;

a szóbeli tárgyaláson pedig a kérvényezők meghatalmazottja ezt a tényállítást azzal az új és kifejezetten fenntartott ténnyel változtatta meg, hogy a megvesztegetés nem a kérvényben előadott időben, hanem a választást megelőző nap estéjén történt, ez tehát új tényállítás s mint ilyen . . . figyelembe nem vehető.”

Egy másik vesztegetési esetről a Curia kifogásolja, hogy „a kérvényben nincs tényállítás arra, hogy névszerint kik azok a választók, kiknek megvesztegetésére, etetésére és itatására a pénz állítólag letétetett”. Ezzel szemben a kérvény megfelelő helyén egész sor vesztegetési eset elmondása után áll a kifogásolt kitétel, hogy „ezen összegből (70.000 korona) fizette meg Bocz Soma szászvárosi lakos . . . a megnevezett választókat”. Természetes, hogy ilyen módon akár az egész kérvényt elutasíthatták volna, de ezt mégsem merték megtenni és tovább kínlódtak, ami már azért is fontos, mert ezáltal megfestette maga a Curia a curiai választási bíraskodás kitűnő képét.

Az ítéletben többek között a korteskedés kedves fajtájának felvirágoztatására adja meg az alkalmat a Curia a következő állásfoglalással :

„8. Kérvényezők a kérvény VI. fejezetében azt adták elő, hogy Fodor Gyula főszolgabíró és Imre István szolgabíró, Jánk Soma benzenczi választónak azt az Ígéretet tették, hogyha Farkas Pálra szavaz, vagy a szavazástól tartózkodik, az előttük folyamatban levő mezőrendőri kihágási ügyet el fogják intézni akkép, hogy a büntetéstől és kártérítéstől megmeneküljön . . .

A m. kir. Curia erre a tényállításra a bizonyítási eljárást nem rendelte el,

„mert ... az 1894. évi XII. t.-c. 130 §-a 2. pontja második bekezdése szerint a főszolgabírónak mezőrendőri ügyekben még a másodfokban hozott határozata is fellebbezhető, miből következik hogy az érdekelt fél, kinek jogára a határozat esetleg sérelmes, a határozat ellen jogorvoslással élhet.”

Vagyis a m. kir. Curia kimondja, hogy a fellebbezhető igazságtalan ítélet nem jogsérelem. És kimondja ezt a Curia akkor, amikor oly ítéletet hoz, amely ellen csak a közvéleményhez lehet felelkezni.

De tekintsünk el néhány apróbb esettől. Hogy a Curia nem tesz bizonyítás tárgyává oly etetés-itatási esetet, amelyre nézve a kérvény csak a visszaélés helyét és az etetett-itatott választók sze-

mélyét nevezi meg, az elkövetés idejét pedig nem. Hogy a Curia nem veszi komoly fenyegetésnek Farkas Pál azon kijelentését hogy „üssék agyon X-et, de csak félig”. És térjünk át a súlyosabb esetekre.

Vegyük a petíció III. pontját. Panasz: Pogány Árpád főszolgabíró az Algyógyon összegyűjtött és leitatott választókat kocsikba rakatta, melléjük csendőröket és katonákat ültetett és maga a szép küldöttség élére kerülve, a díszmenet berobogott a választás színhelyére, ahol folytatták az etetést-itatást. A Curia megállapítja: 1. Hogy a választók maguk szálltak fel a szekerekre. 2. A csendőrök és a katonák azért ültek melléjük, hogy gyorsabban beérjenek Szászvárosra. 3. A főszolgabíró azért vonult a menet élén, mert „nem akarta a sok kocsi porát nyelni”. A petíció szerint a Szászvárosra érkező választókkal még furesább dolgok történtek. Ott maga Farkas Pál fogadta őket Stephani János „Transilvania” vendéglőjében és maga vezette az etetést és itatást. Bedeleu Nisztor, Vasziolj György és Lup Péter tanuk vallomásai megerősítik ezt a tényállítást. A Curia azonban csak Lup Péter vallomását veszi tekintetbe, Vasziolj Györgyét tekinteten kívül hagyja, mert csak Luptól tudta meg, hogy a közöttük forgolódo egyén Farkas Pál képviselőjelölt. Bedeleu Nisztor esetében is így mérlegel a Curia, pedig Bedeleu Nisztor tanúvallomása nem kifogásolható. Bedeleu Nisztor tényleg nem ösmerte előzőleg Farkas Pált, de amikor később találkozott vele, reáösmert.

Ezekkel a tanukkal szemben Stephani vendéglős semmit sem tudott arról, hogy nála etettek és itattak. Hogy Stephani vallomása mennyire megbízható, arra nézve egyrészt e tanulmány elején közölt levélre, másrészt egy más tanúvallomásra mutathatunk reá. A Curia által a bizonyítás felvételére kiküldött bíró előtt Dr. Muntean Aurél ügyvéd a következőket adta elő:

„A képviselőválasztás után pár hét múlva Stephani János itteni vendéglős hozzám jött és engem mint ügyvédet megkért arra, hogy Farkas Pált szólítsam fel arra, hogy az ő választási számláját fizesse vagy fizettesse ki és amennyiben a számla ki nem fizettetnék, annak kifizetése iránt indítsak pert . . .

A nekem átadott vendéglői számla úgy emlékszem 5700 korona körüli összegről szólt . . . Stephani vendéglős mondta nekem azon alkalommal, hogy az ételek és italok a választás előtti nap déltől kezdve lettek kiszolgálva.

Én ezek után levélben felszólítottam Dr. Farkas Pált, hogy fizesse vagy fizettesse ki a Stephani vendéglős számláját. Egyidő múlva címemre egy levél érkezett, amelyet felbontottam és abban az volt írva: fizessék már ki a Stephani vendéglős számláját és intézzék el a dolgot. Szó szerint nem emlékszem a levél tartalmára. Ekkor néztem meg a levélben levő megszólítást, amelyet azelőtt nem néztem meg. Láttam, hogy a levél bent ezzel a megszólítással kezdődött: Kedves Bócz úr! * A levelet Farkas Pál írta és láttam, hogy az elküldéskor

* Bócz Soma Farkas pénzkezelő főkortesé volt, aki ellen a dévai törvényszéken vesztegetésért eljárás folyik.

összecszerélte és ennél fogva én a nekem címzett levelet borítékba téve Bócz Soma szászvárosi lakosnak elküldtem, aki viszont egy neki címzett borítékban érkezett, de nekem szóló levelet küldött, amelyben Farkas Pál arról értesít engem, hogy intézkedett az iránt, hogy a Stephani számláját Bócz intézze el ...

A számla átadásakor mondta nekem Stephani János vendégfőnök azt is, hogy a választás előtti napon, vagyis szerdán délben, vagy a nap valamely szakában Farkas Pál lenn járt vele a pincében és ő jelölte ki azt a két hordó bort, amelyből a bort a választóknak ki kellett hogy mérje ...”

Más tanúvallomás. Dr. Dubles György ügyvéd azt állítja tanúvallomásában, hogy „azok a szászvárosi román választók, akik Farkas Pálra szavaztak, kivétel nélkül részegek voltak. Egyik Szent Györgyre szavazott, egyik Sándor Jánosra, egy pedig szólan sem tudott . . .”

És mit tehettek ilyen körülmények között Farkas Pál és a Curia? Farkas Pál esküt tett ártatlanságára és a Curia az ellenkező vallomásokat „megnyugvással el nem fogadhatók”-nak nyilvánította. Ezután már minden úgy ment, mint a karikacsapás. A képek így változtak:

1. Vád: hogy Bócz Soma egy időközben elhalt választót 50 koronával megvesztegetett, hogy Farkas Pálra szavazzon. Tanúk esküvel megerősített vallomásai beigazolják a vesztegetést és a tettes a 95. §-ban biztosított jogkedvezményt igénybe véve nem tesz vallomást. A Curia a szavazatot inficiálnak vette.

2. Vád ugyanaz. Bócz Soma újra igénybe veszi a törvény által biztosított jogkedvezményt és nem tesz vallomást. A megvesztegetett elősmeri, hogy a választás után negyven koronát kapott Bócz Somától, de tagadja, hogy ezért szavazott volna Farkas Pálra. A Curia a szavazatot nem vette inficiálnak.

3. Vád ugyanaz. Három újabb esetre beigazolódott, hogy Bócz Soma Farkas Pál részére vesztegetett.

4. Vád: Bócz Soma megvesztegette Stefanie Eftimie választót, hogy Farkas Pálra szavazzon. Bócz Soma persze megtagadja a vallomástételt és mivel csak egy tanú van ezenkívül a vesztegetésre, a Curia azt nem látja beigazoltnak.

Mindezek dacára a brutális megvesztegetésekkel szemben a Curia sem hunyhatott szemet és kénytelen volt a Farkas Pálra leadott szavazatokat csoportosan megsemmisíteni. Hogy azonban a Curia nem volt nagyon szigorú, azt bizonyítja a következő eset.

Vád: hogy Marian György választót is etették és itatták Algyógyon, Mahler Lipót korcsmájában.

A Curia megállapítja: hogy „Marian György vallomása szerint az elfogyasztott étel-ital árát ő fizette ki.”

A Curianak ez a megállapítása tudatos tévedés, mert a kihallgatási jegyzőkönyv idevonatkozó része szóról-szóra így hangzik:

„Fáradt és éhes lévén, Gyógy községben a Mahler Lipót korcsmájába bementem és ott az asztalon láttam, hogy étel és ital is van és én az italból anélkül, hogy valaki kínált volna, egy kevés

bort ittam . . . Az asztalon volt ételt és italt ki rendelte és ki tette oda, nem tudom, de úgy tudom, hogy a választók ellátására szolgált.”

Hasonló az ellentét a Curia megállapítása és az alapul szolgáló tanúvallomás között a következő esetben is. A Curia megállapítása:

„22. Dúsa Gábor . . . vallomása szerint rosszul érezte magát, sem nem evett, sem nem ivott . . .”

Ez a megállapítás Mahler György korcsmájában a választás előtti nap estéjén történetekre vonatkozik és a megfelelő tanúvallomás következő részéből van merítve:

„ . . . abban a korcsmában is ittam, ahol a választás előtti éjjel aludtam, de nem tudom mennyit . . .”

Ezekután talán felesleges volna a Curiának ezzel az „ítéletével” foglalkozni. A Curia választási bíraskodási kirendeltsége határozottan súlyos ítéletet mondott ki itt saját maga fölött.

Ami az ítéletnek a mandátumra vonatkozó részét illeti, úgy a Curia megállapít:

1. hat vesztegetés folytán Farkasra leadott szavazatot,
2. két választóról megállapítja, hogy megvesztegetés folytán tartózkodott a szavazástól,
3. harmincegy szavazatot etetés-itatásért számított le,
4. hat választót törvényellenesen utasított vissza a szavazatszedő bizottság.

A negyvenöt szavazatot leszámítva Farkas Pálnak sikerült bejutnia a képviselőházba.

A magyarigeni „választás”

Magyarigenben Dr. Vaida-Voevod Sándor állott szemben Dr. Szász Pállal, a főispán fiával. A választásnak csúfolt komédián a jegyzőkönyv szerint 840 szavazatot adtak le és ezek közül ugyancsak a jegyzőkönyv szerint 421 szavazatot adott Dr. Szász Pálra. Dr. Vaida Sándor állítólag csak 395 szavazatot kapott, míg a többi 24 szavazatot egy fiktív Vaida Sándorra adott, akit egyenesen csalási szándékból jelöltek a Szász-párti kortesek. Vagyis még a jegyzőkönyv szerint is egyetlen szavazattöbbséggel lett Dr. Szász Pál megválasztva.

Hogy ez a cím milyen volt, azt még a „nagy választások”-at ösmerők is alig tudják elképzelni. Két éve viharzott le, de amikor az idei nyáron bejártam a kerületet, még mindig megvoltak a nyomai. Felfüggesztések, engedélymegvonások egész sora emlékeztet az „alkotmányos aktus”-ra. Egy orvos ellen kerek másfél évig folyt a fegyelmi azért, mert a választás előtt kijelentette, hogy Vaidára fog szavazni és az abrudfalvi bíró a bíróságát siratja, mert nem szavazott a főispán fiára. A vesztegetések, az itatások és az erőszak példátlan tobzódása szülte ezt a mandátumot és a magyarországi képviselőválasztások tatárjárás jellege tipikusan kidomborodott.

Természetes, hogy a választást petícióval támadták meg és természetes, hogy a petíció eredménytelen maradt. És ebben az esetben meg kell hogy állapítsuk, Dr. Szász Pál védői nem a Curia jóakaratából,

hanem a törvény hézagainak felhasználásával mentették meg a szemmel láthatóan halálos beteg mandátumot. Egyszerűen az ellenfél kifárasztására dolgoztak. Ellenkérvényt adtak be és egész csomó tanú kihallgatását kérték a peticionálók költségére. És ezzel a fogással sikerült is megmenteni a mandátumot. Vaidáék látták, hogy a vizsgálat tízezrekbe fog kerülni és eredményt tulajdonképpen akkor sem érnek el, mert Vaida az árpási mandátumot vállalta el, a győzelem esetében le kellett volna mondania a magyarigeniről és egy újabb választás következett volna, esetleg újabb petícióval. Azonkívül pénzük is fogytán volt, elvégre Vaida orvosi praxisból él és társai sem gazdag emberek. A bizonyítási eljárás közepén elfogyott a pénzük és az eljárás megakadt. Vaidáék előtt most már csak két út volt, vagy az abszolút, vagy pedig a relatív semmisségi okokat ejtik el. Ha az előbbit választják, úgy föltétlenül Vaida részére ítéli a Curia a mandátumot, de ezzel nem érnek célra, mert Vaida nem tarthatja meg. Le kellett volna mondania és újra megindult volna a harc a most már pénztelen Vaidáék és az elkeseredett helyi nagyságok között. A második esetben biztosra vették, hogy a Curia az abszolút érvénytelenségi okok alapján is megsemmisíti az ítéletet. Ebben az esetben a bűnösökre büntetés várt volna és az új választási harcban ezek aligha lettek volna kaphatók az újabb törvénytelenségekre. Ezt az utat választották és nem értek el sikert, A Curia rövidrefogott ítéletben elutasította a peticionálókat, Az ítélet indokolásán nem megyünk végig, csak egyetlen ténycsoportra nézve mutatjuk be a Curia állásfoglalását.

„ . . . panaszolják ... a kérvényezők, hogy a választási elnök úgy intézkedett, hogy a választók csak választási igazolójeggyel jelenhettek meg Magyarigenben. Nyolc (a kérvényben megnevezett) Dr. Vaida-párti választónak nem adtak igazolójegyet, ezeket a csendőrök nem engedték be Magyarigenbe, tehát meg lettek akadályozva a szavazásban, s midőn mégis később a záróra alatt a választási helyiségig jutottak, a Szász-párti kortések nem engedték be őket a szavazó helyiségbe.”

Panaszolják továbbá, hogy mintegy 50 Vaida-párti választó igazolványára egy vonalat húztak, az ily jegyes igazolványok felmutatóit a csendőrök parancs folytán nem engedték be Magyarigenbe. Midőn pedig jelentették az elnöknek, hogy ilyen igazolójeggyel ellátott választók a kerítéseken át hatolnak be, az elnök azt a kijelentést tette, hogy „jaj annak, aki más helyen (nem a kordonon át) jön be.” Végül panaszolják, hogy az elnök nem engedte meg, hogy a Dr. Vajda-párt bizalmi emberei (Dr. Popp Lőrinc és Todorán Joachim) a párt azon két bizalmi férfiával érintkezzenek, akik a szavazatszedő küldöttségekkel az összeköttetést fenntartani hivatva voltak, a bizalmi férfiakat eltűntette attól, hogy a szavazóhelyiségekből távozzanak.”

A Curia mindezekben nem látott érvénytelenítési okot, hanem megállapítja, hogy a „kérvényezők kérvényükben határozott ténybeli adatokat elő nem terjesztettek és bizonyítékokat fel nem soroltak”, sőt „a kérvényben határozott állítás sem foglaltatik” arra nézve, hogy az elnöknek része lett volna ezekben a visszaélésekben. Ezzel szemben lássuk a kérvény idevonatkozó részeit:

„A választási elnök ugyanis az 154. §. 4-ik bekezdése ellenére intézkedett, hogy csak a választói igazolójeggyel ellátott választók jelenhessenek meg Magyarigenben . . . Bizonyítjuk ezt fenti választókkal (nyolc névszerint megnevezett választó) és Gombos József abrudfalvai lakossal, mint tanúval.

A választási elnök tudtával és hozzájárulásával adattak ki ezek a titkos jellel ellátott igazolójegyek, ami abból is kitűnik, hogy midőn jelentették neki, hogy ilyen igazolójegyekkel ellátott választók a kerítéseken át mégis behatolnak Magyarigenbe, azt a hangos kijelentést tette, hogy csak egy olyat is találjanak, aki más helyen (nem a kordonon át) jön be, úgy jaj annak. Ennek igazolására Dr. Popp Lőrinc abrudbányai ügyvédet és Todorán Joachim kistaludi lelkészt kérjük tanúként kihallgatni. A választási elnök úr nem engedte meg Dr. Vaida Sándor bizalmi embereinek, Popp Lőrinc dr. és Todorán Joachim lelkésznek, hogy pártjának azon két bizalmiférfiával érintkezzék, akik a szavazatszedő küldöttséggel az összeköttetést fenntartani hivatva voltak. Ez azért történt, nehogy a bentlevő bizalmiférfiak a Dr. Vaida-pártiakat arra figyelmeztessék, hogy két Vaida Sándor van jelölve és hogy ily körülmények között feltétlenül szükséges, hogy a szavazás alkalmával Vaida Sándor nevéen kívül a dr. szót is különböztetésül kiejtsék, ellenben túrta a választási elnök, hogy 60—70 Szász-párti kortes elállja a Vaida-párti választóknak a választási helyiséghez vezető útját.”

Egy szavazattöbbséggel választották meg Dr. Szász Pált és a legbotránosabb visszaélések után sem bírták a petíciónalók ezt az egyetlen szavazattöbbséget lerontani. Pedig a vizsgálat nehéz ezrekbe került.

* * *

A curiai választási bíraskodásról szóló törvény fölött már sokan mondtak elítélő kritikát és ma már általános vélemény, hogy a törvény fércmunka, hogy céljának nem felel meg. A curiai választási bíraskodás gyakorlatát eddig nem tették kritika tárgyává és akik nem tették, azoknak igazuk volt. Nem éri meg a fáradságot. A törvény rossz, de a gyakorlat sokkal rosszabb. Sem a törvény, sem pedig a Curia gyakorlata nem járult és nem járulhatott hozzá a választási visszaélések megszüntetéséhez. Nem is az volt a céljuk. De még hangulatkeltésre sem voltak alkalmasak, mert ahhoz mindkettő túlságosan brutális. És hogyha majd a mai osztályparlamentet temetjük, úgy egy sírba kerül a választási visszaélésekkel és a curiai bíraskodással. Mint ahogy együtt és egymásért élnek.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Sidó Zoltán: A londoni Fabian Society*

A progresszív társadalmi szervezetek között napjainkban egyike a legérdekesebbeknek és legértékesebbeknek a londoni *Fabian Society*, mely célul a szocializmus útjának egyengetését tűzte ki Angliában. E cél érdekében azonban nemcsak nem kicsinyli le a szociálpolitikai intézményeket, hanem örömmel fogad minden szociálpolitikai eredményt, úgy az állami, mint a városi közigazgatás terén, sőt tervszerűen küzd az ilyenmű alkotásokért.

Híveit a középosztályból toborozza, abban a meggyőződésben, hogy ennek az osztálynak szintúgy érdeke a társadalom kollektív szervezete, mint a munkásságnak; figyelmezteti a középosztályt, hogy tagjai nagy része nem egyéb proletárnál; hirdeti, hogy az eljövendő berendezés a hivatalnoknak, írónak, művésznek, orvosnak, ügyvédnek a mainál csak több tudást és kísérleti teret és előnyösebb életmódot biztosíthat és mindezeknél fogva lehetetlennek tartja, hogy különösen az értelmiségi középosztály ne legyen híve a mozgalomnak, hacsak kellően felismeri annak mibenlétét és jelentőségét. Később térünk rá, hogy mivel okolja meg a Fabian Society annak a szükségességét, hogy a középosztály e küzdelemben a munkásságtól külön szervezettel rendelkezék. Jellemzője továbbá e társulatnak az, hogy minden párt között ez a szervezet helyezte a városi szociálpolitikára és a városi lakosság szükségleteinek közüzemek útján való ellátására a legnagyobb súlyt és a városi üzemeknek épen a jövődjö kollektív társadalom kialakulása szempontjából a legnagyobb jelentőséget tulajdonította és számos angol városban gyakorlatilag is megvalósította. Minde működését élénk irodalmi tevékenység kísérte, úgy a szocializmus eszméjének a középosztálybeli közönséggel való megismertetése terén, mint az egyes szociálpolitikai kérdésekről való alapos tájékoztatása végett. Különösen ez utóbbi kategóriába tartozó kiadványaik, az egyes szociálpolitikai kérdésekkel foglalkozó egy-két íves ú. n. traktátusaik voltak azok, amelyek a Fabiusok tudományos hírnevét világszerte megalapították, ami annak is a következménye, hogy e füzetek írói között korunk legkiválóbb elméit találjuk, hogy egyelőre csak Bernard Shawt és Sidney Webbet említsük.

A Fabian Societynek e fővonalaiban vázolt működése részletei télő fordulva, elsősorban azt a viszonyt kell megvizsgálnunk, amelyben ez az egyesület az angol szocialista pártokkal áll és ezért egy pillantást kell az angol szocialista mozgalom történetére vetnünk a XIX. század második felében. Angliában, annak dacára, hogy ezidőben

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak f. évi március hó 5-én tartott ülésén.

Marx még mindig Londonban élt, a szakszervezeti mozgalom folytonos erősödése mellett is 1850 után teljes három évtizeden át nem találjuk nyomát csak kissé is jelentékeny szocialista alakulásnak, míg csak a nyolcvanas évek elején meg nem alakult a *Social Democratic Federation*, egy marxista alapon álló és a németországi szociáldemokrata pártéval nagyjában egyező programmá munkáspárt. Annak dacára azonban, hogy a párt vezetői, Hyndman, William Morris, Carpenter, John Burns és mások a legnagyobb agresszivitással léptek fel, nagy elterjedést ez a párt máig sem tudott elérni, aminek főoka az volt, hogy a német szociáldemokrata program a tőke ellen folytatott harcában elsősorban az állam politikai mindenhatósága ellen irányult, míg Angliában nem az állam, nem a rendőrség és katonaság volt az, amelybe a munkásság sorsa javításáért folytatott küzdelmében minduntalan beleütközött, hanem maga a trösztökbe tömörült tőke. Így a *Social Democratic Federation*, mely első programmpontjául a köztársaság felállítását sürgeti és a következő pontjaiban is elsősorban az állam politikai hatalma ellen irányul, Angliában alig keltett visszhangot, a szakszervezeteknek a tőke ellen folytatott küzdelme előhaladásával pedig elégedett volt a munkásság. Ily körülmények között maga Marx és Engels is helytelenítette a német pártprogramnak Anglia részére való egyszerű lemásolását. Nem is sikerült Angliában a szocialista munkásságot szervezni 1893-ig, az *Independent Labour Party* megalakulásáig.

Jóval előbb azonban, csaknem a *Social Democratic Federation* alakulásával egyidejűleg, a középosztály körében támadt életre a szocialista mozgalom a *Fabian Society* megalakításával.

Ez a társaság egy kis baráti körből vált ki, mely jobbára a filozófia tárgyköréből vett beszélgetésekre gyűlt időnkint össze. Összejövelei során az emberi boldogság és a társadalom haladásának kérdése volt a legtöbbit vitatott téma; a kis társaság többsége azon a nézetten volt, hogy az emberek boldogtalanságának és a társadalom tökéletlen berendezésének oka a társadalmat alkotó egyének erkölcsi tökéletlensége és ezért az ember erkölcsi megújhódásától várták a társadalmi állapotok javulását. E baráti kör egyes tagjai azonban, Bernard Shaw megjegyzése szerint, elég szerények voltak ahhoz, hogy érezzék, hogy a társadalom regenerációja csak rendkívül hosszú idő múlva állhat be, ha annak a saját tökéletesedésük bekövetkezése a föltétele és egyéb segítőeszköz után néztek. Pease, a társaság mai titkára kijelentette, hogy okosabb lesz abban hagyni a maguk reformálását és inkább reformáljanak másokat, így 1883 őszén megalakították a *Fabian Society*-t és kiadták a társaság első traktatusát *Why are the many poor?* címen, melyben a szocialista államot jelölik meg a társadalmi rendszerek ideáljául. Ez a füzet azóta számtalan kiadást ért meg és még most is évenként több ezer példány kerül belőle eladásra. Néhány hó múlva jelentkezett tagul Shaw, akit nyomban megbíztak a Fabian-programm megszövegezésével; ez a 2. számú traktátus képében jelent meg; ma már nincs könyvvárosi forgalomban. E — különben még eléggé laza — program a szocializmus nélkülözhetetlenségét fejt ki, minthogy a nemzet földterületének és tőkéjének magánkézbe jutása csak azt eredményezte, hogy a társadalom

ellenséges osztályokra bomlott, amelyek egyike nagy étvágya mellett nem jut ebédhez, míg a másika nagy ebédekben részesül, de étvágya nincsen. Állami gyermekmenhelyeket követel azoknak a gyermekeknek a részére, akik természetes őrzőik kegyetlensége, vagy gondatlansága elől biztos menedéket kívánnak találni. Követeli, hogy a politikai jogok a nőknek is adassanak meg, minthogy a férfiaknak nincs többé szükségük arra, hogy törvényekkel védjék meg őket a nőekkel szemben. Ily módon vetette oda nagy vonalakban Shaw a Fabian Society programját és ebben az időben a társaság gyűlései igen érdekesek és szórakoztatók lehetnek, azonban az egyesület maga komoly politikai szerepre alkalmatlan maradt volna, ha 1885-ben Sidney Webb, akkoriban ismeretlen nevű kishivatalnok a gyarmatügyi minisztériumban, ma már a legnagyobb élő szociálpolitikus, nem csatlakozik a társasághoz és nem feszíti meg minden erejét, hogy pozitív alapokra fektesse a társaság munkáját. Két évi munka után kiadta az angol szocialista mozgalomnak talán legnagyobb jelentőségű dokumentumát *Facts for socialists from the political economists and statisticians* címen. Eddig 131.000 példányban kelt el és még ma is a legkeresettebb kiadványa a társaságnak. Ezután kiadták a *Facts for Londoners* címen az angol főváros igazgatására vonatkozó adatokat az igazgatás reformjára vonatkozó javaslatokkal. Kifejtette e művében Webb, hogy a szocializmus nem egy nagy forradalom hirtelen eredményeként hull az ölünkbe, hanem apránként, részletekben jutunk birtokába, így a városok közüzemei szintén ily meglevő részei a kollektív társadalmi berendezkedésnek és a Fabian Society kötelessége közreműködni azon, hogy minél nagyobb mértékben létesüljenek ily községi üzemek; megértette a közönséggel, hogy a parlament szociálpolitikai törvényei, a kontinentális szociáldemokrata felfogástól eltérően, nem tolják ki a kollektív állam létrejöttét, mert az nem a tömegek elkeseredéséből fog megszületni, hanem mint bármily fejlődés, hosszas és aprólékos alkotások útján; hogy az első szocialista állam megvalósulásának színhelye sokkal nagyobb valószínűséggel lehet a legtöbb szociálpolitikai intézménnyel rendelkező Anglia, mint az ezek nélkül szűkölködő Oroszország. Ez történt a társaságban 1885 és 1890 között, és még az, hogy a londoni és vidéki radikális klubokban a Fábiónok felolvasásaikkal élőszóval is népszerűsítették eszméiket. 1888-ban és 1889-ben sorozatos előadásokban dolgozták ki a szocializmusról való nézeteiket; ez előadások gyűjteménye a *Fabian Essays in Socialism* című kötet a társaság hét tagja tollából, Bernard Shaw bevezetőjével. Ekkor még mindig csak 200 tagja volt a társaságnak; állandó helyiséggel sem rendelkezett és Shaw és Webb neve is távol állott mai hírértől. Ennek a szocializmusról kiadott könyvüknek az óriási sikere hívta fel a társaság működésére a közfigyelmet. Maga ez a munka oly kedveltségnek örvend ma is, hogy az 1908-as kiadása 10.000 példányban fogyott el egy év leforgása alatt. Ez a könyv volt az, mely az angol középosztálynak tiszta fogalmat nyújtott a szocialisták céljairól. Ettől az időtől kezdve alig tudtak megfelelni a társaság tagjai az egész országból felolvasások tartása iránt beérkezett felszólításoknak.

Ebben az időben alakult ki a maga teljességében a társaság programja is, amelyről alább részletesebben fogunk beszélni.

1890-től kezdve csak hivatalos közlemények számára kiadja a társaság a *Fabian News* című havi értesítőt.

Már 1888 óta mind nagyobb súlyt helyezett az egyesület a községi szocializmus kérdésre és épen egyik jelegzetességét is képezi a Fabian Society-nek az a nagy és hosszas irodalmi és politikai agitáció, amellyel a községi szocializmus jelentőségét minden bármely országbeli szocialista pártnál, vagy egyesületnél jobban hangsúlyozta, tudományosan feldolgozta, ellenzői érveit meggyengítette és a községi üzemeknek tulajdonított eme jelentőséghez képest, azokat meg is valósította. Voltak már Angliában is, csakúgy mint másutt, a Fabian Society előtt is egyes városi üzemek. Ám éppen a társaság székhelyen, Londonban alig volt egy-két jelentéktelen üzem a város kezelésében. A Fabian Society abban az időben elsősorban a vízvezeték, az azóta villamossá átalakított lóvonatok és a gázüzem városi kezelésbe vételét követelte és ezzel a programmal megalakította az angol főváros törvényhatósági bizottságának, a *London County Council*-nek más program alapján megválasztott, de a Fabian Society-vel együttérző tagjai segítségével a városi progresszív pártot (*Progressive party*), mely 1892-ben a községi választások alkalmával többséget is nyert és a többségét 1906-ig, tehát 14 éven át meg is tartotta. Ezalatt az idő alatt programjukban a dockok, a vásárcsarnokok, a kórházak, a korcsmák, a zálogházak, az elektromos erő, a tej és a pékműhelyek városi kezelésbe vételét és a városi munkáslakások nagyobb számban való építését követelték. Többségük ideje alatt megváltották a vízszolgáltató üzemeket és a lóvonatokat egészen, a villanyvilágítást jórészen és igen sokat tettek a közoktatásügyi intézmények keretében a nélkülöző iskolásgyermekek kellő táplálása és ruházása érdekében, továbbá behozták a vállalkozókkal kötött szerződésekben az ú. n. tisztességes munkabér és munkaidő záradékát, mely kiköti hogy a városi szállításokat elnyerő vállalkozó köteles munkásainak a szakszervezetek általában elismert munkabéreit fizetni és a szakszervezeti munkaidőn túl nem dolgoztathat.

Számos vidéki városban még jóval több eredményt értek el a társaság fiókegyletei. Hogy eredményeik nem voltak nagyobbak, annak okát az angol önkormányzati közigazgatási szervezet ama rendelkezésében kell keresnünk, hogy az üzemek megváltása csak törvény útján történhetik, ami arra vezetett, hogy a városoknak a nagyobb üzemek házikézelésbe vételére hozott határozatait az országgyűlés nem iktatta törvénybe, mint ahogy pl. a *London County Council*-nek a gázüzemek megváltására irányuló hosszas küzdelmét is, melyet a Fabian Society mozgatott, a parlament tette meddővé.

1893-ban megalakult Angliában az *Independent Labour Party*, az első szocialista munkáspárt, mely megalakulása ideje óta egyre nagyobb taglétszámmal rendelkezik és a képviselőházban ezidőszerint 8 tagja van benn. 1899-ben megalakult a *Labour Party*, amely egyesíti magában mindazokat a munkásszervezeteket, melyek az országgyűlésen képviseltetni kívánják magukat, akár szocialisták, akár nem. A parlamentben *Labour Party* néven ismert csoport tehát magában

foglalja az Independent Labour Party szocialista képviselőit és a szakszervezetek munkásképviselőit.

Ezekkel a szervezetekkel szemben a Fabian Society arra az álláspontra helyezkedett, hogy a választásoknál elsősorban az Independent Labour Party tagjainak siet segítségére pénzével és befolyásával, ilyenek hiányában más kerületekben a Labour Party egyéb tagjainak is.

1906 óta, mióta a *London County Council*-ban többségét elvesztette a társaság, amivel egyidejűleg azonban folyton növekszik a parlamenti munkáspárt tagjainak a száma, a Fabian Society túlnyomólag az állami szociálpolitika kérdéseivel foglalkozik, noha még ma is ad ki néha egy-egy tanulmányt a városi közigazgatás köréből.

A Fabian Society programja, az ú. n. *basis*, melyet minden belépő tagnak alá kell írnia, a következőképp hangzik:

„A Fabian Society szocialistákból áll. E társulat ennél fogva a társadalomnak az újjászervezését célozza, a földnek és az ipari tőkének az egyéni és osztálytulajdonból való felszabadítása és az általános jólét érdekében a közre való ruházása útján. Ez az egyetlen módja annak, hogy az ország természetes és szerzett előnyeiben az egész nép egyenlően részesedjék.

Ehhez képest a társaság a föld magántulajdonban való megtartása ellen küzd és a föld magántulajdonban lételeiből a földjáradék alakjában előálló azon egyéni kisajátítás ellen harcol, amely a föld használatának megengedéséért, vagy az előnyösebb minőségű, vagy helyzetű földbirtokok és telkek előnyeiből áll elő.

A társaság továbbá az olyan ipari tőke kezelésének, amely társadalmilag alkalmas módon igazgatható, a közre való ruházásán munkálkodik. Mert a múltban a termelési eszközök monopóliumot képezvén, az ipari találmányok és a jövedelemtöbblet tőkévé való átváltoztatása főleg a tőkések osztályát gazdagította, úgy, hogy a munkás most ettől az osztálytól függ kenyérkeresete tekintetében.

Ha a berendezések végre lesznek hajtva, a járadék és a kamat kártérítés nélkül (bár a kisajátítást szenvedett egyénnek adhat a köz annyi segílyt, amennyit épen jónak lát) a munka jutalmához fog csatoltatni és az a tétlen osztály, mely ma mások munkájából él, szükségképen el fog tűnni, az alkalom valódi egyenlőségét pedig a gazdasági erők spontán tevékenysége az egyéni szabadság sokkal kisebb megsértése nélkül fogja fentartani, mint azt a mai rendszer teszi.

E célok elérésére a Fabian Society a szocialista nézetek terjedésén munkálkodik, valamint az erre következő társadalmi és politikai változások létrehozásán, beleértve a férfiak és nők egyenlő polgárjogának megvalósítását. E céljai elérését az egyén és a társadalom gazdasági, ethikai és politikai viszonyának általános elterjesztésével igyekszik elérni.”

Ehhez a programhoz szolgál kiegészítésül a társaság 1896-ban kiadott 70. számú traktátusa „*Report on Fabian policy*” címen, melyet az azon évbéli londoni nemzetközi szocialista és szakszervezeti kongresszus (*International Socialist Workers and Trade Union Congress*) elé terjesztettek. E jelentés szerint a Fabian Society a maga szocialista és demokrata céljait minden más kérdéstől teljesen elválasztva igyekszik

megvalósítani és nem alkot véleményt pl. a házasság, vallás, művészet, közgazdasági elmélet (!), az evolúció története, vagy a pénz szükségességének kérdésében. Igyekszik a társadalom minden progresszív erőforrására hatni, bármily nevet viseljen az és bármit valljon céljának; csak tevékenysége irányát vizsgálja meg és ha az a szocializmus vagy a demokrácia előhaladását szolgálja, segítségére siet. Nem kíván céljai elérésére külön szervezeteket létesíteni és nem igyekszik taggyűjtésre. Nem is hiszi magáról a társaság, hogy ő az angol nép, vagy az igazi szocialista párt és ezért nem törekszik arra, hogy fabianus jelöltek szerepeljenek a választásokon, de súlyt helyez rá, hogy minden szocialista jelöltei támogasson, ha arra szükség van. Nagy súlyt helyez a társaság arra, hogy tagja más egyesületek tagjaivá is váljanak és ez egyetkek tagjait a fabianus eszmékkel megbarátkoztassák; csaknem minden szervezetnek vannak oly elemei, melyek a szocialista végcél csírait magukban rejtik.

A Fabian Society teljesen alkotmányos úton kívánja céljait elérni. Shaw a *Fabian Essays in Socialism* 1908-iki kiadása elé írt előszavában is hangoztatja, hogy a francia kommún óta már nem lehet kétséges, hogy a mélyreható társadalmi átalakulásokat forradalom útján tartóssá tenni nem lehet. Ha a forradalomnak ténye alkalmas is lehet esetleg arra, hogy az ilyen átalakulás szándékát kimondja, a végrehajtás teljesen csődöt fog mondani ott, ahol ennek az átalakulásnak minden részletére kiterjedő hosszas építő munka nem áll mögötte. „Ennélfogva a Fabian Society arra kéri azokat a szocialistákat, akik egy szenzációs történelmi válságot várnak, hogy valamely más egyesülethez csatlakozzanak”, mondja az említett 70. sz. traktátus. Erre vonatkozik a társaság neve is, melyet Fabius Cunctator-ról nyert, amit a társaság így okol meg: „meg kell várnotok a kellő pillanatot, amint azt Fabius oly türelmesen tette, midőn hadat viselt Hannibal ellen, bár sokan elítélték késlekedését; de ha elérkezik a kellő idő, erőset kell ütnötök, mint Fabius tette, mert különben várakozástok hiábavaló és eredménytelen lesz”.

A középosztálynak a szocialista mozgalom terén való szerepére vonatkozólag figyelmeztet a társaság arra, hogy a mozgalmat eddig a középosztályból kikerült egyének inspirálták és ilyenek voltak legnagyobb tanítói is. Csak szűk látókörre vall tehát a munkásság részéről, hogy a középosztály e szocialistáit állandóan támadja, amivel szemben a középosztálynak még mindig fennáll az a kötelessége, hogy minden társadalmi osztály tagjait a szocializmusra nevelje.

Ennek megfelelőleg első időkben szigorúan érvényesítette a társaság azt a felfogását, hogy a munkásság és a középosztály külön harcolja ki a maga céljait. A munkásság erősítse meg a maga szakszervezeit, állítsa azokat a szocialista eszmény szolgálatába, alakítsa meg a maga szocialista parlamenti pártját, míg a Fabian Society a munkásság e pártjából külön a középosztály tagjait nyerje meg a szocializmus eszméjének és szervezze ezt az osztályt arra, hogy minden olyan helyen, ahol a középosztálynak a társadalom sorsának irányítására befolyása van, e befolyását öntudatosan oly intézkedések meghozásával érvényesítse, amelyek a kollektíve termelő társadalom kialakulását

mozdítják elő. Így, mint említettük, nem hagyta kihasználatlanul az egyesület azt a körülményt, hogy a városok igazgatásában ma a polgárság döntő tényező. Sokkal közelebbi eredményekkel kecsegtetett a városi polgárságnak a municipális szocializmus számára való megnyerése, mint annak a lehetősége, hogy rövid időn belül egy szocialista parlamenti párt legyen életre hívható. Minthogy azonban ezt a második munkát sem akarták elhanyagolni, a kettős cél érdekében kétféle módszerrel is küzdött az egyesület.

A különböző városok bizottsági tagjai között már eredetileg is számosan lévén olyanok, akik előtt a Fabian Society programja szimpatikus volt, nem került nagy fáradságba a progresszív városi pártok megalakítása. Egészen eltérő utat kellett azonban a társaságnak követnie, hogy az országos politikában szava lehessen. Megalakulása idején és még sok idővel azután sem volt a társaságnak reménye arra, hogy szocialista programmal, elegendő számú képviselő ülhessen a parlamentben. Azoknak a más programmal már megválasztott képviselőknek a száma, akik a Fabian-programmal együttéreztek, — többnyire a liberálist párt egyre erősödő radikális frakciójából valók — akiket azonban választóik nyílt szocialista programmal nem választottak volna meg. Mi volt ily körülmények között a teendő? Egyelőre egyébről nem lehetett szó, mint módot keresni arra, hogy minél radikálisabb szociálpolitikai törvényjavaslatok törvényé válásának az útját megkönnyítsék. Erre a következő utat választották: minden pártban igyekeztek alkalmat keresni felolvasások, előadások tartására, minden párt lapjaiban alkalmat nyerni eszméiknek sohasem általánosságban, hanem egy-egy gyakorlati és aktuális kérdés kapcsán, rendszerint egy törvényjavaslat intézkedéseinek a megkedveltetése érdekében való kifejtésére. Minden pártban akadt egy-két tag, aki többé-kevésbé együttértett velük és az ily tagok útján a kormánypártban legyőzték a felmerült aggodalmakat, ellenzéki pártokban enyhítették a javaslattal szemben való ellenállást. Sohasem az ellentétek élesztésére, hanem a közös érintkezőpontok keresésére törekedve, igyekeztek megtalálni minden párttal szemben azt a hangot, amellyel jóindulatukat javaslataik iránt megnyerhették. Nagy gondjuk volt rá, hogy pártkörökben tartott fölolvásaikon lehetőleg a kormány tagjai is megjelenjenek, hogy őket az illető alkalommal egy-egy benyújtandó törvényjavaslat szükségességéről meggyőzzék és a Fabian Society által elkészített törvénytervezet elfogadására rábírják. Ezek a törvényjavaslatok a szakszervezeti mozgalom erősödésének megkönnyítését és egyéb szociálpolitikai reformintézkedéseket tartalmaztak. A Fabian Society követeléseinek érvényesülésére szociálpolitikai téren sokat tett Webbnak Winston Churchill-lel, Lord Rosebery-vel és Runciman-nel való személyes barátsága, melyet a társaság érdekében bőségesen felhasznált. Egy másik tényező e téren a londoni egyetem gazdasági és politikai karában (*London School of Economics and Political Science*) levő számos fabianus tanár; a fakultás tanácsában a társaság ma is többségben van.

Hogy mik a Fabian Society szociálpolitikai programjának részletei, az kiderül alább a követeléseket tartalmazó traktátusok

felsorolásánál; itt elég megjegyeznünk, hogy a legradikálisabb szociálpolitikai törekvéseket jelentik ma a Fabian Society enemű követelései.

Vessünk most már egy pillantást az egyesület szervezetére. Tag-lehet mindenki, aki az említett bázist aláírja és akit a végrehajtó-bizottság tagul megválaszt. Ennek a megválasztásnak feltétele, hogy a tagul jelentkező egyén a mozgalomban megbízható embernek mutatkozzék és tagsága nyereséget jelentsen a társaság működésére. A tagsági díj nincs határozott összegben megállapítva, hanem a tag tetszésére bízzák, azzal a tájékoztató megjegyzéssel, hogy a társaság a tag évi jövedelmének félszázalékára számít. Ezzel szemben díjtalanul kapják a tagok a *Fabian News*-t, traktátusokat és egyéb röpiratokat és résztvehetnek és szavazhatnak minden ülésen. A tagokon kívül vesz még fel az egyesület társakat (*associate*), akik 12 korona tagsági díjat fizetnek, amelyért a *Fabian News*-t és a traktátusokat kapják, azonban az egyesület ügyeibe beleszólásuk nincs, a tagoknak fenntartott üléseken, amelyeken a taktikai kérdések kerülnek megvitatásra, részt nem vehetnek és csak a társaság nyilvános jellegű felolvasásaira és előadásaira kapnak meghívást. Körülbelül az a helyzetük tehát, mint a hazánkbeli egyesületekben a pártoló tagoknak. A rendes tagok száma ma 2664, ebből férfi 1815, nő 849. A társak száma 289.

A társaság ügyeit a végrehajtó bizottság (*executive committee*) vezeti, mely 21 tagból áll, akiket a közgyűlés választ egy évre. Ez a bizottságalkalmazza a társaság fizetett tisztviselőit a pénztáros kivételével, megírta és kiadja a társulat kiadványait és kiküldi a társulat delegáltjait más egyesületek gyűlésein és a kongresszusokon való részvételre. A közgyűlés választja a pénztárost is, azonban a titkárt már a végrehajtó-bizottság alkalmazza. Elnöke nincs a társaságnak, a végrehajtó-bizottság mellett a titkár végzi a teendőket. Az alapszabályok előírják, hogy a végrehajtó-bizottságnak három állandó albizottságot kell alakítania, melyek egyike a szervezéssel és a propagandával, másik a könyvkiadással, harmadika a pénzügyekkel és általános ügyvitellel foglalkozik. Minden olyan kiadványt, mely a szerző nevének elhagyásával a társaság, nevében jelenik meg, be kell előzőleg mutatni a rendes tagok gyűlésén. Minden szavazás titkos.

A társaság munkáját az összes tagokra kiterjedő gyűléseken kívül Londonban még tárgy szerint alakult csoportokban (*groups*) is végzi. Ezek legnevesebbje az új tagok csoportja (*Fabian Nursery*), amelyen való részvétel kötelező az újonnan belépettekre. Ez az a hely, ahol az új tag a szocializmusról és a társaság működéséről való bizonytalan fogalmait biztos és alapos tudással cseréli fel, aminek a hatása megbecsülhetetlen a társaság működésének az eredményessége szempontjából. Más csoportok a nevelésügyi, az önkormányzati közigazgatási, a biológiai csoport, a nők csoportja és a társadalmi csoport, mely összejöveteleket rendez az új tagoknak a régebbiekkal való megismertetésére.

Nyarankint egy-két villát bérel a társaság Anglia hegyvidékein, vagy a kontinens nyaralásra alkalmas helyein, amelynek helyiségeit olcsó bér mellett adja ki jelentkező tagjainak. A kéthavi nyaralás keretében

rendesen két alkalmi csoport váltja fel egymást, amelyek részére a vezetőség rendszeresen minden második-harmadik nap tart a felmerülő új kérdésekről egy-egy előadást, míg a többi napokra társas kirándulásokat rendeznek.

Az egyesület bevételei a legutóbbi évben kerek összegben a következők voltak :

Tagok és társak díjaiból	36000 K
A társulat kiadványaiból	8.000 „
A társulat mozgó könyvtárából	3.000 „
Hirdetésekből (a Fabian News-ben)	600 „
Belépődíj mellett tartott előadásokból	6.000 „
Egyebekből	<u>4.000 „</u>
Összesen	57.000 K

Városi, vagy országgyűlési választások alkalmával külön alkalmi gyűjtést rendeznek, melynek eredménye a legutóbbi londoni városi választásoknál 900 koronát, a legutóbbi képviselőválasztásoknál 20.000 koronát tett ki.

E jövedelemmel szemben az évi kiadások a következők voltak:	
A hivatalos helyiségre és a hivatalnokok fizetésére	28.000 K
Nyomdai kiadásokra	5.000 „
Könyvvásárlásra	12.000 „
Egyebekre	<u>6.000 „</u>
Összesen	51.000 K

Szólottam még arról a szerepről, melyet a Fabian Society működésében a társulat kiadványai játszanak. Ezek a kiadványok a következők : úgy a rendes, mint a pártoló tagoknak a társulat ügyeiről való állandó tájékoztatása végett egy havonként négy oldalnyi terjedemben megjelenő már többször említett hivatalos lapot, a *Fabian News*-t adják ki, amely a társulatra vonatkozó hivatalos híradáson kívül a mozgalom érdekében kifejtett tudományos, vagy agitatorikus működéséről ad hírt. Rövid tudósítást közöl a gyűlések lefolyásáról, a tartott előadások tartalmát néhány sorban ismerteti és kritikát hoz a szociális kérdésekkel foglalkozó új megjelenésű könyvekről. Folyóiratot a társulat nem ad ki, ismert politikájához híven inkább polgári napilapokban és folyóiratokban biztosított magának egy-egy rovatot, amellyel a közömbös olvasóközönséget is könnyebben remélte megnyerni, mintsem arra fordította volna anyagi és szellemi erejét, hogy a kifejezetten szocialista folyóiratra előfizető, tehát a mozgalomnak már megnyeri közönség részére adott volna ki lapot. Az angol viszonyok között, ahol a társadalmi problémákkal már hosszú idő óta oly bő irodalom foglalkozik, természetesen nem jelent oly nagy hiányt az, hogy nincs a Fabian Societynek külön lapja, mintha pl. nálunk a Társadalomtudományi Társaság tizenkét évvel ezelőtt egyedülálló folyóiratát, a *Huszdik Század*-ot ki nem adta volna. A Fabian Society működésének legmesszebbmenő és talán legértékesebb hatását azonban neves kis füzetek, traktátusai, az ú. n. *Fabian Tracts* segítségével fejtette ki. Ezek a kiadványok többnyire egy-, néha kétíves füzetek, sőt közülök egyesek csak néhány oldalból állanak és kiváló hírnevüket annak a szabadságnak köszönhetik, amellyel

tárgyukról az olvasót tájékoztatják. Rendszerint legelsőrangú társadalomtudományi írók tollából valók, Shaw és Webb igen nagy számút írtak meg közülök, de vannak köztük Burns-tól, a mostani önkormányzatügyi minisztertől, továbbá William Morris-től, Carpenter-től, stb. valók. A füzetek ára 10 fillér és rendszerint csinos kiadásban jelennek meg; a borítékok rajzait Walter Crane, a társaság tagja készíti. E traktátusok kiterjeszkednek a társadalmi politikának úgyszólván minden kérdésére és egyúttal a legkitűnőbb és legmagasabb szempontból készült összefoglalásai az illető kérdésnek, Az egyetemi tanárok kezéből kikerült német szociálpolitikai irodalom vastkos kötetei mellett lehetetlen észre nem vennünk azt a világosságot, biztonságot, amellyel a Fabian Society traktátusai készülnek és azt az alapos és bő ismeretmennyiséget, amelyet az olvasóval közölnek és emellett megvan az a megbecsülhetetlen előnyük, hogy rövidségüknél fogva a legszélesebb körben szívesen olvassák őket; négy-ötyszáz oldalas könyveket kevesen érnek rá egy-egy kérdés megismertetése kedvéért elolvasni, de 16 jól megírt oldal kedvéért mindenki szívesen szentel idejéből egy-egy órát tudásszomja csillapítására; ismeretei is sokkal szabatosabbak lesznek és sok felesleges tehertől szabadulnak. Külföldön ezek a füzetek alapozták meg a Fabian Society tudományos hitelét és hírét, ami nem csoda, ha meggondoljuk, hogy e remekbe csiszolt apróságok között akárhány olyat találunk, mely az illető kérdésnek az egész világirodalomban legjobb feldolgozását képezi.

Eddig 163 ily traktátust adott ki a társaság, tehát évenként körülbelül ötöt. A szerzőknek pályázat nélkül adtak a megírásra megbízást, a társaság titkárának nyilatkozata szerint azonban egyes esetekben több százszor kellett egy-egy kérdést megírni, míg az eredménnyel meg voltak elégedve. Tárgykörük szerint a következőkben csoportosíthatjuk e füzeteket: A szocializmusról általában; ide tartoznak a következő címűek:

Fads for socialists (5. sz. traktátus). *Capital and Land* (7. sz.). *Capital and Convensation* (147. sz.) Pease-től. *Christian Socialism* (42. sz.). *Communism*. (113. sz.) William Morris-től. *Difficulties of Individualism*. (69. sz.) *Economics of Direct Employment* (84. sz.). *Impossibilities of Anarchism* (45. sz.). *Machinery: its Masters and Servants* (144. sz.) H. H. Schlosser és C. Game-től, *Moral aspects of socialism* (72. sz.). *Rent and Value* (142. sz.). *Socialism and Christianity*. (133. sz.). *Socialism and Labor Policy* (127. sz.). *Socialism and Superior Brains* (146. sz.). Shaw-tól. *Socialism and teaching of Christ* (78. sz.). *Socialism, and the Churches* (139. sz.) John Clifford-tól. *Socialism for Millionaires* (107. sz.) Shaw-tól. *The point of honour* (151. sz.) Bentinck-től. *Socialism true and false* (51. sz.) *What Socialism is?* (13. sz.). *Why are the many poor?* (1. sz.) *Word of Remembrance and Caution to the Rich* (79. sz.) John Woolman, 18. századbeli new-yersey-i quakertől.

Az állami szociálpolitikai követelésekkel foglalkoznak:

Case against the Referendum (155. sz.) Sharptól. *Case for an Eight Hours Bill* (23. sz.). *Case for a Legal Minimum Wage* (128. sz.). *Child Labour under Capitalism* (140. sz.) Dale-től. *Decline in the Birth Rate* (131. sz.). *Endowment of Motherhood* (149. sz.). *Fabianism and the Fiscal Question* (116. sz.). *Home Work and Sweating* (130. sz.). *How Trade Unions benefit Workmen* (104. sz.). *Labor policy for Public Authorities* (37. sz.). *Labor in the Longest Reign* (75. sz.). *Life in the Laundry* (112. sz.). *Our taxes as they*

are and as they ought to be (152. sz.) R. Gones-tól. *Paupers and Old Age Pensions* (135. sz.). *Public Service versus Private Expenditure* (121. sz.). *Revival of Agriculture* (123. sz.). *Secret of Rural Depopulation* (118. sz.). *Small Holdings, Allotments and Common Pastures* (134. sz.). *State aid to agriculture* (115. sz.). *State arbitration and the living wage* (83. sz.). *State control of trusts* (124. sz.). *State purchase of railways* (150. sz.) E. Davis-tól. *The Necessary Basis of Society* (159. sz.) Webb-től. *The village and the landlord* (136. sz.). *The working life of women* (157. sz.) B. L. Hutckins-tól. *The twentieth century reform bill* (153. sz.) H. H. Schlosser-tól. *Workmen's Compensation Act.* (82. sz.).

Önkormányzati, főleg városi szociálpolitikai kérdésekről szólnak: *Abolition of Poor Law Guardians* (126. sz.). *Case for School Clinics* (154. sz.) H. Guest-től. *Case for School Nurseries* (145. sz.) Townshend-től. *Cottage Plans and Common Sense* (109. sz.). *Fabian Election Manifesto, 1892* (40. sz.). *Houses for the people* (76. sz.). *Humanizing of the Poor Law* (54. sz.). *Local Government in Ireland.* (99. sz.). *Municipal Drink Traffic* (86. sz.). *Municipal Hospitals* (95. sz.). *Municipal Milk and Public Health* (122. sz.). *Municipal Pawnshops* (91. sz.). *Municipal Slaughterhouses* (92. sz.). *Municipal Trading* (138. sz.). *Municipalization by provinces* (125. sz.). *Plea for Poor Law Reform* (44. sz.). *Municipalization of the gas supply* (32. sz.). *Municipalization of milk supply* (90. sz.). *Public control of electric power and light.* *Tenants Sanitary Catechism* (68. és 71. sz.). *What an Education Committee can do* (156. sz.). *What a Health Committee can do* (148. sz.) *Women as Councillors* (93. sz.).

A Fabian Society történetével és céljaival ismertetnek meg: *Fabian Society: its early history* (41. sz.) Shaw—tól. *Report on Fabian Society* (70. sz.).

Néhány régebbi traktátus a szociológiai irodalomban tájékoztatta az érdeklődőt; ezek ma már elévültek és helyettük 1910. őszén összeállította a társulat *What to read on social and economic subjects* címen az e tárgyra vonatkozó bibliográfiát.

A társaság egy másik vállalata 6 íves kötetekből áll és a következő munkákat tartalmazza:

1. *Socialism and Religion.* (Szerzői: Headlam, Dearmer és Clifford.)
2. *Socialism and Agriculture.* fCapenter, Dymond és Pedder).
3. *Socialism and Individualism.* (Webb, Ball, Shaw és Lodged
4. *The Basis and Policy of Socialism.* (Webb).
5. *The Commonsense of Municipal Trading.* (Shaw)

Egyéb különálló kiadványok: *Fabianism and the Empire* (1900-ból) Shaw-tól, mely a társaságnak a kül- és gyarmati politikára vonatkozó nézeteit fejtegeti, míg a belpolitika tekintetében egyszerűen a traktátusokban hangoztatott javaslatokat ismétli.

This Misery of Boots. (1907.) H. G. Wells-től. Az emberek cipőiben mutatkozó különbségektől kiindulva rajzolja meg a társadalmat és állítja fel a társadalmi reform iránt való követeléseit.

Fabian Essays in Socialism. Shaw szerkesztése mellett írták Sir Sydney Oliver, William Clarke, Hubert Bland, Sidney Webb, Annie Besant, Graham Wallas és G. B. Shaw. A társaság egyik legjelesebb kiadványa, mely eddig közel 50.000 példányban kelt el.

Első kiadása 1889-ben jelent meg; legújabb kiadása 1909-ből való (230 old. ára 60 fillér). Rendszeres kifejtése a szocializmus eszmévilágának; ismerteti a szocializmus elméleti, közgazdasági, történeti, ipari és erkölcsi alapelveit, a társadalom kollektív szervezetét és működését és kijelöli a hozzá vezető utakat.

Ezek a Fabian Society irodalmi agitációs eszközei, melyekkel az angol középosztályban a szocialista mozgalomnak oly sok barátot szerzett, a gyakorlati szociálpolitikát pedig erősen radikális irányba vitte. Hátra van még, hogy megemlékezzünk a fabianoknak az elméleti közgazdaságtan művelése terén való szerepére. Említettük, hogy a 70. sz. traktátus a tagok saját belátására bízta, hogy mely közgazdasági elméletet ismernek el magukénak. Ez a kijelentés azonban csak gyakorlati jelentőségű volt és azt a célt szolgálta, hogy az elmélet kisebb jelentőségű részletkérdései ne okozzanak hosszas vitát; ezeknek a részletkérdéseknek a vizsgálatára alakították meg 1893-ban a *British Economic Association*-t, úgy hogy a Fabian Society a kollektív gazdálkodás fölvén túl nem kíván tagjai elméleti felfogásával törődni és a gyakorlati tevékenységre fordítja a figyelmet. Ami mégis a társaság gazdasági kérdésekkel foglalkozó kiadványaiból elméleti felfogásukra vonatkozólag leszűrhető, az a járadék ricardói értelmezése. A különbözeti járadékból eredő előnyök megszüntetésére azonban nem Henry George tanításaihoz csatlakoznak, hanem a tiszta köztulajdonbavétel hívei. Így megalakították 1885-ben a *Land Nationalisation Society*-t és a *Land Restoration League*-t. A föld köztulajdonba vételén kívül a nagy ipari és kereskedelmi vállalatok köztulajdonba vételével kívánják a tőkéből eredő munkanélküli jövedelem megszüntetését. Erre irányuló gyakorlati mozgalmak a községi szocializmus és a vasutak államosítása terén folytatott küzdelmükben nyilatkoznak meg.

Ha már most végül röviden jellemezni akarjuk azokat az eredményeket, amelyeket a Fabian Society 28 éves tevékenysége alatt elért, természetesen az előtt a nehézség előtt állunk, hogy lehetetlen pontosan megállapítani azt a mértéket, amennyi része a társaságnak Anglia ezidő alatt megtett szociális haladásában volt. A helyzet ma az, hogy Anglia új radikális szociálpolitikai intézményei létrejöttét rendszerint megelőzi azok szükségességének a Fabian Society kiadványaiban való kifejtése és a társaság erőteljes agitációja azok megvalósítása érdekében. A munkásmozgalomban pedig eléggé ismeretes dolog Angliában, hogy a Fabian Society valósággal a vezérkara a *Labour Party*-nak, annak tanácskozásain résztvesz és véleményének többnyire döntő súlya van. Azt az érdemét sem szabad elfelejtenünk, hogy a munkásságnak eddig lanyha érdeklődésétfelkeltette a községi közigazgatásban való részvétel iránt, aminek az a következménye, hogy — csak a vidéki városok adatait véve — 1900-ban 72.000 *Independent Labour Party*-beli, tehát szocialista szavazatot adtak le a községi választásoknál Angliában, míg 1911-ben ez a szám már 1.000.000 volt, $\frac{1}{6}$ -a a 6 milliót tevő összes szavazatok számának. Ezt a növekedést látva, még sok meglepetésre lehetünk elkészülve az angol községi közigazgatás terén, amiben kétségtelenül oroszlánrésze van a Fabian Society 28 esztendősi lankadatlan tevékenységének.

Szende Pál: Az amerikai elnökválasztás

Az *Union Square* és a 16-ik utca sarkán egyik földszinti üzlet-helyiség előtt papírtölcsérekkel túlköl néhány ember, s belépésre szólítja fel a járókelőket. A cégtábla helyén felírás *Tariff Exhibit*, s a kirakatban lógó plakátokból látható, hogy bent a demokrata párt védővámellenes kiállítást rendez. Belépünk. A helyiség fala statisztikai táblákkal van teleaggatva, melyek be akarják igazolni, hogy a védővámrendszer általános drágaságot idéz elő és csak a milliárdosokat és a trösztöket gyarapítja. A plakátok és táblázatok kísérő szövege olyan, hogy ez odahaza már ügyészi beavatkozást vonna maga után, mert jogi műnyelven szólva, a szöveg kimeríti „az osztály elleni izgatás összes ismérveit”. A terem végén kiállítást találunk: egy kispolgári család bebútorozott lakása, ruhadarabok, fehér- és ágyneműek stb. Minden tárgyon cédula lóg magyarázó szöveggel, hogy pl. ez a ruha, vagy bútor 25—50 dollárba kerül, a vámja az érték 65%-ja, tehát 16 dollárral többet kell az amerikai polgárnak érte fizetni, mint vámmentes forgalom esetén. Felhívják a nézőközönséget, lépjenek be egy új egyesületbe, melynek neve *The Society for the Prevention of Crelty to Consumers*, amit úgy lehetne helyesen lefordítani: A fogyasztók állatvédő egyesülete. Egy emelvényről szónokok mennydörögnek csekély tudományos készültséggel az árdrágító vámok ellen. Az agitációnak ez a módja, mely az angol választásokból ismeretes, nagyon népszerű a new-yorki közönség előtt, s a néphumor máris a *Tariff Chamber of Horrors* nevet adta a kiállításnak. Az utcákon kifeszített drótokról öles zászlók függnek le, a jelöltek arc-képével. Mindenütt gyűléseket hirdető plakátok. Az újságok tömve a választásokra vonatkozó hírekkel. A jelöltek s a pártok vezérférfiai kortes körúton vannak. A korcsmákban (*saloon*) tüzes politizálás folyik. Bár a tömegfelvonulások és meetingek csak a hó végén kezdődnek, Amerika már most is benne van az elnökválasztási izgalom kellős közepében!

A választásokban első harcvonalban a két régi párt: a republikánusok és demokraták állanak. A republikánusok jelöltje a mostani elnök William H. Taft, a demokraták Woodrow Wilsont, New-Jersey állam kormányzóját, a princetoni egyetem volt elnökét jelölték. A újonnan alakult progresszív, vagy *Bull Moose-párt* (Bull Moose = iramszarvas, az új párt egyik vezetőemberének csúfneve, mely azután rajta ragadt az egész párton, sőt az azt jelvényül is választotta) Theodore Rooseveltnek, a volt elnöknek nevét írta fel zászlajára. A szocialista párt jelöltje Eugene V. Debs. A többi kisebb pártok a választásnál komolyan számba nem jöhetnek.

A pártok jelenlegi helyzete, programjuk változásai, sőt jelöltjeik kiválasztása következményei ama mélyreható alakulásnak, mely az Egyesült Államok gazdasági szervezetében és osztályrétegződésében a legutolsó két évtizedben végbement. Az ipari és vagyoni koncentráció előrehaladása a vagyoni különbségeket a végletekig kiélesítette s a nemzet vezetése a demokratikus formák dacára a marxi értelemben vett „csekély kapitalista csoport”, néhány milliárdos

és hatalmas vállalat kezébe került. A munkanélküliség és pauperizmus egyre növekedik s a kivándorlás áradata e folyamatot mindinkább erősíti. A munkabérek még ma is sokkalta nagyobbak, mint Európában, de az utóbbi években emelkedés e téren már alig, sőt számos iparágban csökkenés mutatkozik, ellenben a túlhajtott védvamos politika következtében a drágaság egyre fokozódik. Szabad föld már alig van s így az a csatorna, mely az ipari proletariátus fölöslegét eddig levezette, lassanként bedugult. A politikai korrupció, a demokrácia meghamisítása egyre nyilvánosabb és szemérmetlenebb, ami az alsóbb osztályok szemét felnyitotta s körükben elkeseredést keltett. Az utolsó években ez a folyamat már a felszínig jutott s forradalmi jellegű tényekben nyilvánult, melyek közül említhető a farmerek szervezkedése, a munkásmozgalom irányzatának megváltozása, a szocializmus terjedése, a drágasági tüntetések s az alkotmánymódosító mozgalmak és egyesületek áradata stb. A hangulat időnként oly forrongó volt, hogy az 1906/7. évi válság folyamán Upton Sinclair egészen biztosra vette és meg is jósolta, hogy a jelenlegi társadalmi rendszer összeomlása már 1912-ben be fog következni.

A szelek változását az uralkodó pártok is megérezték. Két időszak kivételével 1861 óta az elnök a republikánus párt soraiból került ki. A párt e hosszú idő alatt a hatalom birtokában teljesen korrumpálódott s egyáltalában nem gondolt azzal, hogy programját megvalósítsa. Mac-Kinley és Rooseveltnépszerű neveinek segítségével az utolsó tizenöt évben minden elnökválasztáson győzedelmeskedett ugyan, de a belső korhadás és demoralizáció jelei felismerhetően mutatkoztak. A párt szélesebb látkörű elemei már régóta belátták, hogy a pártot teljesen újjá kell szervezni s programját a változó viszonyokhoz alkalmazni, felismerték, hogyha a párt továbbra is a merev párturalom fenntartását és a gazdagok kiszolgálását tekinti egyedüli céljának, a szavazók el fognak tőle fordulni. Ezért egy évtized óta a pártban igen erős progresszív frakció alakult ki, mely átfogó reformokat sürgetett. Rooseveltné, akinek kitűnő érzéke van aziránt, minő jelszavakkal lehet a népszerűség legnagyobb fokát elérni — bár hét és fél évig tartó elnöksége alatt fenntartotta a régi rendszert — midőn a hatalomtól meg kellett válni, ő is a reformerek pártjára állt s hirdetni kezdte, hogy a „huszadik század problémáihoz huszadik századbeli pártra van szükség”. Utóda, a teljesen jelentéktelen Taft, mindenben a régi nyomokon haladt, miért is az elégtelenség egyre nagyobbodott, a republikánusok a különböző állami és szövetségi választásokon súlyos vereséget szenvedtek s 1910-ben a képviselőházban hosszú idő után ismét a demokraták jutottak többségre. Ez esemény által okozott megdöbbenés kitűnő alkalom volt Rooseveltné, hogy mint a párt megmentője térjen vissza a politikai életbe, követelte a program teljes revízióját, gyökeres személyváltozást s mindennek keresztülvitelére egyedül alkalmas elnökjelöltet barátai az ő személyében meg is nevezték. Ez azután teljesen szembeállította vele a republikánus párt vezető elemeinek többségét. A reakcionáriusok egyformán megijedtek úgy személyétől, mint programjától. De a párt haladóbb gondolkozású tagjai is ellene foglaltak állást, mert a

harmadik elnöki időszak (third term) beleütközött az alkotmányi tradíciókba. Washington annak idején nem fogadta el a harmadszori jelölést, nehogy az elnöki méltóság diktatúrává fajuljon el s azóta valósággal dogmává vált, hogy senki harmadízben elnökké nem választható s még oly népszerű elnökök, mint Madison, Monroe, Grant kedvéért sem törték át ezt az elvet. A republikánus párt vezetősége, nehogy a jelölés körül újabb szakadás következzen be, kénytelen volt ismét Taftot jelölni, akiről különben szó sem lehetett volna. Mivel a republikánus választók körében Rooseveltt radikális programja nagy tetszésre talált, attól lehetett tartani, hogy az elnökjelölő gyűlésre kiküldött megbízottak megválasztásánál Rooseveltt hívei fognak győzni, ezért a pártvezetőség hamisítások és erőszakosságok útján a rooseveltianusok kiküldetését több helyen megghiúsították. Így is csak nagy nehézségek útján és csekély szótöbbséggel sikerült a chicagói gyűlésen 1912 június 22-én Taft részére a hivatalos jelöltséget biztosítani. Rooseveltt és hívei erre kiléptek és bejelentették, hogy új pártot alapítanak.

A demokrata párt évtizedek óta ellenzéken lévén, kevesebbet veszített tekintélyéből, mint a republikánusok, bár sokat ártott neki az a tény, hogy oly államokban és városokban, ahol többségre jutott, éppoly korrupt kormányzást folytatott, mint a republikánusok s a newyorki Tammany Hall viselt dolgai teljesen a demokraták számláját terhelik. Mivel az elnökválasztásokban 1888 kivételével mindig mint ellenzéki párt vonult fel, programja sokkal radikálisabb volt, mint a republikánusoké, Rooseveltt zászlóbontása a demokrata pártot is dilemma elé állította és balfelé terelte. Eleinte a pártvezetőség jelöltje Champ Clark a szövetségi képviselőház speakerje, konzervatív politikus volt. A chicagói gyűlésen történt szakadás után attól kellett tartani, hogy ha az ő jelölését erőszakolják, a párt radikális elemei kilépnek, s Roosevelttel közösen csinálják meg az új pártot. Ezért kénytelenek voltak nekik engedményt tenni, s a baltimorei jelölő gyűlés 49 sikertelen szavazás után a feddhetlen jellemű és radikális gondolkodású Woodrow Wilsont proklamálta a párt hivatalos elnökjelöltjéül.

Rooseveltt és hívei 1912 augusztus havában megalakították a nemzeti progresszív pártot, melynek programja sokkalta radikálisabb, mint bármely eddig létezett amerikai polgári párté. A párt alapítói előtt az angol kincstári kancellár Lloyd George politikája lebegett, aki radikális reformokat erőszakolt a vezető osztályokra, hogy ezzel a fenyegető szociális forradalmat megelőzze. Az új párt egyik tagja ezt egészen leplezetlenül kijelentette egy banketten tartott beszédében, körülbelül azt mondván, hogy az ország válság előtt áll s a gazdag embereknek saját érdekükben kell radikális reformokat keresztülvinni, ha csak nem akarják azt, hogy minden összeomljon. Ebbe a programba — a védvámrendszer kivételével — Rooseveltek felvettek mindent, ami „szem, száznak ingere” s kisajátították minden párt radikális programpontjait. *The International Socialist Review* erről írván, Roosevelttet Disraelihez hasonlítja, aki 1867-ben Gladstonet választójogi programja miatt megbuktatta, de midőn uralomra jutott, annak megtartása céljából sokkal szélesebb választójogot csinált, minőt

Gladstone akart. Ekkor Angliában egy szállóige keletkezett: „Disraeli ellopta a liberálisok ruháit, mialatt azok fürödtek”. Így tett Rooseveltt az összes amerikai pártokkal a szocialistákat sem véve ki. Sőt épen a napokban derült ki, hogy programjának az alkotmányreformra és a munkásügyre vonatkozó részét a *Socialist Party* egyik vezető tagja sugalmazta, akit most emiatt, mert ez illojális versenyhez segédkezet szolgáltatott, ki akarnak zárni a párt kötelékéből. Igaza van Oscar Straussnak, a progresszív párt egyik főszojópánának, aki azt mondja a programról, hogy *big as the world*, széles mint a világ. Sőt a párt még ezzel sem elégszik meg, hanem lapjaiban felhív mindenkit, akinek valamely eszméje van, hogy forduljon a párt vezetőségéhez s ha az helyesnek ismeri el, fel is veszi programjába.

Néhány szót kell itt Rooseveltt személyéről szólni. Upton Sinclair és Wells kedvezően nyilatkoznak róla, Bryce pedig gyakran idézi régebbi cikkeit. Kiténő lovas és vakmerő vadász, a spanyol háborúban saját költségén lovasezredet (*rough riders*) szervezett (ezért ma is Colonel Rooseveltt-nek hívják), ami az utca és az ifjúság körében nagy népszerűséget biztosít neki. Ért a reklámhoz és bluffhoz, rendes szokása, hogy gyűléseken a szónoki emelvényről szólítgatja meg ismerőseit, elképesztvén a hallgatóságot nyájasságával és emlékezőképességével. Gondoskodik arról, hogy mindig beszéljenek róla, mostani nyugati körútján felugrott a mozdonyra, s bár még soha gépet nem vezetett, elfoglalta a mozdonyvezető helyét, s mivel a sebességszabályozó készüléket a megengedettnél többre állította be, a vonat majdnem kisiklott, s az utasok az ülésről leestek. A *New York Times*, egyike a legelőkelőbb amerikai lapoknak erre megjegyezte, hogy minden államban egy ilyen csíny bármely politikust lehetetlenné tenné, őt azonban az ily „hecccek” iránt fogékony amerikai publikum megéjlenezte. A komolyabb elemek, kereskedők, gyárosok, intellektuellek — kikkkel eszmeccserét folytattam — gúnyal, vagy lenézéssel beszélnek róla, pártját és programját nem tartják őszintének. Egyik legnagyobb newyorki tudományos intézmény igazgatója, kinek elmondtam hasonló véleményemet, rendkívül megörült annak, hogy már Magyarországon is tudják, mily ember a valóságban a „Count Apponyi” barátja. Mindezek dacára népszerűsége és jelentősége igen nagy és zászlóbontása azért bír fontossággal, mert a többi pártokat is arra kényszerítette, hogy programjukat radikálisabb irányban módosítsák.

A következőkben a pártok programjait fogom a fontosabb gazdasági és politikai kérdések tekintetében ismertetni:

A választási küzdelem középpontjában a vámpolitika áll. Ez a kérdés már harminc év óta döntő jelentőségű. 1883-ban a republikánusok az értékvámtarifát majdnem prohibitív alapra fektették, ami oly visszatetszést keltett, hogy 1884-ben az elnökválasztáson a demokrata Grover Cleveland győzött. A demokrata párt vezető elemei között azonban sok volt a védővamos, s ezért cserbenhagyta a párt programját. 1888-ban a republikánusok győztek, s 1890-ben a Mac-Kinley bill a védővámokat újonnan felszórította. A magas vámok miatt előállott drágaság ismét felháborodást okozott, úgy hogy a republikánusok 1892-ben megbuktak és újra Cleveland lett az elnök.

A kongresszus demokrata többsége ismét cserben hagyta s az 1893. évi Wilson bill (az indítványozó nem azonos a mostani elnökjelölttel) csak enyhe mérsékléseket hozott, úgy, hogy Cleveland nem is írta alá a billt, mely hozzájárulása nélkül vált törvénné. 1893-ban tőzsdei pánik tört ki, ezt pedig hosszú ideig tartó ipari pangás és munkanélküliség követte, s a republikánusoknak sikerült a közvéleménnyel elhitetni, hogy a vámleszállítás tönkre teszi az ipart. Még ma is igen erős a munkásság nagy részében az a hit, hogy a vámmérséklések folytán előálló olcsóbb árakkal a munkásság nem nyer semmit, mert ez más oldalról az ipari termelés csökkenését, s ezzel munkabérlészállítást és munkanélküliséget idéz elő. Egy igen intelligens munkás — kivel e tárgyról beszéltem — még most is a legnagyobb gyűlölet hangján emlékezett meg Clevelelandról, aki miatt hónapokig éhezett, holott úgyszólván Cleveland volt, Lincolntól eltekintve, száz év óta az egyedüli elnök, aki komolyan vette a népnek tett ígéreteit, s azokat meg is akarta valósítani. 1896-ban emiatt a republikánusok győztek s az 1897. évi *Dingley bill* ismét emelte a vámokat. Hosszúideig a védővámrendszer megváltoztatásáról szó sem lehetett, de midőn a drágaság fokozódása és a munkabérek színvonalának stagnálása ismét nagy elégtelenséget keltett, a republikánus párt 1909-ben kénytelen volt mérsékelt vámleszállításba belemenni. (Payne-Aldrich tarifa.) A vámkérdésben különösen a két régi párt áll élesen szemben egymással, még Rooseveltek óvatosan köntörfalaznak. A demokrata választási program (platform) követeli a vámvédelem megszüntetését, illetőleg erős leszállítását, s kimondja, hogy vámokat csak pénzügyi okokból a kincstár jövedelmeinek biztosítása céljából szabad szedni. Ezzel szemben a republikánusok a protekcionista rendszer hívének vallják magukat, tagadják, hogy a drágaságot a vámok okozzák. A demokraták azt hirdetik, hogy a védett iparágak kizsarolják a népet, a republikánusok pedig azzal vádolják ellenfeleiket, hogy az ipart tönkre akarják tenni. Közelebbről tekintve a dolgot, az ellentétek nem oly óriásiak. A republikánus platform is hajlandóan mutatkozik a túlságosnak bizonyult vámok leszállítására, viszont Wilson a jelöltséget elfogadó nyilatkozatában és legutóbb tartott beszédében kijelentette, hogy a vámok leszállításánál csak addig hajlandó elmenni, míg ez az ipart és kereskedelmet nem veszélyezteti. Kereskedelmi körökben általános a vélemény, hogyha alólról a munkásság és a fix fizetésű alkalmazottak nyomása nem lesz elég erős, a demokraták győzelmük esetén éppúgy cserben hagyják programjukat, mint 1892-ben. A londoni *The Economist*, melynek kitűnő értesültsége köztudomású, Wilson jelölése után azonnal jelentette: a Wall Street (a new-yorki *haute finance*) teljesen nyugodt, hogy a vámrendszerben a jövőben döntőváltozás nem várható. A demokraták között most is sok a védvamos, s legfeljebb oly iparágak vámjait fogják leszállítani, melyek képviselői nem tartoznak a párt kötelékébe. A progresszív párt a legkényelmesebb álláspontot foglalja el, vámvédelem hívének vallja magát, de azért egyformán támadja a republikánusok és demokraták álláspontját.

A trösztök tekintetében mindhárom párt kijelenti, hogy azokat meg kell rendszabályozni, kinövéseiket meg kell szüntetni. Az eddigi

trösztellenes törvények és a megindított bírósági eljárások a trösztök óriási hatalmával szemben kudarcot vallottak s ezért ettől a módszertől sok eredmény nem várható. A leghelyesebb álláspontot Wilson foglalja el, aki kifejti, hogy a trösztök elhatalmasodásának oka a túlságos vámvédelemben rejlik, aki tehát a baj gyökerére akar nyúlni, annak vámleszállításhoz kell folyamodni.

Meg kell itt jegyezni, hogy az a hang, melyet a progresszív párt a trösztökkel szemben használ, lever minden rekordot, amit eddig a demagógia terén elértek, különösen ha a Standard Oil Trust-ról van szó, melynek vezetőségében Rooseveltt halálos ellensége Archbold ül. Ugyanakkor azonban a progresszív párt vezetőségében helyet foglal George W. Perkins a Harvester-Trust (mezőgazdasági gépgyárak trösztje, alaptőke 140 millió dollár = 700 millió korona) vezetője, George Speyer, Frank Munsey, Medill Mc. Cormick a *haute finance* és a trösztök vezető emberei. Azonkívül Rooseveltnak a Steel Trusthoz való barátságos viszonya is köztudomású. Mindez nem akadályozza őt meg abban, hogy azzal vádolja a demokrata pártot, hogy ez csak oly trösztöket akar üldözni, melyek nem tartoznak a párt kötelékébe.

Az Egyesült Államok alkotmányi intézkedéseinek merevsége lehetetlenné teszi a változott gazdasági és társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodást. Az egyes államoknak fentartott jogkörbe a szövetségi törvényhozás nem avatkozhatik be, a szociálpolitikai problémák túlnyomó része, melyeket 1787-ben még nem ismertek, ebbe a jogkörbe tartozik. A szövetségi alkotmány módosítása oly formalitásokhoz van kötve, ami a változtatást majdnem lehetlenné teszi, s több mint 40 év óta módosítás nem is történt. Az alkotmány mozdulatlansága lehetővé teszi a párturalom konzerválását és ami ezzel együtt jár, a korrupció állandósítását. Az állami és szövetségi legfőbb bíróságoknak megvan az a joguk, hogy törvényeket hatálytalanoknak mondjanak ki, ha azok a szövetségi, vagy állami alkotmányokba ütköznek. Ezek a bíróságok túlnyomóan a nagy vállalatok és milliárdosok befolyása alatt állanak s majdnem mindig hatályon kívül helyezik a vasutak, trösztök, stb. megrendszabályozására hozott törvényeket azon a címen, hogy az alkotmány alapelveibe (egyenlőség, szerződési szabadság) ütköznek. Ezért a valóban demokratikus elemek körében igen erős a kívánság az alkotmány teljes revíziója iránt. A republikánus párt, mely a reakció szélső szárnyát képviseli, mindeme követelésekkel szemben mereven elzárkózik. Nem sokkal hajlékonyabb a demokrata platform sem, mely csupán részletkérdésekben sürget változásokat. A progresszív párt merész lendülettel átveszi a szocialista program legfőbb követeléseit, elfogadja a referendum, az iniciatíva és a recall (mely szerint a vezető tisztviselők és bírák állásuktól népszavazás útján elmozdíthatók) intézményeit, kimondja, hogy a szövetségi alkotmány módosításának formalitásait meg kell könnyíteni, s azokat a kérdéseket, melyek jelentősége túlterjed az egyes államok határain, a szövetségi törvényhozás hatáskörébe kell utalni. Magyarországra is alkalmazhatók egyik választási röpívének szavai: „A régi pártok azt mondják: Az alkotmány szent okmány és 123 éves, ne merj ellene szót emelni. Mi viszont azt

mondjuk: Az alkotmány mestermű, de a múltban sokszor szorult faldozásra, most ismét meg kell foldani.” Előre látható, hogy a jövő évek küzdelmeiben az alkotmányrevízió nagy szerepet fog játszani.

A munkásvédő törvényhozás tekintetében a republikánus platform igen szűkszavú. A demokrata platform már részletesebb, de nem tartalmaz átfogó reformokat. Annál nagyhangúbb a progresszív párt, mely e ponton ismét teljesen kisajátítja a szocialista programot. Követeli a munkásoknak betegség, munkanélküliség ellen és aggkor esetére való biztosítását, minimális munkabért, a 8 órai munkaidőt, a nők éjjeli munkájának, a gyermekmunkának eltiltását, heti egy napi munkaszünetet, a sztrájkbíráskodás szabályozását stb. Végül a demokrata párttal egyetemben lándzsát tör a külön munkaügyi minisztérium felállítása mellett.

A női választójogról a demokrata és republikánus platform hallgat, Rooseveltek és a szocialistapárt elfogadják. A női választójog, mely eddig csak néhány nyugoti államban állt fenn, győzelmesen nyomul előre, Wisconsinban a törvényhozás elfogadta, Ohióban most folyik a népszavazás, s valószínű a kedvező eredmény. Roosevelt rendkívül pályázik a nők támogatására, kik között sok lelkes híve van, de kevés gyakorlati eredménnyel, így Idahóban a női választók elhatározták, hogy egyik pártra sem szavaznak, hanem külön jelölteket fognak felállítani.

A farmerekre is erősen pályázik a Bull Moose-párt. Rooseveltnek az Outlook legutóbbi számában megjelent cikke mindent megígér nekik, amit a papír csak elbírhathat, a cikk a demagógia oly magaslatára jut, mely még a *Magyar Gazdaszövetség* vidéki szónokainak színvonalát is felülmúlja. Agitációjának hatása folytán a többi pártok is kénytelenek sorompóba lépni s Wilson a múlt héten egy farmer-küldöttség előtt bővebben fejtette ki agrár programját.

A többi programpontok kevésbé jelentősek. *De rebus omnibus et quibusdam aliis*, mindent megígérnek, anélkül, hogy megvalósításukat bárki egy pillanatig is komolyan venné.

Végül a választás esélyeiről óhajtának referálni. Általános a vélemény, hogy a demokrata párt győzni fog, s az elnökválasztó elektorok többsége az ő jelöltjeikből fog kikerülni. Az egész Dél, a solid South egységesen a demokratákra adja le szavazatát, van több déli állam pl. Florida, Louisiana, Mississipi, South-Carolina, melyben a törvényhozás mindkét háza tisztán demokratákból áll. Ennek oka az az ellentét, mely a republikánusok és a déli államok között a rabszolga felszabadítás óta fenforog. De a keleti és közép államokban is erős a demokrata párt, sok oly államban, hol évtizedeken át a republikánusok uralkodtak (West-Virginia, Ohio, Maine, Indiana stb.), most a demokraták vannak többségben. Maine-t a napokban a republikánusok visszahódították, de oly csekély többséggel (és a progresszívek támogatásával), hogy a novemberi választásra ebből következtetést vonni nem lehet. A demokratákra nézve erős teher-tétel, hogy a legkorruptabb városi ringek, így a new-yorki Tammany-Hall is a pártban vannak, ami a jobb elemeket tőlük elidegeníti. Wilson hívei a baltimorei jelölő gyűlésen visszautasították Murphynak

a Tammany Hall *boss*-ának (törzsfőnök budapesti kifejezéssel) támogatását, de most közelednek hozzá, úgy hogy leghatalmasabb lapjuk a *World* e miatt szecesszióval fenyeget. Valószínű, hogy a győzelem biztos kilátása folytán ezeket az ellentéteket át fogják hidalni. Ha pedig a választáson egyik jelölt sem kapná meg a többséget, úgy a választás joga a képviselőházra száll. Ennek demokrata többsége (228 szemben 162-vel) pedig Wilsont fogja megválasztani. Azt is biztosra veszik, hogy Taft több szavazatot fog kapni mint Roosevelte. Mert szép dolog a lelkesedés, a hangzatos platform, de a döntő mégis a machine, az ötvenéves pártszervezet, melyet Bryce oly mesterien ír le és mely a szavazók tömegeit a választás napján a régi párt részére fogja szállítani. Az erős szervezet hiánya okozta eddig is azt, hogy egy harmadik párt nem tudott meggyökerezni. Rooseveltek törekvése oda irányul, hogy a republikánus *machine*-t, ott ahol lehet, mindenestől a hatalmukba kerítsék, s legfőbb reményük, hogy ha a választáson el is buknak, a republikánus párt, mely szintén elesik a hatalomtól, be fogja látni, hogy Roosevelte nélkül a megsemmisülés reménye fenyegeti, s bünbánóan vezérül fogja őt ismét választani.

A szocialista szavazatok erős szaporodása várható. Az amerikai munkások zöme sokáig távol tartotta magát a szocializmustól s állandóan a két nagy párttal szavazott. Az *American Federation of Labor* egész erejét arra koncentráta, hogy a benszülött amerikai munkásság magas munkabér-standardját fentartsa, a bevándorlókat pedig a szakszervezetektől távol tartotta. Messze vezetne, ha itt a magatartás okait ismertetnők, azok részletesen ki vannak fejtve Werner Sombart: *Warum giebt es in den Vereinigten Staaten keinen Sozialismus?* c. művében. Az utóbbi évtizedben döntő változás állott be. A munkabérvizonyok rosszabbodása folytán a benszülött munkásság is kezd a szocialista eszmék felé hajolni, a *Federation of Labor* az idegen munkások szervezéséhez fogott, egyes szakosztályai pedig mint pl. a *Miners' Union* teljesen marxista alapon állanak. A szocialista szavazatok száma nyolc év alatt 87.814-ről (1900) 420.793-re (1908) szaporodott s a szövetségi képviselőházba bejutott az első szocialista. A vérmesebbek arra számítanak, hogy a szavazatok száma 2 millióra fog emelkedni, ez azonban nem valószínű. A szocialista szavazatok növekedése nagy befolyást fog az Unió belső politikájára gyakorolni s mint az Európában történt, nem a szocialisták részvétele, hanem a tőlük való félelem és az ellensúlyozásukra irányuló törekvés fogja a törvényhozást radikális irányba terelni.

Upton Sinclair jóslata nem vált be, de ő csak az időpontot hibázta el, a fejlődés irányzatának felismerésében nem tévedett. A közel jövőben változások fognak bekövetkezni s a hatalmas amerikai köztársaság Európát ismét bámulatba fogja ejteni.

Newyork, 1912 szept. 14.

Berkovits René: A drezdai szociálhigiénéi kiállítás néhány tanulsága*

I.

Köszölés, hogy az ember legfőbb kincse az egészség. S mégis milyen kevesen tudják, hogy az egészség megóvása és megerősítése az ember hatalmában van. Milyen kevesen ismerik a higiéné jelentőségét! A drezdai kiállítás elnöke beszéli, hogy a kiállítás plakátjának pályázatán közel ötszáz művész vett részt s hogy majdnem mind-egyiknek a rajzán szerepelt a kígyó, amelyet mint Aeskulap jelvényét a patikák ajtajáról mindenki ismer, s amelyet így a művészek legalkalmasabbnak vélték a kiállítás szimbólumául.

Holott a higiéné egyáltalában nem egyértelmű a gyógyítással, a betegápolással, hanem egészen másvalami. Stuck, a kitűnő müncheni művész találta meg a higiéné legkifejezőbb képét, amikor a kiállítás plakátjának középpontjába egy tágranyított emberi szemet rajzolt s ezzel jelezte, hogy az előrelátás, a megelőzés ennek a tudománynak a veleje.

Miben nyilatkozik meg a higiénének a haladása a 19. század folyamán? Nagyon sokan hiszik, hogy a halálozási arányszám csökkenésében. Csakugyan, ezer ember közül évenként meghalt

	a század elején	a század végén
Oroszországban	45	32
Magyarországon	38	27
átlagban Nyugaton	28	19

Mégsem lehet mondani, hogy ezek a számok a higiéné haladásának tiszta bizonyítékai, mert kialakulásukra a születési aránynak állandó csökkenése nagy befolyást gyakorolt. Tapasztalati tény ugyanis, hogy a születések számának a csökkenése jelentékenyen leszállítja a csecsemő-halálozást s ezzel javítja a halálozási arányszámot. A születési arányszám, ezer lakosra eső születés egy évben, a múlt században így alakult:

	1800-ban	1900-ban
Magyarországban	46	39
Németországban	36	33
Angliában	32	30
Franciaországban	32	22

Sokkal jobban fejezi ki a higiéné állapotát az átlagos (vagy valószínűségi) életkornak a változása, miután ennek a determinálásában úgy a születések, mint a halálozások száma, a csecsemő-halandóság aránya, továbbá úgy az alkati, mint a fertőzőbetegségek, az életkor átöröklése és a milióhatás is részt vesznek. Az átlagos életkora 19. században, főleg ennek utolsó negyedében, jelentékenyen emelkedett. A férfinépeség átlagos életkora

	a század elején	a század végén
Svédországban	40	51
Agliában	39	45
Németországban	35	41

* Szerző előadta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak f. évi február hó 13. felolvasó ülésén.

A nők körülbelül 2—3 évvel több. A számok meglepőnek látszó alacsonyságát a nagyfokú gyermekhalandóság okozza, mert a 10. életévet elérteknek még hátralevő valószínűségi életkora sokkal nagyobb, így a Nyugaton még 50—55 év.

Az átlagos életkornak ezt a jelentős emelkedését a kultúra haladásának, illetőleg az ezzel karöltve járó higiéné tényleges javulásának kell betudnunk. Hogyan fejti ki a higiéné ezt a hatását?

Hogy erre megfelelhessünk, a betegségeket bizonyos csoportokba kell foglalnunk, aszerint, hogy milyen higiénés beavatkozások lehetségesek. Három nagy csoportot választhatunk így el, amelyek természetesen nincsenek abszolút élesen elhatárolva egymástól: alkati betegségek, a szociális miliő okozta betegségek s a ragályos betegségek.

Az alkati betegségek (rák, cukorbetegség, az ér- és idegrendszer megbetegedéseinek legnagyobb része stb.) körülbelül állandó arányban veszik ki részüket a halálozások előidézésében, legfeljebb a csoporton belül mutatnak hullámzást, ma az egyik, holnap a másik dominál. Ezeknek a betegségeknek és elváltozásoknak a csökkentésére a higiéné a múlt században alig tett valamit. Az ellenük való küzdelem útja: a higiénés életmód megismertetése minél szélesebb körökkel, ez életmód lehetőségének a megadása, s a legfontosabb: az eugenika. Amint láthatjuk, ez a jövő higiénének a feladata és programja. Amit ebben az irányban tehetünk, annak szép összefoglalását nyújtotta a kiállítás fajhigiénés csoportja, és a kiállítás fénypntja: a populáris rész, a *Der Mensch*. Kétségtelen azonban, hogy gyakorlati eredményt e téren csak a 20. század fog felmutatni.

A szociális miliő okozta betegségeket legtágabb értelemben veszem. Ide sorolhatók a balesetek, öngyilkosságok, a foglalkozással kapcsolatos megbetegedések, a lakás- és táplálkozási viszonyoktól döntőleg befolyásolt betegségek (csecsemőhalálozás, tüdővész). Ez a jelen higiénéjének a munkaköre, ebben az irányban a századvég munkássága már ért el eredményeket, amelyekről be is számolhatunk. Ezek az eredmények az átlagos életkor növeléséhez a 20. század folyamán mind erősebb mértékben fognak hozzájárulni.

Az elmúlt század higiénéje azonban legnagyobb diadalát a ragályos betegségek leküzdésével érte el, s ez a munkássága befolyásolta legjobban az átlagos életkor növekedését. Ezt az állítást az is bizonyítja, hogy az átlagos életkor javulása legnagyobb az 1—10 években, továbbá hogy a halálokok táblázatában a ragályos betegségek mind kisebb számokkal szerepelnek: Igya 150000-nél nagyobb lakosságú német városokban a gyermekkori fertőző betegségekben elhaltak száma tízéves ciklusokban így csökkent 1860 óta: meghalt százezer lakosból évenként 85, 77, 48, 40. Tífuszban ugyanígy (gyermekes felnőtt) 43, 30, 20, 12. Tüdővészben: 350, 304, 255, 218.

II.

A ragályos betegségek nemcsak azért jelentősek, mert még ma is az összes halálozásoknak az egynegyedét okozzák, s igazán nem kellene emberfeletti erő a kiirtásukhoz, hanem azért is, mert ameddig

fertőzőbetegségek vannak, addig esetleges elharapózások és pusztításuk kiszámíthatatlan. Szászországban 1893-ban ugyanannyian haltak el rákban, mint fertőzőbetegségekben, de a ráknak még sincs meg az a nagy szociálhigiénés jelentősége, mint akárcsak a tifusznak is. Mindjárt megértjük ezt, ha a középkori nagy pestis-, lepra-, himlőepidemiákra gondolunk, vagy az éhínségek és háborúkat követő tifuszjárványokra, így juttott nagy szerephez a 19. században a kolera, a diftéria, s így kopogtat ma Európa minden országába a gyermekbénulás, mint „új” azaz nagy elterjedéssel fenyegető fertőzőbetegség.

A fertőzőbetegségeknek e nagy szociálhigiénés jelentőségét érdekesen illusztrálja a hólyagoshimlő elterjedése Islandban. Ez a középkorban meglehetősen izolált sziget többször esett át pusztító himlőjárványokon, de szerencsés körülmények folytán a 17. században ettől a betegségtől menten maradt. A 18. század elején megint behurcolják a himlőt, s ekkor a lakosság $\frac{1}{3}$ -a elpusztul benne. Mindaddig tehát, amíg csak valahol is van himlő, egyetlen, még oly eldugott hely sem lehet tőle biztonságban. A múlt századnak legnagyobb higiénés vívmánya éppen a himlőoltásnak általánossá és részben kötelezővé tétele volt. Mindaddig, amíg Németországban a himlőoltás nem volt kötelező, egymillió lakosból évenként 516 halt meg himlőben, ezután (1874, nálunk 1876) már csak 7 lakos, ezek is csavargók, cigányok, szóval a be nem oltottak.

Sajnos azonban, bár a kiállítás erre nézve beszédes adatokat szolgáltat, a kötelező himlőoltást még nem szabályozza nemzetközi egyezmény. A latin államokban, Ausztriába, sőt 1898 óta Angliában sem kötelező a himlőoltás; itt (Jenner hazájában!) óriási propaganda folyt éveken át ellene azzal az argumentummal, hogy az államnak nincs joga ennyire beavatkozni az egyének testi állapotába. Így természetesen hússzor nagyobb Angliában a himlőhalálozás, mint nálunk. Ez a csodabogaras mozgalom a legszomorúbb visszaesés a higiéné történetében. Hiszen éppen ellenkezőleg, az egész kultúrvilágra ki kellene terjeszteni a himlőoltást (és újraoltást), mert csak ezen az úton lehetne a himlő veszedelmét az egész emberiségről elhárítani.

Hogy az internacionális munka (a kapitalizmus érdekében!) milyen kiváló eredményekre vezetett a higiéné terén, azt a trópusi betegségek leküzdésének története bizonyítja. A kiállítás az angolok, franciák és németek vállvetett munkáját mutatta be, amint a trópusi váltóláz, az álomkór s a sárgaláz okait kutatják ki s ezzel megadják a lehetőséget, hogy ezer és ezer ember elpusztulását megfelelő óvintézkedésekkel megátolják.

Különösen szép az a munka, amit a németek a nagynevű Koch vezetése alatt Afrikában az álomkór leküzdésével végeztek, s amelyet a kiállítás szemléltető módon illusztrált. Kochék évekig laktak a Viktórianyanza melletti sátoztanyájukban; látjuk a nagyszabású laboratóriumokat, az orvosi rendelőhelyiségeket, amelyekbe messzi vidékről hozzák a benszüllött betegeiket. Valóságos táborok tanyáznak így az expedíció körül, melyekben néha ezernél is több beteg fekszik, az emberi nyomorúságnak legszörnyűbb példányai. A betegség menetét sorozatos fényképek mutatják be; látjuk a hatalmas termetű négert,

akit már megcsípett a betegséget átvivő légy, de még egészségesnek érzi magát és dolgozik; látjuk, amint hónapok múlva gubbasztani kezd, mirigyei megduzzadnak, szemhéjai felpuffadnak, majd járása bizonytalanra lesz, elméje megzavarodik s végül lesóványodva, összeesve, folytonos álomba merül, melyből néhány hét elmúlása után már erőszakkal sem költethető fel. De látjuk, hogy a felfedezett gyógyszer (az atoxil, a salvarson előfutárja) alkalmazásával mint lehet most már a betegséget gyógyítani s így megakadályozni, hogy a tetselég újabb fertőzött vért szívjon magába. Az igazi higiéné pedig ott kezdődik, amikor az expedíció utasítására az egész országban megindul a munka a tetselég irtására, búvóhelyeinek felégetésére, a vizek szabályozására és lecsapolására, a bozótok lekaszására, valóban olyan érdekes képeket látunk itt, mint a legizgatóbb mozidramában. Brasilia különben pavilonjában mozgófényképben mutatja be a sárgaláz elleni küzdelmet, amely impozáns erővel és apparátussal történik, de meg is van az eredménye. Így magában Rio de Janeiróban évenként 1200 ember halt meg sárgalázban mindaddig, míg a védekezési eljárást 1902-ben be nem vezették. Hat évi munka után elérte a brazíliai kormány, amelynek kitűnő, magasan a mieink fölött álló intézetei és munkaeői vannak, hogy 1908 óta Rióban egyetlen sárgalázhalál sem fordul elő.

A mai tudomány szerint a fertőzőbetegségek elleni küzdelem középpontja a bakteriológiai laboratórium. Enélkül eredményes védekezés lehetetlen; minálunk ez az intézmény még csak csecsemőkorát éli, az egyetemeken van egy-egy, némelyik nagyobb vidéki kórházban, s egyetlen állami laboratórium Budapesten. Németországban hatvan hivatalos állami vagy tartományi ilyen vizsgálóintézet van, szétszórva az egész birodalomban, élükön a *Kaiserliches Gesundheitsamt* Berlinben.

Mire valók ezek a vizsgálóintézetek? Ugyebár természetes, hogy mindenekeelőtt a betegség fertőző voltát kell megállapítani. Elénk emlékezetünkben van még az 1910-iki kolerajárvány, amikor a legelső gyanús mohácsi megbetegedésről csak egy hét múlva derült ki, hogy kolera; így működött a mi egyetlen állami bakteriológiai intézetünk a belügyminisztériumban. (Azóta szerencsére becsukták s most csinálnak egy újat.) Ezalatt pedig megindult a fertőzés lavinája.

A védekezés első pontja tehát a betegség megállapítása, még pedig a minél korábbi diagnózis, amely feltétlen biztossággal csak a kórokozó bacillus kimutatásával lehetséges. Annál is inkább, mert ma már tudjuk, hogy a betegség átvitele egyik emberről a másikra akkor is megtörténhetik, ha a bacillust magában hordozó „beteg” esetleg még egészséges, mert a betegség tünetei még nem jelentkeztek nála (az is megesik, hogy egyáltalában meg nem betegszik, csak fertőz) vagy már orvosi szemmel gyógyultnak tekinthető, pedig a váladékai még tele vannak bacillusokkal. Mindezek az ú. n. bacillusgazdák s ezeknek a „leleplezése” csak bakteriológiai módszerekkel lehetséges. Csak a bakteriológiai vizsgálat adja meg a bejelentési kötelezettség szankcióját s csak ekkor indulhat meg a védekezés: a betegek szigorú izolálása, a gyanúsak megfigyelése, a hely és környezet fertőtlenítése.

Hogyan lehetséges tehát mindez rövidesen megközelíthető vizsgálóállomás nélkül? Hogy nem lehetséges, azt a legutóbbi évtizedek kolerajárványai bizonyítják, az ellenük való védekezés eredményei Németországban és nálunk.

A drezdai kiállításra készült ismertetésében elmondja a belügy-minisztériumunk, hogy az 1910-iki koleraveszedelem idején „a dunai hajózás ellenőrzésére több vizsgálóállomást” létesített. Arról azonban, hogy ezek a vizsgálóállomások csak egyszerű irodák voltak, ahol a hajólegénység nacionáléját vették fel, esetleg egy orvos megnézte a nyelvüket s a hajót fertőtlenítőszerekkel látták el, erről a jelentés nem beszél s így a külföld azt hiheti, hogy ezek olyan vizsgálóállomások voltak, mint a németekéi a Visztula és a Memel belépési helyein, ahol ugyanazon esztendőben a legjobb felszerelt laboratóriumok öt hét alatt 6000 hajós váladékait vizsgálták meg. Nem is volt a Visztula kolerás, pedig Oroszországból folyik Németországba, míg a Duna vize hivatalosan „kolerásnak lett nyilvánítva”, holott tőlünk folyik az orosz koleragócok felé. Megtörtént tehát az a különös eset, hogy a Visztula vize nem vitte be a kolerát Németországba, míg a Dunán azalatt 400 embert betegített meg a felfelé úszó (!) kolerabacillus. Mi persze rendeletekkel, a kerítések és folyókák bemeszelésével, a „gyanús” utasoknak szublimáttal való lepiccelésével védekeztünk, Németország pedig olyan mintaszerűen berendezett repülő-koleraboratóriumokkal, amilyeneket a kiállításon minden szakember megbámolt.

Hát még az az említett hatvan állami laboratórium hogy van berendezve! A legtöbbnek részletes fotográfiája, némelyiknek modellje, mindegyiknek a forgalma be van mutatva. A legtöbb intézet évenként ezren felüli esetben végez vizsgálatot, a nagyobb forgalmúak (Posen, Bremen, Halle, Strassburg) tízezen felül. A legnagyobb forgalmú Gelsenkirchen, amely egy erősen tifuszos vidék központja, tavaly 29 ezer vizsgálatot végzett. E nagy munka hatásának illusztrálására csak két adatot ragadok ki. A Poroszországban állandóan otthonos fertőző betegségekből tízezer lakos közül meghalt évenként 1887-ben 60, 1900-ban 37, 1909-ben 25 ember. Még beszédesebb az az adat, amelyet a német birodalom délnyugati részén folytatott tifuszellenes küzdelem beszámolójából veszek; itt egy bizonyos területen, amelyen kb. negyedfélmillió ember lakik, tifuszban megbetegedett 1904-ben 500 lakos, 1906-ban 350, 1909-ben már csak 150 lakos. Rövid néhány év alatt a tifusz ezen a vidéken ép oly ismeretlen lesz, mint a legkultúrásabb városokban.

Felmerülhet a kérdés, érdemes-e ilyen nagy apparátussal dolgozni pl. épen a tifusz ellen, amikor egy millió halálesetből csak 4000 jut a tifuszra, s nem kellene-e az ide fordított óriási összegeket inkább a nagy vészbetegségekre, a tuberkulózisra költeni. E kérdés elbírálásánál ne felejtjük el, hogy csak ennek a nagy apparátusnak fogjuk köszönhetni a tifusz teljes kiszorítását, továbbá azt se, hogy a tifusznak egy esetleges háború alkalmával kolosszális nemzetgazdasági jelentősége lehet. A tifusz minden háborúnak állandó kísérője; az 1870-iki német francia háborúban a halálesetek 60%-át, az 1898-iki

spanyol-amerikai háborúban a halálesetek 86%-át a tífusz s nem az ellenséges golyó okozta. A tífusz különben is, még talán inkább mint a tuberkulózis, a legerőteljesebb fiatakorban lepi meg az áldozatát, s legjobb esetben is 4—6 heti teljes munkaképtelenséget okoz. Végül arra is tekintettel kell lenni, hogy a tífusz a társadalom minden osztályát egyaránt fenyegeti, különleges jó viszonyok sem védnek meg tőle, szemben a tuberkulózissal, úgy hogy csakugyan speciális fegyverekkel kell küzdeni ellene, nem elég az általános jólét emelése. Jellemző ez irányban a Bertillon statisztikája, amely szerint százezer lakosból elhal tífuszban

	Parisban	Berlinben	Wienben
a gazdagok közül	32	11	5
a szegények közül	328	9	5.9
míg tuberkulózisban			
a gazdagok közül	350	250	380
a szegények közül	522	305	558

Ebből az adatból kitűnik, hogy amíg a tuberkulózisra a pauperizmus nagy befolyást gyakorol, addig a tífusz elterjedése szempontjából közömbös a vagyoni helyzet, s a tífusz gyakorisága egészen más, helyi tényezőktől, t. i. a direkt ellene alkalmazott higiénés intézkedésektől függ.

Mondottuk, hogy ez intézkedések központja (minden ragályos betegségénél) a bakteriológiai laboratórium. Ami ezután következik, az már majdnem csak mechanikai munka: elkülönítés, fertőtlenítés stb. a voltaképpeni egészségügyi közigazgatás hatáskörébe tartozik. Ez a közigazgatás csak akkor lehet jó, ha nem bürokratikus, hanem gyakorlati, friss és szakmészerűen rendelkező. Érdekes és jellemző, hogy a német és magyar viszonyok e tekintetben mennyire mások. A Németbirodalomban a fő szakértő szerv a Kaiserliches Gesundheitsamt. Hogy ez milyen nagyszabású, hogy nemcsak a gyakorlati eljárásokban, hanem a tudományos kutatásokban milyen irányadó szerepet visz, arról a kiállítás teljes képet nyújtott. Nincsen olyan mozzanata a fertőző betegségek tanának, nincsen olyan védekezési módszer, amelynek bemutatásánál itt ennek az intézetnek az adataival ne találkoznánk. Ezzel szemben a mi Közegészségügyi Tanácsunk amely különben legkitűnőbb embereinket egyesíti, csak egy papiros-szerv, amely ad hoc működik, a hozzá intézett kérdésekre véleményét nyilvánítja, de gyakorlati, irányító munkát nem végez, s nincsen arra alkalma, hogy saját céltudatos és összhangzó kísérleti munkálkodása alapján a modern higiéné és bakteriológia eredményeit a közigazgatás nyelvére lefordítsa.

Mi csak most kezdünk rájönni, hogy a rendőr és kisbíró nem alkalmasak a fertőtlenítés elvégzésére, amikor magában Poroszországban az utolsó tíz évben negyedfélezer okleveles fertőtlenítőt képeztek ki, s ahol általában minden százezer lakosra nyolc fertőtlenítő van alkalmazva. Koch genialitása nemcsak Németországnak, hanem az egész emberiségnek megmutatta a módokat, amelyekkel a fertőző betegségek ellen küzdeni kell, az egyes nemzetekre az a feladat

hárul, hogy körülményeiknek megfelelőleg adoptálják és felhasználják azokat. De ehhez a szükségletek felismerése, bátor irányítás és nagy koncepciójú, tervszerinti munkálkodás szükséges.

III.

Mindezek pedig hiányzanak a mi egészségügyi közigazgatásunkból. Az nem volna baj, hogy a külföldről veszünk át intézményeket, de az baj, hogy kellő irányítás híján a mi viszonyainkhoz egyáltalában nem illő intézményeket ültetünk át. Legjobban bizonyítja ezt tüdővészellenes küzdelmünk. Nem szándéksom a részletekre kiterjeszkedni annál kevésbé, mert ezt Dr. Hollós József a *Huszdik Század* múlt év áprilisi számában már megtette s fejtegetéseim eredménye körülbelül megegyezik az övével, csak a drezdai kiállítás adatai nyomán a tuberkulózis elleni harc legfőbb tanulságát akarom levonni.

Habár a tuberkulózis fertőző betegség, mégis lényegesen más elbírálás alá esik, mint a többi ragály. A fertőzés veszélye, illetőleg eredményessége csak akkor áll be nála, ha valaki a fertőzés forrásával állandóan, sokszor, hosszasabban és intímebben érintkezik. A tüdővészből szenvedő beteg köhögésével és beszédjével, szétrepülő és beszáradt köpetjével ugyan állandóan terjeszti maga közül a fertőzés csiráit, de a levegő és napfény hatalmas ellensége a tuberkulózisbacillusnak. Micsém természetesebb tehát, mint az, hogy ahol e két ágens hiányzik, a bacillusok szinte korlátlanul uralkodhatnak. A kiállítás adatai döntő bizonyítékokat szolgáltatnak arra, hogy a tuberkulózis *par excellence* lakásbetegség.

Wernicke poseni és Touillerat párisi statisztikái egyértelműleg kimutatják, hogy vannak bizonyos utcák, háztömbök és házak, amelyekben a tüdővészhalandóság évtizedeken át az átlagosnak kétszerese egész tízszerese; e házak lakossága folyton fluktuál, de a halál állandó vendégük. Mindezekben a házakban természetesen a lakások kicsik, zsúfoltak, rosszul szellőztethetők, napvilágot alig kapnak. Természetesen az ilyen lakások lakói a legszegényebb néposztályból kerülnek ki s így a pauperizmus egyéb faktorai az egyének ellentállóképességének csökkenését idézik elő. Kayserling kimutatja, hogy Berlinben a lakásukon elhalt tüdővészesek 40%-ja egyszobás és 41%-ja kétszobás lakásban lakott, s ezeknek a kislakásoknak a túlzúsúfoltsága, minden nagyvárosban, közismert tény. A munkahely szerepét illusztrálja Körösy adata, amely szerint Budapesten 100.000 ember közül, akik foglalkozásukat a szabadban üzik, tuberkulózisban hal el évenként 322, azok közül pedig, akik szobában és műhelyekben dolgoznak 436. Rendkívül beszédes a Bund der Deutschen Bodenreformer grafikonja, amely azt mutatja, hogy a városok beépítettsége milyen viszonyban áll a tüdővészhez. Nincsen beépítve Londonban a város területének 14%-ja, Berlinben 10%-ja, Parisban 5%-a, — a tüdővészhalandóság pedig az összhalandóságnak Londonban 1,9, Berlinben 2,2, Parisban 5,1%-ja!

Köztudomású és mint nagy eredményt emlegetik, hogy a tüdővészhalandóság az utolsó évtizedben évről-évre csökken. Am az ezt

bizonyító nagy átlagszámok tömegéből kikandikál egy nagyon szomorú, de nagyon jellemző adat, ez t. i. hogy e csökkenést a legtöbb országban a felnőttkorban tüdővészben elhalok számának kevesbedése okozza, amíg a gyermekkorban a tüdővészhalálozások száma állandóan és veszedelmesen növekszik. A gyermekkori fertőzés pedig csakis a lakáson belül történik, ezt ma már minden higiénikus elismeri. Az igazi és eredményes küzdelem tehát csakis a helyes lakáspolitikából indulhat ki.

„A tifusz leküzdésében, mondja Ewald, semmiféle aktív, energikus eljárás nem vezethet addig eredményre, amíg kifogástalan vízellátás és csatornázás nincsen, s csak ha ezek megvannak, juthatnak érvényre a bakteriológia fegyverei.” Ugyanez áll a tuberkulózisra is. Sem a szanatóriumok, sem a diszpanzerek, sem az üdülőhelyek, sem pedig a legbőkezűbb kioktatás nem fogják jelentékenyen befolyásolni a tüdővészhalandóságot egy bizonyos fokon alul addig, amíg a mai lakásvizonyok fennállnak. Sőt a drezdai kiállítás egyébként ragyogó adatai meggyőztek arról, hogy minden összeg, amelyet ma a tüdővészellenes küzdelemben kiadunk, majdnem kidobott pénz, hogy főképp a szanatóriumokra költött összeg egyáltalában indoktalanul nagy, olyan luxuskidadás, amelyet a gazdag külföld, amely egyébként is megtette kötelességét, megengedhet magának, de mi nem.

Németországban 1910-ben 131 tüdőbetegszanatórium volt, kb. 13 ezer ágygal, amelyekben évenként kb. 50 ezer beteget kezeltek. Kétségtelenül meglátszik ez a nagy szám a statisztikában, különösen azért, mert a szanatóriumi kezelés határozottan meghosszabbítja a beteg életét; de ha tudjuk, hogy igazi gyógyulást csak kb. 5%-ban vehetünk fel (Grotjahn), hogy a kezelés utáni ötödik évben a betegeknek már csak 40%-ja úgy ahogy munkaképes, akkor nagyon kérdéses, hogy az egész ügy megéri-e a befektetett számlálatlan milliókat.

Mindamellettt érthető, hogy pl. a német munkásbiztosító-intézetek 1895 óta kb. 100 milliót költöttek erre a célra, részben mert ugyanazóta 240 milliót fektettek be a munkások lakásvizonyainak javítására, részben mert a nagytőke céltudatos lakásegészségügyi politikát folytat, amelynek eredménye az a sok százezer higiénés munkáslakás, amelyekről a kiállításnak ez az osztálya beszámolt.

Am hol vannak a mi munkáslakásaink? . . . Szanatórium helyett jobb lenne kórházi tuberkulózis-osztályokra költeni azt a kevés pénzt, amit a társadalomból kisajtolunk, a köznek pedig feltétlen kötelessége, hogy kommunális építkezésekkel igyekezzék megoldani a lakás-mizériát. A köznek ez a kötelessége voltaképpen nem is teher, hanem direkt jövedelmező befektetés, amint azt minálunk is Budapest kislakásépítő akciójának eddigi eredményei igazolják.

A tüdővész elleni küzdelem nem azt jelenti, hogy (esetleg a legdrágább módon is!) igyekezzünk minden beteget meggyógyítani vagy legalább is ezt megpróbálni, — a gyógyítás kérdése a tuberkulózisnál mint népbetegségnél másodrangú, hanem azt, hogy igyekezzünk a további fertőzéseket meggátolni. Kétségtelen, hogy a bejelentési kötelezettség, úgy mint ez ma már számos államban megvan (Newyork, Schweiz, Norvégia, Dánia stb.) s az ehhez csatlakozó

egész apparátus az első igazi, eredményes lépés ebben az irányban. Ehhez kell csatlakoznia a késői stádiumban levő betegek megfelelő izolálásának, akár kórházakban, akár telepeken, akár csak otthon is, külön szoba kiutalásával. De igazában csak akkor irthatjuk ki gyökerestől a tüdővést, ha az állam megfelelő lakástörvényt hoz, egészséges lakást garantáló építési szabályzatokat kíván meg, s jól funkcionáló állami lakásfelügyelet rendszeresítésével útját állja a lakások bármilyen túlzásfoltosságának, végül pedig legnagyobb gondot fordít a műhelyek (főleg a kisipariak!) egészségügyére.

Jó egészségügyet csak intézményesen lehet csinálni, s csak az állam az, amely ezt megcsinálhatja. Nagy elhatározások és még nagyobb eszközök kellene ehhez, de sem elsőbb kötelessége, sem gyümölcsözőbb befektetése az államnak nem lehet, mint hogy polgárainak az egészségét megtartsa és megóvja.

Varga Jenő: A pénzválság

Nincs pénz! Evvel a szóval köszöntik most egymást a kereskedők, az iparosok, a bankemberek. Nincs pénz, visszhangzik ezerszeresen a magyar üzleti világban. Politikai küzdelmek, családi bajok, társadalmi kérdések, mind-mind eltörpülnek emellett a nagy, kínzó probléma mellett: honnan veszünk pénzt? A pénzválság kínozza, fojtogatja a magyar közéletet; a kereskedők sorra buknak, az építkezések félbemaradnak, hatalmas pénzintézetek küszködnek létükért...

A pénzválság nem speciálisan magyar jelenség, noha Magyarországon kínzóbb és fájóbb, mint a nyugati országokban: okait tehát elsősorban a nemzetközi viszonyok vizsgálata alapján kell kutatni.

A pénzhiány egyik főoka a drágaságban és a nagy-szerű konjunktúrában rejlik. A modern gazdasági élet ciklusos haladásában, amelyben a kitűnő üzletmenet szabályosan váltakozik a pangással és válságokkal, a pénzhiány állandóan föllép a ciklus emelkedő stádiumában. Az ipari nagy konjunktúra idején, amidőn mint most is, az ipari üzemek, szén- és vasbányák, gépgyárak, vasutak, teljesítőképességük egész megfeszítésével dolgoznak és óriási árutömegeket hoznak forgalomba, a rengeteg áruforgalom lebonyolítására sokkal nagyobb pénzmennyiségre van szükség, mint máskor. A pénzkeresletet és szükségletet pedig a jelenlegi konjunktúra mellett különösen emeli az árak roppant magassága. Ugyanakkora árumennyiség megforgatására manapság legalább másfélannyi névértékű pénznek kell forogni, mint ezelőtt hét évvel — körülbelül hét év előtt volt a konjunktúra ciklus a mainak megfelelő fázisban. Igaz, hogy hét év óta a világ aranykészlete nagymértékben szaporodott; de ez a többlet kiegyenlítődik az árütemelés mennyiségbeli terjeszkedése révén.* Az áremelkedés folytán beálló nagy pénzszükségletet csak az arany helyettesítő forgalmi eszközök nagyobb-

* Lásd részletesen: E. Varga: *Goldproduktion und Teuerung. Die Neue Zeit*, 1911. nov. 17-ik szám.

fokú használata ellensúlyozza némileg, de nem megfelelő mértékben. Ez a nemzetközi pénzhiány egyik legfőbb oka.

A másik nevezetes tényező, amely különösen az utolsó néhány hónapban érvényesül: a feszült külpolitikai helyzet. Az európai nagyhatalmak farkasszemet néznek egymással: a balkáni tűzfészekből minden nap láng csaphat ki, amely az egész kapitalista világot tűzbe borítja. A kormányok nyíltan és titokban háborúra készülődnek. A készülődésnek egyik főfajtája pedig a készpénz, arany, ezüst fölhalmozása az állami pénztárakban. Mindenki tudja, hogy például a magyar kormány pénztári fölöslegeiből mostanában, éppen a legnagyobb pénzsükség idején, csak tessék-lássék kedvéért helyez el valami keveset a bankoknál; az állami beruházások szünetelnek, a számlák kifizetése késedelmesen történik. Hasonlót észlelhetünk a külföldi kormányoknál is. Az állampénztárakban fölhalmozott pénz persze hiányzik a forgalomban és növeli az amúgy is nagy pénzhiányt.

A nemzetközi pénzhiány és a külpolitika fokozott hatással vannak Európa keleti országaira. Tudvalevő dolog, hogy általában Európa nyugoti országai, első sorban Franciaország, azután Belgium, Svájc és Anglia látják el Európa keleti felét, így Ausztria-Magyarországot is kölcsönpénzekkel. A három budapesti nagybank, a Kereskedelmi bank, a Hitelbank, a Hazai Takarékpénztár, az Osztrák-magyar bankot sohasem veszik igénybe, hanem Franciaországban és Belgiumban szereznek kölcsönpénzt: a Jelzálog-Hitelbank, a Leszámítolóbank és más nagy intézetek záloglevelei, vasúti kötvényei, valamint a magyar államadósság tetemes része Nyugateurópában van elhelyezve. A pénzhiány és a nemzetközi háborús feszültség folytán a nyugateurópai tőkések visszavonják kölcsönpénzeiket a keleti országokból, minek folytán itt a pénzhiány még intenzívebb, mint Nyugateurópában.

A jelenlegi pénzválság legföltűnőbb jelensége, hogy áldozatait majdnem kizárólag a kereskedők, építési vállalkozók, kisebb gyárosok és pénzintézetek köréből szedi, ellenben nagyobb iparvállalat, mindeideig még Magyarországon sem lett fizetésektelen. Ennek az érdekes jelenségnek a magyarázata abban a mélyreható változásban keresendő, amely a nagyipari tulajdonviszonyokban az utolsó 1—2 évtizedben végbement. Régebben az ipari vállalatok független részvénytársaságok vagy magáncégek voltak, amelyek a bankoktól kölcsönöket vettek föl. Az utolsó évtizedekben ez a viszony alapján megváltozott. A nagybankok manapság nem elégesznek meg avval, hogy a betevőiktől olcsó kamatláb mellett kapott pénzt drágább kamatozás mellett tovább adják. A nagybankok nem elégesznek meg a normális bankári teendőkkel és haszonnal, hanem az egész nagyipari termelés vezetését és a vállalkozói nyereség nagyrészét magukhoz ragadják. A nagybankok a nagyipari vállalatok részvényeinek egy nagyobb hányadrészét 10—50 százalékát összevásárolják, saját embereiket ültetik a vállalat igazgatóságába, kartelbe tömörítik a megfelelő vállalatokat és a nyereség oroszlánrészét magukhoz ragadják.* Bármelyik magyarországi avagy

* Hogy a bankok aránylag kevés számú részvénnel miképpen uralkodnak a nagyipari vállalatokon, ezt részletesen kifejtem *A magyar kartelek*

külföldi nagybank mérlegét vizsgáljuk át — a jegybankok kivételével— mindegyiknél azt látjuk, hogy a jövedelem oroszlánrésze ipari vállalatokból származik. Mivel pedig a nagybankoknak az ipari vállalatokba fektetett tőkéje sokkal többet jövedelmez, mint a rendes banküzletekben forgatott pénze, világos, hogy a nagybankok elsősorban is saját ipari vállalataik pénzzükségletét elégítik ki, ezekről gondoskodnak bőségesen. A független kereskedők, kis pénzintézetek, vállalkozóknak annál kevesebb jut. Ezeknek a sorsa a nagybankokat kevésbé érdekli. Sőt az ilyen válságos idő kiválóan alkalmas arra, hogy a még független vállalatokat is a nagybankok hatalma alá hajtsa.

A nagybankoknak erre nézve bevált módszereik vannak. Ha részvénytársaságról van szó, a bank megvonja tőle az eddig élvezett hitelt; más banknál kölcsönt kapni nem tud: fizetési zavarok állnak be: a részvényesek egy része piacra dobja a részvényeket; az árfolyam leszáll. A bank olcsón összevásárolja a piacra került részvényeket, megszerzi a többséget, saját embereit ülteti a vállalat vezetésébe és a vállalat függetlenségének vége. Most már ad a bank pénzt bőven, az üzlet jól megy, a részvények árfolyama fölszáll és a bank jó haszonnal túl ad a részvények egy részén; csak annyit tart meg, amennyi szükséges, hogy a vállalatot függésben tartsa és igazgatói jutalékok, bankári teendők stb. címen a jövedelmet lefölözze.

Még simábban megy a dolog, ha jó magánvállalatot akar a bank megkaparintani. A tulajdonosnak ilyen válságos időben fölmondják a hitelt: a vállalkozó kapkod fűhöz-fához, de nem tud pénzhez jutni. Kénytelen visszamenni eddigi bankjához, amely a vállalatot átalakítja részvénytársasággá, követelése fejében bizonyos számú részvényt magának tart, bizonyos számút a régi tulajdonosnak ad az új részvénytársaságnak átengedett vagyona fejében, a hátralevő részt klienseinél elhelyezi; a független tulajdonosból a banktól függő igazgató lesz. Ha pedig nem akarja békésen megadni magát, csődbe kergetik és a régi vállalat romjaiból építi föl a nagybank az új vállalatot.

Ilyenkép jóformán minden nagyipari vállalat valamelyik nagybank befolyása alatt áll; ez veszi el a haszon nagyrészét, de viszont gondoskodik róla, hogy a vállalat a legrosszabb időben is el legyen látva a szükséges pénzzel. Ez a magyarázata, hogy a nagyipari vállalatok most, a rettenetes pénzhiány idején, kitűnően prosperálnak és óriási haszont realizálhatnak.

Áttérhetünk ezután a pénzválság helyi okaira. Tagadhatatlan, hogy a válság Magyarországot különösen súlyosan érinti. Ennek sokféle oka van. Egyik oka az osztrák-magyar bankjegy kibocsátási jogának megszorítása. Az osztrák-magyar banknak jelenleg annyi fölhalmozott ércinkese van, hogy ennek alapján, a szokásos 40% fedezeti rendszer mellett, kétannyi bankjegyet hozhatna forgalomba, mint amennyit a kontingens adómentesen megenged. Mivel azonban

címen a Népszava könyvkereskedés kiadásban néhány hét múlva megjelenő füzetemben. A francia nagybankok hasonló szerepéről részletesen ír Fr. Delaisi: *La démocratie et les financiers* című munkájában. Paris, 1911. a *Guerre Sociale* kiadása. 205. lap.

a kontingensen fölül forgalomba hozott bankjegyek után 5% adót kell a banknak fizetni, rendszeren csak akkor hoz a kontingensnél nagyobb mennyiségű bankjegyet forgalomba, ha a kamatláb 5%-nál magasabb. 5% bankkamatláb mellett az adóköteles bankjegyek kibocsátása nem hajt hasznot a banknak. Ha a kontingens-korlát nem volna, úgy a bank sokkal több bankjegyet hozhatna forgalomba, ami a pénzhiányt enyhítené.

A magyar pénzválság előidőzésében kétségkívül igen nagy szerepe van a külpolitikai feszültségen kívül a zilált belpolitikai helyzetnek is. A világsajtó hasábotkat írt a május 23-iki, június eleji és szeptember 17—18-iki eseményekről. Ezek a tudósítások azoknál a tőkéseknél, akik magyar járadékot vagy zálogleveleket bírtak, ijedelmet keltett és igyekeztek magyar papírjaikon túladni. Hónapok óta állandóan özönlenek vissza a magyar járadékpapírok és záloglevelek, ami azt jelenti, hogy értük aranyat, vagy aranyváltókat kell a külföldnek visszaadni.

Ez a magymérvű visszaözönlés hűen tükröződik vissza a járadékok árfolyamában; a magyar 4%-os koronajáradék szeptember első felében 85.90 koronára szállt le, amire nem volt eset a magyar államadósság fönnállása óta. Lukácsnak, a „pénzügyi szaktekintélynek” kormányzása idején történt meg ez és a dolog politikai háttere annál nyilvánvalóbb, mert ugyanekkor a szintén 4% kamatozású olasz, német, sőt balkáni járadékok jóval magasabb árfolyammal bírtak. Nem érdektelen, hogy a szintén 4% kamatot hajtó magyar jelzáloglevelek árfolyama állandóan magasabb a magyar államadósság, a koronajáradék árfolyamánál. Ennek magyarázata a következő: a jelzálogleveleket kibocsájtó intézetek, valamint az azok elhelyezését közvetítő külföldi, főleg francia bankárok és pénzintézetek érdeke, hogy az árfolyam ne szálljon túlságosan le, mert különben nem tudnak új zálogleveleket előnyösen elhelyezni és így nem képesek új üzleteket kötni. Ezért úgy a kibocsájtó nagybankok, mint az elhelyezést közvetítő külföldi bankárok a piacra kerülő jelzálogleveleket összevásárolják, hogy így az árfolyam sülyedését megakadályozzák vagy lassítsák. A magyarországi nagy pénzhiánynak az előbb felsoroltakon kívül főleg az az oka, hogy néhány nagy jelzálogleveleket kibocsájtó pénzintézet minden rendelkezésére álló pénzét kénytelen visszaözönlő jelzálogleveleinek összevásárlására fordítani. Mindenki tudja Budapesten, hogy az egyik legnagyobb magyar pénzintézet, a Jelzálog-Hitelbank pincéiben tízmilliókra rúgó visszavárolt jelzáloglevél van összehalmozva. Természetes, hogy az így lekötött, illetve külföldre visszavándorolt pénz hiánya csak élesíti a magyar pénzválságot. A koronajáradék árfolyamának alakulásával ellenben alig törődik valaki. A kibocsájtást eszközöző nagybankok rég eladták a részüket: nekik nem érdekük, hogy magas legyen a járadék árfolyama, mert minél alacsonyabb, annál rosszabb föltételek mellett lesz kénytelen az állam a tavasszal kölcsönt fölvenni: a nagybankok majd csak az új kölcsön megkötése után verik föl a koronajáradék árfolyamát, hogy az új kötvényeket azután jó áron tudják a közönségnek eladni.

A pénzválsággal a legszorosabb kapcsolatban áll az

építőipar válsága. A házépítés a termelésnek olyan ága, amelyben a banktőke direkte csak most kezd behatolni; tehát legelőször is az építési hitelek megvonásával igyekeztek a pénzüzetek helyzetükön segíteni. Igaz, hogy Budapesten most sincs több mint 7—800 üresen álló lakás, ebből 5—600 Budán; igaz, hogy a lakáshiány jövőre még nagyobb lesz mint valaha, de mindez keveset érdeklí a bankokat. Sőt ellenkezőleg: a bankoknak érdeke, hogy lakáshiány és lakászsora legyen, hogy ne legyen üres lakás Pesten, mert a háziurak — a bankok inkasszáói — csak így képesek a bankoknak járó uzsorakamatot megfizetni.

A nagy konjunktúra a drágasággal kapcsolatban és a nemzetközi feszültség a pénzválság nemzetközi, a politikai rémuralom és az osztrák-magyar bank rossz menete a helyi oka a pénzválságnak.

A magyar bankok óriási hasznot húznak az adósok szorult helyzetéből; míg a bankkamatláb 5%, a betéti kamatláb 4½%. addig a bankok 8—12% kamatot szednek azoktól, akik mint független kereskedők, vállalkozók vagy vidéki pénzüzetek hozzájuk fordulnak kölcsönért. A nagybankok vezetői „a túlzott hiteligenyek visszaszorítását” hozzák föl a horribilis kamatszámok ürügyül; valójában egyszerű kapzsóság vezeti őket.

Ami a pénzvviszonyok jövőbeli alakulását illeti, ez nagymértékben függ a külpolitikai helyzet alakulásától. Az őszi hónapokban mindenestre még tart majd a pénzszükség. Talán tavaszra, ha a külpolitikai viszonyok javulnak és a magyar politikában helyreáll a béke, megjavul a helyzet valamenyire. De a pénzhiány és a magas kamatláb mindenestre meg fog maradni a jelenlegi nagy konjunktúra végéig.

*

Mialatt ez a közlemény sajtó alatt volt, a Balkáni veszedelem kitört: az európai tőzsdéken rettenetes *déroute* állott be, de sehosem oly nagy, mint a bécsi és budapesti tőzsdén. Okt. 2-án egyszerre hat kézműárú-nagykereskedő fizetéseképtelenségét jelentik az újságok. A háborús félelem és a bizalom megrendülése folytán, a pénzválság általános termelési válságba látszik átcsapni: a pénztulajdonosok igyekeznek pénzüket — válságos idők egyetlen biztos értékét — megőrizni, még a kamat elvesztése mellett is: a pénz eltűnik a forgalomból és a pénzválság termelési válsággá feszül.

Alfred Fouillée 1838—1912

A francia szociológiai irodalom doyenje hunyt el Alfred Fouilléeben, ki kora fiatalságától késő öregségéig, szinte élete utolsó percéig, soha nem lankadó kedvvel és kitartással az emberi lét legnagyobb problémáival foglalkozott. A szellemi munkások ama biológiai típusához tartozott, aki számára az élet és a gondolkodás, a kutatás és az öröm egyértékű fogalmak. Mióta élete utolsó két évtizedében meggyengült egészségi állapota arra kényszerítette, hogy professzori állását a mentonei magánnyal cserélje fel, alig volt év, melyben Fouillée ne

lépett volna egy új kötettel olvasói elé. S olvasóinak és tisztelőinek tábora rendkívül nagy volt. Nemcsak a hivatalos tudományosság részesítette őt a legnagyobb megtiszteltetésekben, hanem élete alkonyáig eleven tudományos erő volt, aki anélkül, hogy tudományos vulgarizátor lett volna, tiszta stílusával, az ellentéteket megbecsülni tudó konciliáns szellemével, az utrirozott paradoxszellemiségek iránti ellenszenvével, az élő élet problémáinak melegszívű átérzésével, a klasszikus filozófia és a modern szociológiai kutatások szerencsés szintézisével egyike volt a legnépszerűbb, a legismertebb, a legbefolyásosabb francia íróknak. De nem szabad hinni, hogy Fouillée valami hajlékony eklektikus lett volna. Ellenkezőleg szívósan ragaszkodott kedvenc elméletéhez, az *idées-forces*-hoz, melyben az eszméknek a természet erőivel analóg eredetet és jelentőséget tulajdonít. Ennek az elméletnek három munkát szentelt: *Evolutionisme des idées-forces*, *Psychologie des idées-forces*, *Morale des idées-forces* s midőn az újabb antiintellektuális irány az intuitív érzelmet glorifikálni, a racionális eszmét pedig lekicsinyíteni törekedett, a már agg filozófus fiatalos tüzzel és küzdelmi vággyal szállt síkra az általa veszélyesnek vélt új irány ellen: *La pensée et les nouvelles écoles antiintellectualistes* címen.

Szellemi rugékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy általános filozófiai és metafizikai alapműveltsége és hajlandósága dacára csakhamar átlátta a szociológiai kutatások horderejét s azok felhasználásával igyekezett feleletet adni a morál és a lélektan kérdéseire.

Az összehasonlító csoportpszichológia különösen felkeltette érdeklődését s a nemek pszichológiájának tanulmányozásán át (*Temperament et Caractere*) a néplélektanhoz jutott el, melyben érdekes kísérleteket tett a francia nép speciális lelki állapotának meghatározására abban, amiben az egyéb népektől különbözik. A *Psychologie du peuple français*, a *La France au point de vue moral* és az *Esquisse psychologique des peuples européens* eme kutatásainak legfontosabb eredményei.

A szociális küzdelmek hullámai már korán megzavarták dolgozószobája nyugalmát s finom elméjével s humánus lelkületével eme problémák felé fordult. A *La science sociale contemporaine* című munkájában Rousseau és Spencer elméleteit akarja összeegyeztetni a saját maga szintetikus megoldásával, mellyel a társadalomban egy „szerződéses organizmust” (*organisme contractuel*) lát, vagyis egy oly szervezettséget, mely kezdetben inkább biológiai törvények uralma alatt fejlődik ki, de amely egyre inkább az „akaratos szövetkezés” (*l'association volontaire*) vezetése alá kerül. A *La propriété sociale et la démocratie* munkájában pedig a társadalom követelményeit az emberi egyéniség alapfeltételeivel igyekszik összeegyeztetni.

De legállandóbban s legszenvedélyesebben a morál problémái érdekelték, melyet szociológiai alapra igyekezett helyezni s melyben mintegy az egész társadalmi élet szintézisét látta.

Egy egész sereg, úgy történeti, mint aktuális, mint szigorúban vett szociológiai munkában újra meg újra visszatért erre a kérdésre. Ezen munkái közül a *L'idée moderne du droit*, a *Critique des systèmes de morale contemporains*, *Nietzsche et l'immoralisme*, *Le moralisme de Kant et l'ammoralisme contemporain*, *Les elements sociologiques de la morale* a legismeretebbek.

Egy különösen szép s az egyéni átélés melegével megírt munkája *La morale, l'art et la religion d'après Guyau*, melyben fogadott fiának, a korán elhunyt, nagyszellemű filozófusnak maradandó emléket állított.

Eme rendkívüli irodalmi munkásság általános jellemét így körvonalozza egyik tanítványa: „Ő mindenekelőtt szintetizáló elme volt. Mindig megfelelő egyensúlyra törekedett az ellentétes elméletek között. Mindegyikben szívesen elismerte az igazságnak egy részét. A tudománnyal szemben a filozófia jogait követeli; de a filozófiát pozitív tudással akarja megtölteni. A niveláló szocializmussal szemben az egyéniség tiszteletét hangsúlyozza; de az egyéntől a legszélesebb körű kötelességet várja a társadalommal szemben. A halála utáni napon azt írták róla, hogy liberális és hazafi volt. Ez helyes. De hozzá kell tenni — hogy eme nemes jelzőknek megadjuk az egyetlen értelmet, melyben ő azokat elfogadta volna — hogy egyidejűleg demokrata republikánus és humanista volt. Az összes meggyőződések tiszteletét tanította, de végrendeletében csakis polgári gyászszertartást kívánt a maga számára.”

Jóindulatú, a fiatalssággal rokonszenvező, minden szép dolog iránt érdeklődő, az emberi haladás ügyét nemesen átérző lelkiületét sokan magasztalták. Eme tiszta kozmopolita hazafi meleg idealizmusának mi is éreztük egy sugarát. Az Andrassy javaslata ellen rendezett nemzetközi körkérdésünkre ő küldötte az első válaszok egyikét, melyben fiatalos lelkesedéssel és optimista hittel védelmezte a becsületes demokratikus haladás ügyét.

(E)

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külpolitikai szemle (Anglia, Franciaország)

1. A *Home rule* elleni harcban a konzervatív unionista párt bizalmát Ulster ellenállásába vetette. Ezen ellenállás szervezése felelős és kormányképes konzervatív államférfiak vezetése és jóváhagyása mellett történik. Ismét egy példája annak, hogy általános elvek és irányok mily kevésbé szabják meg a történeti pártok magatartását. A mozgalom végcélja esetleg fegyveres ellenállás a *Home rule*-al szemben. És talán éppen azért, mert a jövő kormány tagjai felelőségére történik, azt is eltűrik, hogy valósággal katonailag szervezkezdjék a törvényellenes mozgalom, a gombamódra szaporodó vagy újra feltámadó klubokban, ahol — mint a konzervatív párt szervezetekben — arisztokraták és társadalmi előkelőségek vannak együtt a legszegényebb osztálybeliekkel. E klubok valóságos katonai kiképzésben részesítik tagjaikat a rendőrség és politikai hatóságok asszisztenciája mellett.

Amely városokban protestánsok és katolikusok nagyobb számban élnek együtt, ott már most is véres összeütközésekre kerül a sor. Az unionista párt a szervezkedésnek mindenestre két évi időt biztosít, amennyi a *Home rule*-nak a lordok házával szemben törvényerőre emelkedéséhez szükséges. És ha eddig hiába appelláltak az angol választókhoz a *Home rule* ellen, most a fegyveres ellenállás és az elkeseredés szítása hatásosabb eszközöknek ígérkeznek a közjogi, állam-egységi érveknél.

Amily erélytelen és tehetetlen e szeme láttára történő fegyverkezéssel szemben a liberális kormány és pártja, ép oly nagy hangon hirdetik, hogy programjuk megvalósításában nem feszélyezi őket semmiképp a mozgalom. Hogy a *Home rule* ellenes agitáció mérgefogát kivegyék, kilátásba helyezték egész Nagybritánia feldarabolását autonóm országrészekre. Ez természetesen csak terv és nem program szemben a *Home rule* aktualitásával nem is lehet más célja, mint a választók megnyugtatása, hogy csak közigazgatási kérdés a *Home Rule*, első lépés egy általános közigazgatási decentralizáció felé.

A liberálisok és a munkapárt (*Labour party*) összekülönbözése élesebb lett. A munkapárt ismét egy mandátumhoz juttatta a konzervatívokat, teljesen kilátástalan önálló jelöléssel. Ezúttal egyik leghűbb liberális kerület veszett el, Gladstone kerülete. A munkapárt részéről nincs semmi hajlandóság a külön jelöltek felállításával felhagyni és kérdéses, hogy a liberálisoknak sikerülni fog-e az új rendszert — hogyha

egyik jelöltnek sincs többsége, a legtöbb szavazatot nyert két jelölt pótválasztás alá kerüljön — most törvénybe iktatni. De nemcsak a mandátumokért való harc állítja egymással szembe a két pártot, hanem fontos politikai és szociális kérdések is. A szakszervezeti kongresszus ezt az ellentétet különösen kiemelte és oly irányt jelölt meg a munkapárt politikájának, melyet aligha sikerül majd a liberális pártra erőszakolni, mert a liberális párt csak egyes kérdésekben tehetett és tett engedményeket a munkásság érdekeinek. (Kimutatták a kongresszuson, hogy a biztosítási törvény technikai kérdéseinél is a kormány nemcsak, hogy ki nem elégítette a szakszervezetek életbevágó érdekeit, hanem egyenesen azok ellen cselekedett.) Máskülönbén a politikai helyzet pillanatnyi kívánalmaival szemben annyira engedékeny radikális kormány ezen a téren szívós makacsságot tanúsít, mert ép itt függ pártjától, itt nem hagyhatja figyelmen kívül annak érdekeit, míg a koalíciós rendszer minden egyéb kérdésben teljesen függetlenítette magát azoktól.

A mandátumok, a szervezkedés kérdésében fenforgó ellentét a parlamenti pártszövetséget is szétrobbantással fenyegeti, amely esetben az általános választások úgyszólván elkerülhetetlenek.

A szakszervezeti kongresszus legérdekesebb jelensége volt a szindikalizmussal szemben való állásfoglalás, amelynek mibenlétéről azonban csak igen homályos fogalma volt. A parlamentáris akció szükségességét hangsúlyozta, állást foglalt a szakszervezetek egységesítése ellen. Kifakadásokra a militarizmus, a haditengerészet fejlesztése ellen, az angol szakszervezeti kongresszuson, munkásgyűléseken nincs szükség, azt elvégzi és abban utolérhetetlen a népgyűléseken az a kormány, amely oly elszánt militarisztikus politikát folytat és a hadihajókat nyakra-főre építteti. Amikor megszemléli az új Dreadnoughtokat, a kormány feje monologizál arról a témáról, hogy mily értéktelen és terméketlen nagy hajókat kénytelen építtetni és mi mindent lehetne az erre költött pénzzel csinálni.

A szakszervezeti kongresszus az ipari béke drasztikus eszköze (a *kényszer-arbitrage*) ellen valóságos liberális érvekkel foglalt állást, az akciószabadságot követelvén.

A kongresszus a szakszervezeti mozgalom jelentékeny erősbüléséről tett tanúságot, a képviselt szervezetek száma körülbelül 2 millió volt.

A konzervatív-unionista pártnak Ulstermozgalma szításán és a szociális törvények fogyatékoságainak kihasználásán kívül vajmi kevés szerep jutott. Az igen kedvező külkereskedelmi viszonyok ismét aktuálissá tették a kérdést, hogy a védvamos politikájával egyelőre felhagyjon. A védvám kérdésével kapcsolatosan egy érdekes közjogi programja van, amely nem kevésbé tenné forradalmivá rezsimjét, mint a lordok háza hatalmának megtörése a liberálisét. Megvalósítaná ugyanis a referendum intézményét. A védvám kérdésében népszavazat döntene. Nagybritániában a közjog terén nem létezik többé konzervativizmus. A pártok közjogi reformokkal vágják el a csomót, ha politikájuk összegabalyodik. A választási harc témájává a liberálisok a lordok háza megtörését tették, mert más programhoz nem kaptak volna többséget. A konzervatívoknak ereje és gyengesége a védvamos

programm. Ereje, mert megenged egy nagyszabású népszerű és imperialisztikus agitációt, mint az 1910. évi választásokat megelőzően láttuk. Másrészt azonban távoltartja tőlük és a radikális-liberális rezsimhez szorítja a hatalmas szabad kereskedelmi érdekeltséget, mely a liberális-radikális propagandát kénytelen finanszírozni, a szabad kereskedelmi rendszer annak uralma alatt feltétlenül biztosítva lévén. Ha már most a gazdasági viszonyok egy védvamos propagandának nem kedveznének, az unionista-konzervatív párt nagy zavarba jut, miután a védvámra felesküdt. Ilyenkor valósággal gomboznak a párt vezérei, hogy mi legyen a közös programmal. A referendum nagyon megfelelné, mert akkor csak a kérdés felvetésére, de nem megoldására volna kötelezve.

2. Franciaországban a parlamenti szünetet arra akarta kihasználni a választóreform ellenzéke, hogy a képviselőház által megszavazott arányos képviselést a választóközönség előtt, mint a köztársaság veszedelmét tüntesse fel. Sikerült is néhány törvényhatóságot a javaslat elleni állásfoglalásra bírni. Erre a republikánus hívek egy újabb ligát alkottak a reform védelmére. A konzervatívokat annyira kielégítette a Poincaré-kabinet működése, hogy a reformtól egy részük elpártolt avval az indokolással, hogy ha a régi választójog mellett ily kabinet és ily kormányzás lehetséges, akkor ők csak megmaradnak amellet és nem akarják a pártküzdelmeket újra feléleszteni az arányos képviseléssel.

Úgy Poincaré, mint Briand, a konzervatívok különösen dédelgetett kedvencei, s mint Millerand teljes mértékben rászolgáltak a dicséretre. Az antimilitarista propagandában résztvevő hadköteleseknek az afrikai ezredbe utalásával, a sajtószabadság megszorításával (katonákkal szemben), a szakszervezeti mozgalom minden sovinizmus ellenes megnyilatkozásának szigorú elfojtásával teljes elismerést vívtak ki maguknak konzervatív részről. A kibékítés, pacifikáció politikája, melyet Briand kezdeményezett, így lesz mindinkább a fennálló társadalmi rend merev konzerválásának programmjává, amelyen túl a legkonzervatívabb politikusok sem merészkedhetnek.

Legutóbb a tanítók szakszervezeteit oszlatta fel a kormány, mert azok az általános munkásszövetséghez kívántak csatlakozni és antimilitarisztikus elveket hirdettek közgyűlésükön. A kormány ezen ténye azonban nemcsak a szakszervezetekbe tartozó tanítók részéről keltett rekriminációt, de még a hazafiasnak elismert szervezetek is a kormány ellen foglaltak állást a polgári lapok uszítása dacára.

A rettegett általános munkásszövetség (C. G. T.) kongresszusa mindenekelőtt a szocialista-párttal és az anarchisztikus törekvésekkel szemben foglalt állást, melyek kalandos vállalkozásokba kívánják beleugratni. A munkásszövetségbe körülbelül 600.000 munkás tartozik (400.000 után fizettetett be a járulék). Mostani kongresszusa különösen mérsékelt hangú volt. Míg a kormány határozottan háborús tendenciái, külpolitikája sem váltott ki belőle nagyobb szenvedélyességét. A *revanche* eszméjének kultusza újra feléledt a kormány harcias és provokatív külpolitikája nyomán. És ha a kormány alkalmazottai hazafiatlan viselkedését szigorúan megtorolja, viszont a hadsereg

vezetőinek „hazafias” és provokatív tüntetéseire nincs szava az erélyes Millerandnak, aki nemcsak a munkásmozgalom, de a hadsereg kitűnő szervezőjének is bizonyult. (S. K.)

Miért terjed a katolicizmus az angolszász országokban?

A bécsi eucharisztikus kongresszus újabb alkalmat szolgáltatott arra, hogy az angolszász katolikusok bizonyoságot tegyenek a római egyház terjeszkedéséről hazájukban. Az amerikai Unióra vonatkozólag számszerű adatokra is támaszkodhatik ez a megállapítás. Míg 1890-ben 6,3 millió felnőtt, vagyis a felnőtt népesség 32%-a vallotta magát katolikusnak, addig 1906-ban 12.1 millió a katolikusok száma, vagyis a felnőttek 37%-a. Angliára vonatkozólag csak egy adatunk van, az 1881-iki számlálásé; akkor az össznépesség 17,5%-a volt katolikus. De újsághírek, új templomok, feltűnő áttérések stb. kétségtelenül bizonyítják, hogy ott is ugyanaz a folyamat játszódik le, mint Amerikában.

A katolikus írók természetesen diadalmasan kommentálják ezt a tényt és propagandájukban bőségesen kihasználják. De semmiképen sem kevésbé érdekes a jelenség a szociológus számára.

Valóságos közhely, hogy a vallásos érzés az iparos népesség körében általában gyöngül, s íme, a legiparosabb országok látszólag az ellenkezőt bizonyítják. És ezek az országok nemcsak a legindusztriálisabbak, hanem egyúttal a protestantizmus legerősebb otthonai. Amelyekben a protestantizmus teljesen egybefonódott a magán- és a társadalmi élet, a politika és a gazdaság minden nyilvánulásával és a legjobb érveket szolgáltatva annak az elméletnek, hogy a protestantizmus a kapitalizmus vallása.

Sem a katolikusok nagyobb szaporasága, sem a bevándorlás nem magyarázza meg kellőképpen a katolicizmus ezen térfoglalását. Mert sok adat van arra, hogy a katolikus konverziók úgy a benszülött, mint a bevándorló felnőtt népesség körében igen gyakoriak. Pedig azt kellene föltenni, hogy a többség vallása, amely nagyobb politikai befolyást, jobb gazdasági összeköttetéseket, általában több hatalmat ad, nagyobb vonzóerőt gyakorol és az áttérések mérlege az ő javára üt ki.

A spiritualisztikus filozófiák reneszánsza sem magyaráz semmit. Először is ez a legfelső réteg dolga, mely számra nem nyom a latban; és másodszor ez az új spiritualista áramlat ugyanúgy magyarázatra szorul, mint a katolikus reneszánsz.

Nekünk úgy látszik, hogy mind a két újjászülető eszmecsoport, a vallási és a bölceleti, újabb tünete annak, hogy a társadalmi változások öntudatlanul folynak le, vagy illuzórius eszmékben reflektálódnak.

Sokszor, amikor vallásról vagy filozófiáról van szó, tényleg nem történik más, minthogy a társadalom egy osztálya számára új, célszerű fegyver formálódik.

(„Sokszor”, nem mindig.)

Régen sejtettük, hogy a spiritualizmus mai föléledése nemcsak a filozófusok reakciója a sokszor prepotenssé vált pozitívizmus és materializmus ellen, hanem egy társadalmi rétegnek többnyire öntudatlan reakciója annak a társadalmi osztálynak fennen hirdetett és tettekben is megvalósuló materializmusa ellen, amelytől félnie igen sok oka van. Részben menekülés, részben védekezés.

Az angolszász országok katolikus reneszánszát hasonlóan magyarázni szintén hajlamosak voltunk. Egy amerikai folyóiratnak most megjelent cikke támogatja ezt a föltevést (és azt a véleményt is, hogy a társadalmi lélektan legérdekesebb adatait ez a legracionálisabb ország szolgáltatja. Az amerikaiak naiv közvetlensége, gyermekes impulzivitása, barbár formátlansága leplezetlenül tár eléink sokszor tényeket, amelyeket a tradícióktól átítatott régi társadalmakban fáradtságosan kell kihámozunk konvenciók, misztériumok, formák, szimbólumok köntöséből).

A *Square Deal* című amerikai folyóirat a szakszervezetek elleni harcnak, „a munka szabadságának” egyik legélesebb szóvivője. Szeptemberi számában feltűnő formában jelenti be, hogy „a katolikust egyháznak új eszméje van a munkáskérdésről”. Miben áll az?

Bevezetésül elmondja, hogy szeptember első vasárnapját csak a katolikus egyház nem ülte meg eddig. Annál nagyobb feltűnést keltett, amikor most tisztelendő Luke Evers atya, a newyorki Szt.-András templom plébánosa nagy prédikációt hirdetett a Munka Vasárnapja alkalmából.* Evers tisztelendő fiatal ember, de előrehaladt nézetei (*advanced ideas*) vannak a munkáskérdésről, különös tekintettel az egyház szerepére a kérdésben.

Az „előrehaladt” nézetek nem érdemlik meg, hogy itt reprodukáljuk. Evers atya naiv érvelése az egyenlőség ellen, elmékedései a munkamegosztásról stb. nem különböznek a szocializmus nem-katolikus kritikusaianak nézeteitől. De érdekes, amit az egyház szerepéről ejt el.

„Éveken át az egyház — úgymond — nyugodtan szemlélte, hogy a szocialista mozgalom a nem-gondolkodók és tudatlanok körében terjedjen. Most, hogy a mozgalom programot

* Tudvalevő, hogy Angliában és az Egyesült Államokban az istentiszteletet, kivált nevesebb egyházi szónokok beszédeit éppen úgy reklámozzák plakátokon és minden lehető módon, mint a hangversenyeket vagy színházi és cirkuszi előadásokat.

adott, itt az ideje, hogy ellene szegüljön . . . Eddigélé az egyház, amely évszázadok forгатagában él és kevés figyelmet szentel politikai siránkozók és elégedetlenek múltó csodaszereire, nem támada a szocializmus tanait. Most, hogy ezek a tanok konkrét formát öltöttek és kifejecesedtek, az egyház kötelességének tartja, hogy szint valljon és állást foglaljon az ellen, amiről azt tartja, hogy a társadalom és az erkölcs igazi alapjainak ellensége.”

Meghalljuk azután, hogy ez a harc a szocializmus ellen a templomon kívül már korábban megindult. Már 1911 elején létesítettek a „szociális tanulmányok iskoláját” New-Yorkban, a „katolikus vezetők kiképzésére a radikális gazdasági elméletek elleni harcra”; menházat hajóépítő munkások számára, ligákat, stb. És meghalljuk azt is, hogy Farley kardinális maga tevékenyen érdeklődik a társadalmi és munkás-kérdések iránt és hozzájárult Evers atya terveihez, amelyekkel a szervezett munkásokat el akarja téríteni az agitátoroktól. „Evers atya egészen odáig megy — halljuk — hogy a munkások számára munkás-iskola-formát indítványoz, ahol megtaníjták, hogy a rosszat megkülönböztesse a jótól, hogy helyes úton járjon e földön, önmagának javára és munkáltatójáéra.”

Azt lehetne mondani erre: Európában, a kontinensen, a római egyház számtalanszor nyilatkozott hasonlóan a szocializmusról és számtalan akciót indított meg és támogatott, amelyek éppen úgy a szocializmus ellen irányultak, mint Farley bíboros akciója. Mi hát a nóvum az amerikai agitációban?

A különbség kettős. Először az, hogy az uralkodó protestáns egyházak álláspontja úgy Angliában, mint Amerikában nem ellenséges a szocializmussal szemben. Százával vannak protestáns papok, akik magukat szocialistáknak vallják; és a keresztény szocializmus ott tényleg szervezett munkások eszmei közössége és nem sárgáké.* Ott tehát egészen máskép esik latba, ha a katolikus egyház anti-szocialista deklarációt tesz.

A másik különbség az, hogy a katolicizmus az angolszász országokban a kisebbség, sőt helyenkint éppen elnyomott kisebbség vallása. A kontinensen nagy gazdagsága, hagyományos viszonylatai

* Sohasem felejttem el, mily benyomást tett rám, amikor két éve egy vasárnap az anarchista vezér, Kropotkin, szobájába lépve, papot láttam ott. A *reverend* Skóciának elrejtett bányavidékéről jött egyenesen az anarchista vezérhez, hogy tanácsot kérjen tőle hívei szervezéséről a bányatársaság ellen. Ilyen pap van Angliában akárhány. Néhány évvel ezelőtt, amikor Robert Blatchfordot még nem bolondította meg a németfélelem, lapjában száz és egynéhány pap aláírásával ünnepélyes nyilatkozat jelent meg, amelyben formálisan szocialistáknak vallották magukat.

stb. ezer erős szállal fűzik az uralkodó osztályokhoz és éppenséggel nem meglepő, hogy a pápa egyre-másra némítja el a keresztény, szocializmus harcosait. De odaát sem latifundiumai nincsenek, sem hagyományai, sem rokonságai: azt kellene hinni, ha terjeszkedni akar, a népies tömegáramlatok szelébe kell hogy kapaszkodjék. Az ellenkezőt teszi.

Úgy látszik, azt tartják vezetői, hogy a radikális hajlamú tömegek körében a protestantizmus szabadabb szellemével nem vehetik föl a versenyt. És ezért inkább azoknak ideológiájává formálják — sokszor talán öntudatlanul — hitüket, akiknek érdeke és törekvése a szolgaság föntartása. Ezért terjed a katolicizmus első sorban az angol arisztokrácia körében.

És mialatt Németországban az uralkodó protestáns egyház kel versenyre a pápasággal, hogy ugyanolyan dogmatizmus bilincseibe verje radikális papjait: a katolikus egyház sem mulasztja el, hogy ott is bizonyítékot szolgáltatson azon elméletnek, amely szerint a vallás az elnyomás főeszköze, ahol minden logika szerint az ellenkezőt kellene tennie.

Mind kevesebben maradnak annak bizonyítására, hogy a vallás nemcsak uralmi eszköz, hanem százezeréves múltban gyökerező, öncélú lelki szükséglet. A hagyományos vallások hivatalos képviselői mindenestre mindent megtesznek, hogy a vallás ezen meghatározását és értékelését háttérbe szorítsák.

(Szabó Ervin)

A Telegraful Român, a Budapesti Hírlap és a radikális nemzetiségi politika

A *Budapesti Hírlap* szeptember hó 10. számában *Jászi Oszkár és a románok* címen egy kis *entrefilet*-t tett közzé, mely némi feltűnést keltett ama progresszív körökben is, melyek az általam hirdetett nemzetiségi politika iránt érdeklődnek. Ugyanis a B. H. körülbelül arról értesítette olvasóit, hogy én a *Telegraful Român* hasábjain, mely a román papi körök lapja, cikkben ajánlottam volna fel nemzetiségi politikámat, ezt a kínálatomat azonban a nevezett lap udvariasan, de keményen visszautasította. Ebből a tényből azután a B. H. azt a tanácsot adja nekem, hogy a szocialisták és a radikálisok okuljanak ezen a leckén és a jövőben mit se keressenek „az örülten vad román nacionalisták táborában”.

Hacsak személyemről volna szó,, ezúttal sem foglalkoznám a B. H. ezen legújabb ferdítésével. Ámde ez a híradás alkalmas arra, hogy a magyar progresszív közvéleményben is félreértésekre adjon okot, melyek a nemzetiségi kultúrpolitika ügyét károsan befolyásolhatnák. Ezért térek vissza erre az incidensre. A dolog előzménye, egészen röviden elmondva, az volt, hogy

a *Telegraful Român* egy rendkívül meleg vezércikkben foglalkozott személyemmel és működésemmel új könyvem megjelenése alkalmából, miközben eszméim és propagandám lélektani motívumait kereste. Erre a nagyon megtisztelő megemlékezésre kötelességemnek éreztem egy levélben válaszolni s megvilágítani azt a viszonyt, melyben a szabad gondolat a nemzetiségi kérdéshez áll. A *Telegraful Român* ezután néhány észrevételt tett erre a levelemre s néhány kérdést intézett hozzám bizonyos elvi alappontokat illetően, melyeknek tisztázása nélkül szerinte a vallásukhoz és fajukhoz hű nemzetiségek és a radikális magyar demokrácia nem haladhatnak együtt. Ezt a cikket tüntette fel a B. H. úgy, mintha a román papi körök udvariasan bár, de határozottan kiadták volna nekem az utat.

A magyar progresszív közvélemény tájékoztatására legjobb lesz, ha teljes terjedelemben leközzöljük a *Telegraful Român*-nak adott válaszomat. Ez annál is indokoltabbnak látszik, mivel alapvető, elvi kérdésekről van itt szó, melyek megértésére gyakran hiányzik az érzék ép az ú. n. szabadgondolkodó polgári részről is. E mellett a kérdések tisztázása azért is fontos, mivel Árgus új könyvében, melyről alább külön is szó van, csaknem ugyanezeket a vádakát vagy aggodalmakat ismétli meg a szocializmussal és a radikalizmussal szemben.

Íme a kérdéses válasz-cikkem, úgy ahogy az a Telegraful Român szeptember hó 18. számában megjelent:

Kapitalizmus, egyház és iskola a nemzetiségi kérdésben.

— Levél a szerkesztőhöz. —

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Hosszabb külföldi útról nem rég érkezve vissza, csak most szereztem tudomást azokról az érdekes fejtegetésekről, melyeket b. lapja július 31. (augusztus 13.) számában a t. szerkesztőséghez intézett levelemhez fűzött. A *Budapesti Hírlap*-nak szeptember hó 10. száma tett erre a cikkekre figyelmessé, mely amaz előkelő lap híradása szerint udvariasan, de határozottan visszautasítja az összes demokratikus népelemek szövetségének gondolatát. Ismerve a *Budapesti Hírlap*-nak perfid, jezsuita eljárási módját, azonnal gondoltam, hogy a *Telegraful Român* intenciójának rosszszemű elferdítésével állok szemben. Tényleg nem csalódtam, mert figyelmesen elolvastva b. lapja említett cikkét, lehetetlen volt észre nem venni korrekt és férfias álláspontját, mely őszintén és becsületesen fejezi ki kételyeit a magyar radikális demokrácia politikájának néhány tényleges vagy vélt követelményével szemben.

Valóban köszönettel tartozom a *Telegraful Român*-nak ezért a lojális eljárásáért, mert a magyarok és a nemzetiségek közötti kölcsönös megértés mindig hiú ábránd marad, míg a régi politika frazeológiájával, becsapási kísérleteivel, vagy homályos hátsógondolataival lépünk fel. Csak ha tiszta bort öntünk poharainkba, ha nyíltan felvilágosítjuk egymást politikánk eszményeiről és eszközeiről minden lényeges kérdésben: csak akkor remélhetjük, hogy végre-valahára

hazánk különböző nemzetiségei nem mint ellenségek, hanem mint szövetségesek fognak egymás mellett állani.

Épp ezért a t. Szerkesztőség kérdéseire a legnagyobb nyíltsággal fogok válaszolni s minthogy azokat már rég tették fel, megfogom ismételni a vitapontokat a közönség tájékoztatására.

1. A Telegraful Român első kételye az volt, hogy a radikálisok, mindig csak a latifundiumok ellen küzdenek, míg a kapitalizmusról ritkán beszélnek, holott a kapitalizmus a közszabadságoknak nem kisebb ellensége, mint a feudalizmus. Valóban, ha a kapitalizmus mindenütt a világon egy félelmetes erejű plutokráciává nőtte ki magát ez a veszély Magyarországon még súlyosabb jellegű, mivel a nyugat, kapitalizmusnak nálunk inkább csak a fattyúhajtásai fejlődtek ki. Ez az uzsorakapitalizmus a tönkrement gentryvel szövetkezve tényleg úgy erkölcsileg, mint politikailag egyike a legkárosabb és legdemoralizálóbb erőknél Magyarországon. S bár meggyőződésem az, hogy félelmetes hatalma végeredményben a latifundiumok és a feudális közigazgatás által szegénységben és sötétségben tartott népünk nyomorán alapszik: másrészt magam is azon a véleményen vagyok, hogy a feudalizmus mellett ezt az uzsorakapitalizmust a leghevesebben támadni és irtani kell. Már csak azért is, mert a bankár urak azok, akik a mindenkori kormányok választási kasszáit panamáik ellenértékeként megtöltik. Ezt az álláspontot különben nemcsak elméletileg hirdetem, hanem ezt az uzsorakapitalizmust már annyiszor és oly kíméletlenül pellengére állítottam, hogy a rövidlátók, vagy rosszhiszeműek már az „antiszemitizmus” ostoba vádjával is illettek. E pontnál tehát tovább időzni felesleges.

2. A t. Szerkesztőség második kérdése az egyházzal szemben való álláspontomra vonatkozott. Vajon a radikalizmus nem szükségkép ellensége-e a nemzetiségi egyházak autonómiájának?

A radikalizmus álláspontja ebben a kérdésben miben sem tér el a szocializmusétól. Mi is minden becsületes meggyőződést, tehát a becsületes vallási meggyőződést is tiszteletben tartjuk. Ennélfogva az azonos meggyőződésűek minden szervezetét is, mely valóban a hívők lelki ügyeivel foglalkozik, nem pedig gazdasági kizsákmányolással, vagy az állami hatalom befolyásolásával, tiszteletben tartjuk. Mentül autonómabb, demokratikusabb, a hívők legbensőbb meggyőződését kifejező ez a szervezet, annál inkább. A mi antiklerikalizmusunk nem az egyház vallásos élete, hanem kapitalizmusa és feudalizmusa ellen irányul. Ott, ahol ilyen tendenciák nem érvényesülnek, a mi egész propagandánk nem az egyház ellen irányul, hanem a nép műveltségének, moralitásának fokozására, a természettudományos ismeretele és az állampolgári kötelességek terjesztése által. De bárminő szervezetet, mely a nép demokratikus együttérzésén alapszik, legyen az akár politikai, akár gazdasági, akár filozofikus, akár vallásos szervezet, üldözni, vagy megzavarni a mi szemünkben egyenesen barbarizmus volna. Amily kevésbé juthatna eszünkbe a kálvinista vallást államosítani, vagy üldözőbe venni époly kevésbé tennők ezt más egyházakkal, amennyiben azok az állami életre erkölcsi befolyásnál egyebet nem gyakorolnak.

3. A t. Szerkesztőség harmadik kérdése ezzel kapcsolatban az

iskolaügyre vonatkozott. A románok iskoláját félti a radikalizmustól, mert mi az iskolákat államosítani akarjuk, már pedig a felekezeti román iskola a nemzeti egyház mellett, a szorongatott románságnak legfőbb erődítménye volt. Ezt nem szabad feledni, aki ehhez hozzányúl, ellensége a románságnak.

Teljesen így is van, a *rebus hic stantibus* feltételezése mellett, amikor az államhatalom minden kiterjesztése a nemzetiségek autonómiájának megdézsmálására irányul s mikor az állami népiskola egyértelmű a kényszerhimmusz énekeltetéssel, a magyar tannyelvvvel és a nemzetiségi öntudatnak szándékos kiirtási törekvéssel. Csak természetes, hogy ily körülmények között a népiskolák államosításának terve gyűlöletes minden fajához hű nemzetiségi emberre nézve.

De a radikális demokrácia programjában az iskolák államosítása nem a nemzetiségek ellen irányul, de azok érdekében is tervezetik. Nem ellenük akarjuk az állami hatalmat szegezni, hanem az őket jogosan megillető részt kiadni az állam anyagi és erkölcsi erőforrásaiból. Még világosabban: nem akarunk a nemzetiségi vidékeken magyar tannyelvű és magyarosító iskolákat, hanem becsületes, jó, modern kultúriskolákat, hol az illető nemzetiség nyelvén tanítanak, s szeretettel karolják fel a nép összes kulturális törekvéseit. Vagyis az államosítás itt nem kényszermagyarosítást jelentene, hanem a rossz — mert szegény és elmaradt — felekezeti iskolák helyett jól dotált s a modern pedagógia elvei szerint működő iskolákat, természetesen első sorban az illető nemzetiség jól kiművelt tanítóanyagának felhasználásával és fejlesztésével. Az is világos, hogy ezekben az iskolákban, mint hasznos tanulmányt, mint második nyelvet, az állam nyelvét is tanítanak, de mindig a nép anyanyelvén és semmi esetre se úgy, hogy a magyar nyelv tanítása a népre nézve fontosabb ismeretek kárára forszírozassék. Ilyen körülmények között az iskolák államosítása csak a modern állam azt a kardinális követelményét jelentené, hogy a közoktatásügy közügy, nem pedig vallásos feladat, hogy neki kell örködnie az iskolák kulturális színvonala, pedagógiai hatékonysága és a kornak megfelelő erkölcsi levegője felett, de nem jelenti a kényszermagyarosítást, a spicli-rendszert, a nép nyelvének és kulturális hagyományainak elhanyagolását. Sőt gondoskodni kell arról is, hogy megfelelő intézmények segítségével maga a község ellenőrizhesse az állami iskola jóságát és hogy a tanítói kar alkalmas szervezetekbe tömörülve örködhessék anyagi és erkölcsi érdekeinek csorbíthatlan érvényesülése felett. Ezen elv következménye az is, hogy megfelelő számú, a nemzetiségek anyanyelvén tanító középiskolák és szakiskolák is felállítandók és az egyetemeken is messzemenő gondoskodás történjék a nemzetiségi kultúrák ápolásáról.

Ilyen feltételek mellett, s ilyen szellemtől áthatva, ezek az új állami iskolák egy évtized alatt tovább vihetnék a nemzetiségi kultúrák ügyét, mint a régi felekezeti — a szegények, túlzásfoltak, elmaradottak — egy évszázad alatt, s emellett az állam nyelvének ismerete is csodálatosan gyors és békés, a közös hazához való tartozás érzését minden kényszer nélkül fokozó előrehaladást tehetne.

Jól tudom, hogy mindem ma utópiának hangzik, s nem is várom, hogy a nemzetiségek máról-holnapra az állami iskola hívei legyenek. Sőt *rebus hic stantibus* bizalmatlanságukat és ellenállásukat a legnagyobb mértékben méltányolom. Csakis akkor, ha majd a nemzetiségek kultúrájuknak megfelelő képviseltetést nyernek a parlamentben; ha majd a vármegye nemesi tápintézetből a népies önkormányzat szerve lesz; ha majd egy oly magyar politikai párt alakul ki, mely belső lényegében demokrata, antifeudális és antisoviniszta; ha majd a teljes egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság élvezetébe jutunk: csakis akkor remélhetjük, sőt mi több, csakis akkor kívánhatjuk, hogy nemzetiségi testvéreink kezet nyújtsanak nekünk, az állami, vagyis a felekezeti békóktól felszabadult, antisoviniszta, vagyis tisztán gazdasági, morális és kulturális népoktatás tündöklő palotája kiépítésének munkájában.

Ez az álláspontom, s hálásan köszönöm, hogy a t. Szerkesztőség annak kifejtésére alkalmat nyújtani szíves volt.

*

Ez az álláspont meggyőződésem szerint, egyre több alátámasztást fog kapni a tényekben. Már is a *Drapelul* egyik újabb száma arról panaszkodik, hogy a románok egyre nagyobb számban keresik fel a magyar állami népiskolákat, mert azok egyrészt jobban felszereltek, másrészt a magyar nyelv megtanulását a román szülők gyermekeik érdekében egyre fontosabb előnynek tekintik. Nem lehet kétséges, hogy úgy a románság, mint az állam érdekeit az általam javasolt iskolatípus egyedül volna képes jól, harmonikusan és eredményesen kielégíteni.

(Jászi Oszkár)

A szerb egyházi autonómia ügye

Néhány hét óta a magyar lapok egy új állandó rovatot nyitottak meg, amelyben a szerb autonómia ügyei kerülnek az olvasóközönség elé. Aszerint, hogy milyen forrásból erednek, váltakoznak a hírek is. A kormánypárti sajtó szerint csak épen annyi történt, hogy a kormány nem akarta tűrni azt az „anarchiát”, amelyet a szerbek autonómia címen meghonosítottak, s a rend teljes helyreállítása végett a kormány visszahelyezte az 1868-i év előtti állapotokat, megbízván a szerb felső klérust azzal, hogy olyan autonómiai szabályzatot dolgozzon ki, amely egyrészt kizárja az eddigi „anarchiát”, másrészt teljesen megfelel a modern idők szellemének. Hogy a klérusnak ezt a munkáját a kormány megkönnyítse, hatályon kívül helyezte az összes, a szerb egyházi szászor által 1868. óta hozott szabályokat és intézkedéseket.

Ezzel szemben az egész szerb sajtó és a magyar sajtónak az a része, amely mindenkor konciliáns hangon foglalkozott a nemzetiségi sérelmekkel, azt vitatja, hogy a kormány törvénytíprást követett el, amikor az 1868. év előtti állapotokat állította vissza, mert ezáltal az összes a szászor által hozott intézkedéseket, amelyeket pedig a király is jóváhagyott, megsemmisítette. Azzal pedig, hogy az egyház új rendezését teljesen a papoknak engedte át, az autonómiát fel függesztette, mert régi jogok és törvények úgy intézkednek, hogy a

szerb egyház ügyeit csak a világi elemmel együtt lehet rendezni. Természetes tehát, hogy az autonómia helyreállításáért leghevesebb harcot indítanak.

Lássuk közelebről miről van szó. A szerb egyházi autonómia régi keletű. Számos privilégium, törvény biztosította a szerb honpolgároknak azt a jogát, hogy egyházi ügyeikben önállóan intézkedjenek, papjaikat szabadon választhassák, felekezeti iskolákat felállítsanak és azokról gondoskodjanak, az egyháznak néhány százmilliót kitevő vagyonát gyümölcsözőssé és kulturális céljaira fordítsák. A görög-keleti egyházak mindenkor demokratikus szervezete Magyarországon még jobban kifejlődött, s hiába volt a kormányoknak minden mesterkedése, hogy e szervezeten rést törjenek, a szerb pártok mindenkor éber őrei voltak a szerb autonómia privilégiumának, jogainak. Hiába próbálkoztak a kormányok azzal, hogy a papságot elvonják a néptől, ez sohasem sikerült nekik, mert a papok, tanítók végső esetben mindig a néptől függtek.

Az 1848-as, majd az 1867 után keletkezett törvények még inkább kedveztek a szerb autonómiának. Deák Ferenc, Eötvös József szabadelvű magatartása folytán lehetővé vált az, hogy a szerb pártok az egyház autonómiájába még inkább belevigyék a világi elemet és az 1875-iki kongresszusi szabályzat minden téren keresztülvitte azt az eddig is fennálló jogszokást, hogy minden hivatalnok a nép választásától függjön, s választó mindenki, aki a görög-keleti-szerb valláshoz tartozik, s az egyház fentartásához hozzájárul.

Ez a demokratikus alap megóvta a szerb egyházat egyrészt attól, hogy benne a klerikus érdekek felülkerekedjenek, másrészt biztosította azt, hogy az egyházi vagyomból ne csak a papoknak jusson, hanem az iskoláknak, a tanítóknak és más kulturális intézményeknek is. Ugyancsak ez biztosította azt is, hogy az uralomra jutott politikai pártok hatalmukkal vissza ne éljenek. Talán ez a nagy világi befolyás okozta azt is, hogy a szerb iskolai kérdésekben, noha az iskolák felekezeti, sohasem érvényesült a klerikális szellem s úgy a középiskolák tanárai, mint az elemi iskolák tanítói mindenkor a haladás őszinte hívei voltak.

A szerb egyházi autonómia ügyei körül csoportosultak a különböző szerb pártok is, s más okokon kívül bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy *par excellence* nemzetiségi szerb párt Miletity óta Magyarországon nem volt, hacsak Polit kis pártját nem tekintjük annak. A nemzetiségi kérdést teljesen abszorbeálta az autonómia, ahol a pártok veszekedtek, dulakodtak a hatalomért, de ahol nagyobb baj sohasem történhetett, mert a kormány mindenkor ellenőrizte a szabór, az egyházi hatóságok működését, amely jogát a szabór mindenkor respektálta is, s még akkor sem lázadt fel ellene, amikor a király elé szentesítés végett felterjesztett határozatokba olyan intézkedéseket is bevett, amelyek az egész határozatot nullifikálják. Így szúrta be például az 1908. kolostori szabályzatba azt, hogy a kolostoroknak joguk van appellálni a kormányhoz minden olyan intézkedés esetén, amikor a kongresszusi választmány jövedelmeiket csökkenteni akarná, a barátok élelmezésére kevesebbet akarna fordítani.

Ez az autonómia, amely teljesen a kormány befolyása alatt

állott, amelyben mindenkor érvényesült a kormány akarata, amelyhez minden papírvolta miatt is ragaszkodott a szerb nép, mert iskoláival, tanítóival, papjaival szabadon rendelkezhetett, tavaly fölmondta a szolgálatot, amikor a püspöki színódus a szabor teljes megkerülésével olyan szabályzatot létesített, amely teljesen kivonta az alsópapságot a nép befolyása alól s kiszolgáltatta a felsőbb papságnak. Csak természetes kötelességének tett eleget a szábori választmány, amikor azt a famózus státútumot nem ismerte el, és nem akarta végrehajtani, vagy legalább is követelte, hogy előbb foglalkozzék vele a szabor is.

Es ez a nem nagyjelentőségű ügy mégis elég ok volt a kormányban, hogy az egész autonómiát felborítsa. Vagy legalább is elég nagy ürügynek látszott arra, hogy az autonómia felfüggesztésének örve alatt üssön egyet azokon, akik politikai téren annyi kellemetlenséget okoztak neki. Ahelyett, hogy az autonómia fejlesztésével a szerb nemzetiségi kérdés kifejlődésének továbbra is útját állottá volna, merészen fölborított mindent, s egy tollvonással megsemmisítette mindazt, amit a szerb nép képviselői 1868 óta alkottak.

Mert az 1912. júliusi királyi rendelet, amely az 1868. előtti állapotokat visszaállítja, 44 év munkáját semmisítette meg. Olyan állapotokat akar visszaállítani, melyek lehetetlenek s melyeket a szerb nép demokratikus szelleme sohasem fogadhat be. A régi jogszokások 1868 óta mint törvények szerepeltek s azokat nem lehet vissza csinálni.

Vegyük szemügyre az „új rend” néhány következményét. Minden téren megszünteti a választásokat s helyükbe lépnek a kinevezések. Megszünteti az összes világi hatóságokat, s csak azokat az egyházi hatóságokat hagyja meg, ahol a patriarcha vagy a püspökök kinevezési joggal bírnak, s ahol a világi elem csak mint tiszteletbeli tag vehet részt. Megszünteti a szábori választási jogot s helyébe a rendi választásokat teszi. Eddig 50 világi és 25 papi képviselőt az általános választójog alapján választottak. Ezentúl a papokat papok fogják választani, a 25 polgári képviselőt a jobbmódúak, amit valahogyan még lehetne megérteni, de honnan fogják venni a 25 katonarendit? Megszűnt az 1908-i kolostori szabályzat, amely szerint a kolostorok felesleges jövedelmét iskolai célokra fordították s az egész kolostori vagyont újból a barátok kezébe került. Körülbelül megszűnt minden, ami az autonómiát azzá tette, s csak igen kevés vigasz az, hogy megmaradtak az egyházközségek régi állapotukban, mert hiszen határozhatnak a községi világi elemek bármit, a jóváhagyást püspökök, egyházi elemek végzik, s ezzel a községek autonóm intézkedési joga is teljesen illuzóriussá vált.

A kormányban még egy mentsége van, s ez az, hogy ezentúl minden ügyet a püspöki színódus fog végleg elintézni, s ő nem szól bele. Csakhogy tudvalevő dolog, hogy ezek az urak a kormánytól függenek, s nagyon is azt fogják tenni, ami a kormányban kedves és tetszik.

Kétségtelenül megállapítható tehát az előbb elmondottakból, hogy a kormány az egész szerb autonómiából azért csinált *tabula rasa*-t, hogy így kinullázza onnan a népet, s a szerb egyház vagyónával, papjaival, tanítóival ő rendelkezze. A legutóbbi bácskai

választás ezt fényesen be is bizonyította, mert a szerb tanítók, papok mint egy parancssóra adták le szavazatukat a kormány jelöltjére, s ha ezek az állapotok továbbra is megmaradnának, a kormány a szerb választókat is úgy szavaztatná, ahogyan azt sok helyen a román választókkal megtette.

Ez volt a közelebbi cél. A távolabbi pedig az lehetett, hogy megtörje azoknak a szerb pártoknak erejét, amelyek ma részint ő ellene, részint Cuvaj uralma ellen lankadatlan küzdelmet folytatnak. A támadás elsősorban a horvátországi szerb önálló pártot érte, amely a kongresszusban többséggel birt.

Csakhogy egy dologról feledkeztek meg. S ez az, hogy itt régi, évtizedes jogokról van szó, amelyeket a szerb nép óriási küzdelemmel csikart ki, s amelyeknek elvételébe semmiféle nép sem nyugodna bele. A támadásra a nép ellentámadással fog felelni, s ez a küzdelem kell hogy a nép győzelmével végződjék.

Az augusztus 20-án megtartott pártközi konferencia már megindította a küzdelmet. A horvátországi szerb önálló párt, a szerb radikális párt, a liberális, demokrata és magyarországi önálló párt feledve minden elvi és személyes ellentétet, kezét nyújtott egymásnak és olyan küzdelmet inaugurált, aminőre nem számított a kormány. Az összes pártok bojkott alá helyezték mindazokat, akik az új autonómiának segédkezet nyújtanának s felhívta a községeket, hogy semmiféle a patriarchától vagy a püspököktől jövő rendelkezést ne hajtsanak végre. S aki ismeri a szerb pártéletet, az nagyon jól tudja, hogy a felhívásnak a községek feltétlenül eleget fognak tenni. A felső klérus fog intézkedni, de ez intézkedések papíron fognak maradni.

Az autonómia felfüggesztése folytán az összes pártok szabadkezet nyertek. S most már valamennyien a küzdelmet nem a régi autonómiáért folytatják, most már nekik sem kell az az autonómia, hol a legkisebb ügybe is beleszólhatott a kormány, hanem olyan autonómiáért, ahol a nép teljesen szabadon fog rendelkezni, s ahol a kormánynak csak ellenőrzési joga lesz.

A küzdelem annál nagyobb sikerrel kecsegtet, mert a pártok — igen helyesen — a szerb autonómia ügyét bele akarják kapcsolni a nagy politikai küzdelembe, amely ma Magyarországon és Horvátországban az ellenzéki pártok és a kormány között folyik.

Ezt a küzdelmet a kis szerb-néppárt, amely jelszávaiban nagyon radikális, de ma nyíltan a kormány mellé állott, aligha fogja tudni paralizálni. (Isskruljev Krsztat)

Magyarország és a külföld

Annak a súlyos politikai válságnak, melyen a magyar közelet most átmegy, egyik fontos következménye a meggyökerezett politikai ideológiáknak jelentékeny átalakulása is. Az ellenzék összes pártjainak a „hazátlan, nemzetközi szociáldemokrata párttal” való szövetsége, mely szükségkép a közös harcoknak újabb meg újabb alkalmait teremti meg, voltaképp egyet jelent a szocializmus recipiálásával a magyar történelmi

pártok részéről; annak az elismerését jelenti, hogy a nemzetközi szocializmus a magyar közéletnek egyik legkomolyabb politikai és erkölcsi erőforrása. Az az esztelen és szűkkeblű feudális doktrína, mely több évtizeden át tabut kiáltott a munkásmozgalomra — amennyiben az csakugyan európai és becsületos volt — íme végleg megbukott Magyarországon is. A történelmi pártok kénytelen-kelletlen öntudatára ébredtek annak, hogy a szocialista párt nemcsak a proletár osztályharcnak a pártja, hanem, mint minden szervezett erő, az állam életműködése szempontjából is nélkülözhetetlen része minden egyetemesebb érdekeket szolgáló mozgalomnak. A „hazafi” és „nem-hazafi” féle bárgyú lelki röntgenezések ideje lejárt s kezd diadalmasan utat törni magának az az átlátás, hogy a közélet minden tényezője annyi „hazafias” értékkel bír, amennyi élő, termelő energiát jelent a nemzet számára.

Ezzel az ideológiai átalakulással kapcsolatban végbe ment egy másik, talán még forradalmibb. A magyar politika másik tabuja a külföld volt. A szűkkörű magyar úri társadalom, mely a politika egyedüli hordozója volt, nagyra nevelte azt az elméletet, mely szerint szégyen és gyalázat a magyar nép vagy a magyar alkotmányosság bajait a külföld ítélőszéke elé vinni. A kurucos függetlenségi szellem, melynek a külföld egyértelmű volt az elnyomó Ausztriával, valamint a vármegyei és kaszinós légkör zártkörű pajtáskodása s kéz kezét mos morálja, különösen kedvezett ennek az elméletnek. Az elnyomott nemzetiségi tömegeknek zúgolódásai s külföldi fajrokonai felé irányult panaszai azután végleg megmerevítették ezt a Potemkin-teóriát, mely szerint a külföldre csak díszünk s bankettjeink tartoznak, ellenben sebeink és fájdalmaink belügyeink, melyeket csak idehaza lehet és szabad mutogatni és orvosolni. Azt lehet mondani, hogy ez a felfogás a magyar úri társadalomnak legtürelmetlenebb és legfanatikusabb dogmája volt, melynek nevében a Budapesti Hírlap minduntalan főinkvizitori kegyetlenséggel hirdetett keresztes háborúkat.

S íme, ez a megcsontosodott ősi dogma is megrepedt a Tisza István brutalitásainak csapásai alatt. A magyar úri ellenzék Bécsbe vitte át sérelmeinek ügyét s sajtója szinte egyhangúlag hirdette: Menjünk Európa elé! Igen, egészen úgy, mint hajdan az üldözött szocialisták, tótok vagy románok, a magyar történelmi osztálynak a parlamentből kivert része is az elkeseredés tűzével átérezte, hogy az európai közvélemény felvilágosítása nem hazaárulás, hanem tisztos és hatékony védelmi eszköz a jogtalansággal és a kultúrátlansággal szemben; hogy a gazdasági, technikai, tudományos és erkölcsi nemzetköziség korában minden csoportnak, mely a haladás ügyét szolgálja, joga és kötelessége a külföldre apellálni; hogy a sajtóiroda megfizetett hazudozásával szemben, melyekkel a külföldi közvéleményt félrevezeti, joga van a népjogokért küzdőknek is ezt a közvéleményt a helyzet igaz feltárásával felvilágosítani.

A bel- és külpolitikának ezek a tisztultabb és európaiabb erkölcsi elvei a Tisza-féle rémuralom folytán pár hónap alatt nagyobb haladást tettek, mint normális körülmények között egy évtized alatt. És ez nagy eredmény, ama fontos hatások figyelembe vétele nélkül is, melyeket ez a változás az általános választójog kivívása érdekében gyakorolni fog. Mert a régi dogmák többé sosem lesznek feltámaszthatók; akkor sem, mikor a magyar történelmi társadalom újra vissza fog térni az egyakolhoz és az egy-pásztorhoz. A nemzetközi irányzatú pártokra és csoportokra a külföldi közvéleménynek honi dolgok érdekében történő befolyásolása miatt — az értelmesebben gondolkodók előtt — többé sosem süthető a hazafiatlanság bélyege, még akkor sem, ha ez a fordulat egykor a történelmi osztályokra nézve káros vagy kellemetlen talál majd lenni.

Kollektív munkaszerződések Németországban és Ausztriában

A kollektív munkaszerződés fejlődése, amellyel Bernsteinnek legújabbán megjelent érdekes kis tanulmánya foglalkozik, egyik fokmérője az ipari munkásság szervezettségének, gazdasági és értelmi erejének és így közvetve az illető ország társadalmi fejlettségének is. Úgy ez, mint a Bernstein értekezésében kifejtett nézetek, amelyeket az alábbiakban röviden egybefoglalok, közelebbi megvilágításra és beigazításra fognak szert tenni, ha a németországi adatokat kiegészítjük a relatíve elmaradott Ausztriára vonatkozókkal.

Állandó jellegű és szigorúan ellenőrzött kollektív munkaszerződésekkel csak a legújabb időkben találkozunk. Amióta csak megfigyelések történtek, többé-kevésbé rohamos, de állandó fejlődés észlelhető. Ma már Németországban több mint egy és egynegyed millió munkás áll a kollektív szerződések hatálya alatt, amely kerek 140.0001 üzemre terjed ki. Ausztriában az ily üzemek száma 1909-ben 9741, a munkásoké 127.016.

A németországi fejlődés még nagyobb arányú lenne, ha a kollektív munkaszerződés az óriási bánya- és gépipari vállalatokba is be tudott volna hatolni, ami azonban eddig relatíve kis mértékben történt. Pedig az ilyen szerződés ez iparágak természetével egyáltalában nem ellenkezik, amint azt Anglia példája kellőképp igazolja. E jelenséget nem gazdasági okok idézték elő, hanem az a nagyon előnyös hatalmi pozíció, amelyet e vállalatoknak az állam intenzív támogatása biztosít.

Ami a szerződések időtartamát illeti, ma már a nagyobb részüket két évre vagy annál is hosszabb időre kötik, míg 1909-ben még a két évnél rövidebb időre szóló szerződések voltak túlsúlyban. Az első ízben kötött és a megújított, illetőleg meghosszabított szerződések száma kb. egyenlő nagy, de az utóbbiak több, mint kétszerannyi munkásra vonatkoznak, mint az előbbiek. Ausztriában az új szerződések vannak többségben, ami arra látszik mutatni, hogy a kollektív munkaszerződések elszaporodása még újabb keletű és a szerződések talán kevésbé állandóak.

Tanulságos lesz összehasonlítani, amennyiben érdekes analógiákat

mutat, a kollektív munkaszerződések iparágak szerinti eloszlását Németországban és Ausztriában.

Főiparágak	Németország			Ausztria		
	Részvevő személyek száma	Részvevő üzemek száma	Szerződések száma	Részvevő személyek száma	Részvevő üzemek száma	Szerződések száma
Építőipar	465.051	74.420	2437	50.286	4327	20
Faipar	208.266	24.281	923	13.493	1191	29
Fém- és gépipar	149.624	14.573	780	20.402	1444	87

Kivételt alkot a ruházati ipar, amelyre Németországban jóval nagyobb része jut a kollektív munkaszerződéseknek, mint Ausztriában. A kollektív munkaszerződés főleg az oly iparágakban hódít teret, amelyek sok tanult munkást foglalkoztatnak. A németországi könyvnyomdászok kollektív szerződése pl. valósággal törvénykönyv módjára szabályozza a munkaviszonyokat a paritás alapján. Az építő- és faiparban is igen magas a képzett munkások százalékaránya. Az ily iparágakban természetesen nagyobb a szervezkedés, a gazdasági és szellemi élet terén való megerősödés lehetősége.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a géptechnika fejlődése az arányt mindjobban a nem képzett munkások javára tolja el, ez a megállapítás aggasztó színben tüntetheti fel a kollektív munkaszerződés jövőjét. Már pedig az itt következő adatok kétségkívül erre mutatnak.

A németországi iparban alkalmazva volt	1895-ben	1907-ben	Szaporodás
Képzett munkás	3,851.929	4,928.563	1,076.634
Nem képzett munkás	2,047.779	3,516.329	1,468.550

Viszont megfontolandó, hogy a képzett munkások száma, a relatív csökkenés ellenére is, abszolúte igen erősen növekszik és hogy továbbá a szakszervezeti mozgalomnak a nem képzett munkások közti térhódítása lassankint kiküszöböli azokat a különbségeket, amelyek a munkások két faja közt a kollektív munkaszerződések kötése tekintetében mutatkoztak. Ma már a nem képzett munkások sok csoportja is kollektív szerződések révén szabályozza a munkaviszonyait, amint ez a következő adatokból is kitűnik:

Az 1910. évi tarifák, amennyiben óránkénti béreket állapítanak meg, 570.457 képzett és 374.193 nem képzett munkásra vonatkoznak. Amennyiben pedig hetibéreket, 89.454 képzett és 56.273 nem képzett munkásra.

Minthogy tehát a képzett munkások száma abszolúte erősen gyarapszik és minthogy a szakszervezetek a nem képzett munkásság körében is folytonosan és rohamosan terjeszkednek, nem lenne indokolt, ha pesszimizmussal néznénk a kollektív munkaszerződések jövője elé.

(Vada Mihály)

Argus és a nemzetiségek

Argus neve nem ismeretlen e szemle olvasói előtt. 1908-ban megjelent kis röpirata, *Nemzetiségi politikánk hibái és bűnei*, igen óvatos és mérsékelt hangon igyekezett a vezető körök hangulatát megnyerni egy szelídebb és humánusabb nemzetiségi politika számára. Köztudomású, hogy szerzője e füzetnek Dr. Babes Emil, az egykori híres román nemzetiségi vezér fia, aki már azelőtt és azóta is egy egész sereg hasonló szellemű cikket írt magyar és román lapokban a nemzetiségi kérdésről. A magyar úri társaságban élve, sőt állandóan a legbefolyásosabb politikai körökkel érintkezést tartva fenn, Argus a nemzetiségi kérdés finom diplomatája lett, aki a végletekig kiélezett nemzetiségi harcok közepette, majd itt, majd amott tűnt fel a béke olajágával, a *peccatur intra et extra muros* alapmotívuma csendesíteni akaró zenéjével.

A napokban újra kezébe vette olajágát s újra felajzotta békehangszerét s most *A választójogi reform és a nemzetiségek* címen írt egy füzetet (Pfeifer Ferdinánd könyvkereskedése) — természetesen *ad usum Delphini*, a munkapárt házi használatára. Az általános választójog, de különösen a titkosság érdekében igyekszik Argus a munkapártban hangulatot csinálni s mikor ezt teszi, e szemle olvasóinak alig mond valami újat. Az újdonság az ő könyvében csak annyi, hogy ezeket a régi és súlyos argumentumokat úgy adagolja és akként cukrozza meg, hogy a munkapárt számára készült speciális választójogi labdacok váljanak belőlük. E célból a régi koalíció kegyetlen bírása, a munkapártnak pedig enyhehangú méltánylója lett, kinek még Tisza István számára is van egy citera-akkordja s a leggyermekibb bizalommal viseltetik a munkapárt születendő törvényjavaslatának bölcsesége és liberalizmusa iránt. Ekként megnyerve a maga számára a renitens füleket, sok okossággal és hajlékonysággal igyekszik a jóhiszemű nemzeti aggodalmakat megnyugtanni s a demokrata parlamenti reform áldásos hatásait kiszínezni, nagyon helyesen a fősúlyt mindig a titkosságra helyezve. Könyvének ez a házi tanköltemény jellege természetesen eleve meghatározta annak jellegét és sorsát is. Nem lepheti meg szerzőjét, hogy a harcos románság a legszélsőbb gyűlölet hangján szólalt meg ellene s benne pusztá renegátot lát. Végre is a munkapárt által perfid és erőszakos módon letepert román nemzetiségi párt nem hallgathatja felindulás nélkül, ha egyik fajrokon a bizalom és elismerés hangján beszél erről a minden törvénytelenésre képes kormányzó párttól s a hatalmas munkapárt és a vérző románság között a tárgyilagos bíró tisztére vállalkozik. Sőt az sem lepheti meg Árgust, hogy a szocialista és a radikális küzdő magyarság sem fogja sokkal barátságosabb érzelmekkel fogadni vállalkozását. Végre is az ő kiegyenlítő taktikája — úgy tartalmilag, mint hangban — eme magyar tábor számára már túlhaladott álláspont s az ő szemében a

munkapárti román típusa minden bizalmatlanságra okot adó. Ezt a hidegséget még növelni fogja szerzőnek a szocializmusra és a radikalizmusra vonatkozó nem egy megjegyzése, melyek olykor nemcsak lényegileg tévesek, hanem olyan modorban hangzanak, amilyen tónust szükségkép alkalmaznia kell annak, aki a magyar közélet legsötétebb politikai szervezettségét, a munkapártot akarja egy kissé demokratikusabb megmozdulásra bírni.

Ezen szempontokból szükségkép adva van az Argus vállalkozásának értéke és jelentősége. Mi, akik a politikai életben általában s a nemzetiségi kérdésben különösen valami komolyabb eredményt csak a szervezett politikai erők harcától várunk, eleve is meddőnek, sőt károsnak ítélünk minden olyan kompromisszumpolitikát, mely mögött nincs erő. Ha ezzel szemben azonban Argus azt mondaná, hogy a politikai, de különösen a nemzetiségi küzdelem közepette tömérdek sebet és fájdalmat kell enyhíteni és orvosolni; hogy a circumspectusos politikus olyan helyekre juthat el, ahova a harcos soha; hogy egy ilyen politikus, ha hozzá jóhiszemű és önzetlen, olykor még a munkapárt kulturátlan junkereit is enyhébb eljárásokra bírhatja, sőt egyszer-másszor a vármegyei önkényuralmat okosan mérsékelheti is: hát mi készséggel elismerjük, hogy a közegészségügyi csapatoknak a politikai harcokban is meg van a maguk jótékony és tiszteltreméltó szerepe. Csak arról ne feledkezzék meg a mi bölcsen-mérsékelt, humánus, diplomata és békésszavú kollégánk, hogy szanitér-truppokkal nem lehet élet-halál harcokat sem elkezdni, sem megnyerni. Már pedig a Magyarország demokratizálásaért folyó küzdelem egy ilyen élet-halál harc!

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

Az ipari uralom és az ipari szocializmus megrendülése

(Georg Hildebrand: *Die Erschütterung der Industriebherrschaft und des industri Sozialismus*. Jena, Gustav Fischer, 1910. 244 oldal.)

Az épen lezajlott chemnitzi német szociáldemokrata pártgyűlés nagy szótöbbséggel jóváhagyta az alsóbb pártforumok ítéletét, amelyek Hildebrandot az ebben a könyvben kifejtett nézetei, valamint ily irányú agitációja miatt a pártból kizárják. A pártgyűlésnek ez a határozata velem együtt sok németországi elvtársnak kellemetlen. Mert tudományos nézeteiket cáfolni kell, nem szerzőjüket a pártból kizárni. Épen azért, mert Hildebrand tisztán tudományos könyvet írt, nehézkes nyelven, sok statisztikával, kevesek számára, véleményének hirdetésével vajmi kevés kárt okozhatott a milliós pártban; hisz még bírának, a kongresszus tagjainak túlnyomó része sem olvasta a mindössze néhány ezer példányban megjelent könyvet. Mivel pedig még vádlói sem állítják, hogy bár-mikor is ártani akart volna a munkásosztály küzdelmének, sőt jó-hiszeműségét kétségen fölülállónak tartják, a német szociáldemokrata folyóiratok hasábjain, nem pedig pártbíróságok előtt kellett volna könyvével végezni.

Hildebrand könyvében azt a kérdést veti föl, hogy mi fog történni akkor, ha azok a „parasztállamok” — így nevezi ő a nyersanyag-szállító és iparcikkeket vásároló államokat — áttérnek az ipari termelésre, megszűnnek nyersanyagokat eladni és iparcikkeket vásárolni: milyen sorsra fog jutni Nyugateurópa általában és a nyugateurópai ipari munkásság különösen?

H. részletes statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy Nyugateurópa egyre nagyobb arányban függő viszonyba jut élelmiszer és ruházati anyagot szállító piacaitól, a parasztszágoktól: ezek Európa keleti fele, Északamerika, Délázsia és Délamerika; ellenben az óriási keletázsiai népcentrum, Kína és Japán, még csak elenyésző kis résszel szerepel Nyugateurópa gazdasági életében. Ámde mindezek az országok rohamosan fejlesztik saját iparukat, míg ellenben Nyugateurópa az ő mezőgazdaságát, az ő „parasztalapját” (*Bauerngrundlage*) nem fejleszti, a lakosságnak mind-nagyobb hányadrésze fordul el a mezőgazdaságtól és él iparból. Így diszharmónia áll be a paraszतालap és az ipari fölépítmény közt: a nyugateurópai államok paraszतालapja az ipari fölépítményhez képest szűkebb lesz, noha még az úgynevezett ipari államok össze-

ségében is többségben vannak a mezőgazdasági keresők, a más foglalkozásúakkal szemben.

H. ezután részletesen tárgyalja a paraszttalap fontosságát. A legutolsó évtizedek statisztikája bizonyosságot hozott a szociáldemokrata táborban sokat vitatott kérdésben, vajon a kis- vagy nagybirtok illetve művelési forma halad-e előre: H. statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy nemcsak Európában, hanem Amerikában is a „paraszttaladalkodás”, nem a nagybirtok az uralkodó és előrenyomuló forma: számos érdekes példát hoz föl a parasztság föltörekvő haladásáról Németországban csak úgy mint Európa többi országában: különösen sokat foglalkozik az orosz agrárviszonyok ilyen irányú fejlődésével.*

A modern „ipari elfogultság” (*Industrielle Befangenheit*) folytán az emberek, politikusok, közgazdászok és szocialisták az ipari termelésben végbemenő dolgokat figyelik elsősorban; milyen a konjunktúra, milyen a piac, milyen a vásárlókedv: ezeket a kérdéseket feszegetik, anélkül, hogy ráeszmélnének, hogy az ipari népességet a parasztság tartja el, hogy a parasztság vásárlóképességétől függ végeredményében az egész ipari konjunktúra. „Az agrárius kerületekben mindenki látja, hogy a városiaknak minden boldogulása az aratás jóságától, a gabona- és gyapotáraktól, a paraszttok jólététől függ. Ott mindenütt tudják, mit jelent az, jó időjárásért könyörögni, mindenki tudja, hogy alacsony gabonaárak mennyire megbénítják az egész városi piaci forgalmat. Mesteremberek, kereskedők, gyárosok, mindennemű szabad foglalkozások, vasutak és bankok együtt örülnek és együtt szenvednek a paraszttal, fogyasztják a gazdaságát és szűkölködnek szegénysége esetén . . . Egészen másképp áll a dolog látzólag az ipari országokban. A parasztt jólétéről itt még legföljebb a kereskedelmi kamarák jelentésében esik szó. A városi ember csak avval törődik, hogy az iparnak van „foglalkozása”, hogy a nagy vállalatok terjeszkednek, hogy mindig újak keletkeznek, a pénz „könnyen kapható” legyen. Honnan származik mindez, hová megy, meddig tart, csak távoleső gondok. Az áldás egyszerűen itt van és legföljebb az kérdéses, inkább a gyárosnak, vagy inkább a munkásnak jusson-e. Hogy főnforog az a lehetőség, amelynél mindkettőnek nem lesz semmije, mivel a paraszttalap eltűnőben van, ezen alig töri valaki is a fejét. És mégis ebben rejlik az ipari jövő fő kérdése.” (*Erschütterung* 79 lap.)

Pedig az a folytonosan hangoztatott szükséglet, új ipari piacokat szerezni, világosan mutatja a paraszttalap elégtelen voltát. Ha Nyugateurópa iparosodása ilyen tempóban tovább halad, nem marad más hátra, mint fegyveres erővel szerezni iparcikk-vásárló és nyersanyag-szállító országokat. Erre a kérdésre a demokratikus szocializmus sem tudna más feleletet adni. Tegyük föl, hogy a munkásság egész Nyugateuróában egyszerre magához ragadná a politikai hatalmat, a külföldi paraszttországoktól való függés ezáltal semmiképp sem szűnne meg, sőt nagyobb lenne, mert a munkások jobban akarnának élni és ruházkodni, mint eddig. Sem a kapitalista, sem szocialista ipari államnak nincs módjában, hogy

külföldi paraszt-államokat a maga számára fejlesszen és függőségben tartson. A fejlődő paraszt-állam függetlenné válik az ipari államoktól, mert maga fejleszt ipart otthon, saját országában. Ezt csak elnyomással lehet megakadályozni.

A kommunizmus megvalósítása manapság csak a tőkés uralmától szabadítaná meg a munkásságot, de nem a parasztság uralmától. „Ha nem is az egyes ember megélhetésének bizonytalansága, de az élelem, ruha és piac hiányának réme a maga egészében ugyanaz és époly aggasztó marad, mint a kapitalista módon szervezett ipari termelésnél.” (182. lap)

Az önálló ipar fejlődése a tiszta parasztszágokban föltartóztathatatlanul halad előre, mert iparos és földművelő kölcsönösen annál jobban tudják termékeiket értékesíteni, minél közelebb laknak egymáshoz. Ezt a fejlődési folyamatot H. érdekes statisztikai adatokkal bőven bizonyítja. Így az Unió búza- és kukoricakivitele a termelt mennyiségnek mindig kisebb százalékát teszi; 5 éves ciklusokat véve föl, 1890/94-ben a legnagyobb 41,47%, a legkisebb 22,31 volt; 1905/909-ben a legnagyobb 25,71, a legkisebb 7,99 volt. Egyáltalán a kivitt nyersanyag mennyiségek aránya egyre kisebb lesz, az iparcikké növekszik; sőt az Unió már tőkét is helyez el külföldön, még Európában is!

Hasonló fejlődést látunk Ausztria-Magyarországnál, melynek gabona- és őrleménykivitele 30 év óta rohamosan és állandóan hanyatlik; viszont a ruházati nyersanyagok (gyapot, gyapjú és ebből készült fonalak, bőr, selyem) behozatala állandóan növekszik: ugyanígy áll a dolog Oroszországban is, amelynek bányaipara és gyáripara rohamosan fejlődik. Nyilvánvaló ebből, hogy Nyugateurópa eddigi ipari túlsúlya nem természetes földrajzi, hanem szellemi elsőbbségén alapult. Azok a szellemi tulajdonságok azonban, amelyek mostanáig biztosították Európa ipari uralmát, átvihetők — tanítás és kivándorlás által. Az intelligencia és a tudás exportja előbb utóbb véget vet az iparcikk exportjának. Az a hatalmas, még mindig fejlődő és erősödő ipari uralom így előbb-utóbb hatalmas rázkódtatásoknak leend kitéve.

A baj gyökere abban rejlik, hogy amíg valamely parasztszágban néhány évtized alatt lehet ipari fölépítményt teremteni, megfordítva majdnem lehetetlen egy túlfejlődött ipari fölépítményt visszaváltóztatni megfelelő paraszt-alépítménnyé. Az agrár-termelés intenzitását — a csökkenő földhozadék miatt — nem lehet tetszőlegesen fejleszteni. Ehhez járul a munkaerők egyoldalú kiképzése: a fölösleges ipari munkássereg, ha a nagy világgpiaci fordulat beáll, talán kivándorol, talán gyülevész proletárságba süllyed, de a mezőre visszavezető utat aligha találja meg: legalább tömegesen nem.

A fenyegető katasztrófát kisebbíti a népesség lassúbb szaporodása, az élelmiszer termelés emelése, a javuló szállítási eszközök. Ha mindezek talán az élelmiszerhiány beálltát késleltetik, vagy talán meg is akadályozzák, annál biztosabb a ruházati anyagokban beálló hiány; az európai szárazföldön az itt lakó népek élelmiszer- és ruhaszükségletét megtermelni lehetetlen.

Az európai gazdasági fejlődésre a következő 1 — 2 évtizedben Kína áttérése a tőketermelésre erős hatást fog gyakorolni. A kínai nép élelmiszerbázisa is egyre szűkül: bizonyítja ezt a kínaiak benyomulása a szomszéd területekre és a kivándorlás. E mellett Kína kivitelének javarésze nyersanyagokból áll, mert ipara abszolút kezdetleges. Ezen a ponton azonban gyökeres változás előtt állunk. A kínai forradalom Kína rohamos iparosodásának kezdetét jelenti. Minden előfeltétel meg van: szén, vas, olcsó munkaerő, óriási fogyasztási terület. Az átalakulás már meg is kezdődött, mint a vasipar és textilipar fejlődése bizonyítja. Kínának iparosodása pedig Nyugateurópa gazdasági életére végzetes hatású lesz. Az első 10—20 évben, a nyugateurópai szén- és vasbányászat, gép- és vasútgyártás óriási módon föl fog lendülni; hisz Kínának több százezer kilométernyi vasutat kell építeni, egész új iparát gyári berendezéssel és gépekkel kell ellátni. Kína hatalmas piacul fog szolgálni, nagy vásárlásai leplezni fogják Nyugateurópa ipari túlfeljeltségét. Mikor pedig megindul Kínában is a modern nagyipari termelés, Kína egyszerre megszűnik majd „parasztország” lenni Nyugateurópa számára, nem fog több nyersanyagot szállítani és nem fog több iparcikket vásárolni, sőt ő maga éles versenyt fog támasztani Európának a még megmaradó parasztállamokban. Kína ily módon egy-két évtizedig késeltetni fogja Nyugateurópa katasztrófáját, hogy aztán annál élesebbé tegye.

Mire Kína átalakulása megtörténik, addigra Keleteurópa, Oroszország, Szibéria, Kanada, Egyiptom, Délnyugat-Afrika és Délamerika nagy része is hasonló átalakuláson ment át. Az iparcikkeknek nem lesz piacuk, de még a tőke is hiába fog elhelyezést keresni ezekben az államokban, mert a mostani magas nyersanyagárak mellett a parasztságokban egyre több tőke halmozódik föl. „A tőkére szoruló államok fölvevő képessége, amely teoretikusan nullára redukálható, legalább is semmiképpen sem áll majd arányban az elhelyezést kereső tőkék tömegével. A világpiaci fejlődésnek ebben a stádiumában a távol kelet 400 milliós országa befejezte tudományos kiképzését és közgazdaságának újjáalakítását. Addig ruházati nyersanyagok és járadékok szállítója, textilárúk és gépek vásárlója, nélkülözhetetlen támasza, a Nyugat kapitalista expanziójának: ekkor igen rövid idő alatt milliárdnyi értékű nyersanyagot, járadékot és piacot von el tőle. Nem elégedve meg ezzel, mint új óriás versenytárs a világpiacra törtet, mivel már több tőkéje és több ipari termelő ereje van, mint amennyi saját szükségletére kell. A világpiaci helyzetben olyan eltolódás áll be, amelyet nem lehet elképzelni katasztrófális hirtelenség, a régi iparállamok teljes erőszakos összeomlása nélkül.”

Nyilvánvalóvá lesz, hogy a nyugateurópai államok ipari túlsúlya nem állandó jellegű, hanem egy átmeneti állapot volt, az ipari túlfeljődés a világ egyéb részének elmaradása folytán vált lehetségessé. Az a szakadék, amely az iparilag túlfeljődött Európa és a többi világ közt fönnáll, el kell hogy simuljon. Akár katasztrófa árán, akár anélkül, a nyugateurópai államok ipari monopóliuma a bukás felé tart. Valamennyi osztály érdeke, hogy ez a világgazdasági kiegyenlítődés ne katasztrófászerűen menjen végbe. Úgy a „nemzeti”,

mint a szociális kérdések fontossága másodrangúvá lesz emellett az óriási probléma mellett. Akár kapitalista, akár kommunista módon lesz az ipari termelés szervezve, az ipari munkások életstandardja össze fog törni, ha ez a világalakulás megtörtént, míg a parasztok és a parasztállamok ipari lakossága fokozott jólétben fog élni.

Ez az a kép, amelyet H. a világgazdaság jövő fejlődéséről rajzol. Röviden az ellenszereket is megemlíti: egész Nyugateurópa egyesülése egy gazdasági területté, amely agrárvédelem által biztosítaná a mezőgazdasági termelés fejlődését; az iparosodás és ipari tőke fölszaporodásának gátolása; a munkások visszatartása az ipari pályától és földművelői kiképzése; Afrika megtartása élelmiszertermelő gyarmatnak; nagyfokú és rendszeresített kivándorlás.

Hildebrandot mindenesetre elismerés illeti ennek a hatalmas problémának a fölvetéseért. Véleményünk szerint azonban H. két tévedést követ el, amelyeknek kiigazítása nagyon csökkenti, sőt talán egészen eloszlatja az általa rajzolt aggodalmakat.

Első tévedése az, hogy azt hiszi, hogy Európa termőföldje már egészen okkupálva van. Oppenheimernek és George-nak köszönhetjük azt a megismerésünket, hogy Európa földjének igen nagy része csak „politikailag” van lefoglalva, gazdaságilag nem; óriási területek egészen parlagon hevernek, vagy csak felét-negyedét termik annak, amit már a mai tudományos ismeretek mellett termelni lehetne. Oppenheimer Malthus kritikájában részletesen és meggyőzően kimutatja, hogy még Anglia, az ipari túlfeljeltség iskolai példája, is meg tudna élni saját termeléséből, ha minden nyersanyagot elzárnának is előle. Húsz-harminc év múlva az agronómia még nagyot fog haladni és addigra talán sikerülni fog vegyi úton élelmiszereket vagy ruházati cikkeket előállítani, ami a földproblémát egyszerre megszüntetné.

Másik tévedése, hogy minden ipar a fogyasztási piacon, tehát a parasztállamokban jobban van lokalizálva, mint Nyugateurópában; vagy Weber-nyelvén fejezve ki a dolgot, ő csak a képzett munkaerő meglétét tekinti telephelytényezőnek: ha a képzett munkások odavándorolnak, vagy az ottaniak Nyugateurópában megtanulják a termelést, szerinte semmi akadálya nincs az ipar átlántálásának. A dolog azonban nem áll ilyen egyszerűen. A képzett munkaerő megléte nem az egyetlen telephely tényező, sőt igen sok iparágnál, amelyeknél nagy súlyt kell szállítani és kevés munkamennyiség kell az átalakításhoz, nagyon alárendelt fontosságú. Nyugateurópának vannak fontos közlekedési és termelési előnyei: a mindenfelől mélyen behatoló tenger és a víziutak közelében található szén és vas, olyan telephelytényezők, amelyek bizonyos mértékű ipari fölényt biztosítanak számára akkor is, ha tanult munkaerő az egész világon egyformán található. Voltaképpen Hildebrand könyvére nem kizárással, hanem Nyugateurópa, mint ipari telephely előnyeinek pontos és részletes kimutatásával kellett volna felelni. Ha sikerült volna kimutatni, hogy Nyugateurópa, a mai agrártudományok összes vívmányainak fölhasználásával, milyen nagy mértékben képes saját élelmezéséről és ruházataról gondoskodni; más-

felől hogy Nyugateurópa, mint ipari telephely mily óriási előnyökkel bír más világrészek fölött, amíg csak szén a fő fűtőanyag és a tengeri szállítás annyival olcsóbb, mint a szárazföldi: talán belátta volna, hogy tévesen látta ennyire sötétnek a helyzetet, tévesen becsülte le a kommunisztikus munkaszervezet óriási többtermelő képességét és ekkor nem lett volna szükség egy jóhiszemű tudós embert kizárni, ellenségeink örömére. Vj.

Anatole France új regénye. (*Les Dieux ont soif. Roman, par Anatole France, Paris 1912. Calmann-Lévy kiadása.*)

Görög és római kultúra, a kereszténység primitív korszakai, a babona sötétségeiből kibontakozó tudomány első derengése, az egyház és a feudális államok harcai, napjaink politikai, szociális és kultúréletének kialakulása és Franciaország legújabb eseményei képeznék az egyes nagyobb etapokat, ha tárgyai szerint akarnók sorrendbe szedni Anatole France munkásságát. Mint látjuk az emberi művelődés történetének alig van korszaka, amelyről egy-egy mesterművet ne alkotott volna. A francia forradalom idejével eddig csak néhány egészen rövidke elbeszélésben, inkább jellemrajzban foglalkozott (*Mme de Luzy, Anecdote de Floréal, Mémoire d'un Volontaire*). Anatole France mindig gondosan kerülte azt — és ez elbeszélő művészetének és írásai érzékeltető hatásának legnagyobb titka, — hogy bármely korról vagy kérdésről, bármely mozgalomról vagy eseményről írjon is, érzéseiben másként mint kulturszempontról elfogultnak tűnjék fel. A francia forradalom eseményei: nagyszerű eruptív kitörése, véres fejlődése pedig gazdag gyűjtő anyag a lelkesedésre és nem csodálkozhatunk azon, hogy a francia elbeszélők, akik erről a korról írtak, elragadtatásuk hevében hőszokról és démonokról költöttek legendákat.

Anatole France íme, csak most 68 éves korában, írói pályája végén írta meg a forradalom napjaiból merített regényét. Az azóta eltelt évszázadot megtoldotta még a saját egész élete hosszával is. Ebből a távlatból minden szenvedély és lelkesedéstől menten látja meg, hogy az ember a phrígiai sapkával a fején, a szabadság rajongó lelkesedésével a szívében, a nagy jelszavakkal az ajakán is az örök naiv gyermek marad, és hogy az élet a legnagyobb felfordulások, a legborzalmasabb vérengzések idején is a fenséges élet, amelyet diadalmas útjában nem tartóztat fel semmi, még a Marseilleise harsonái, még a guillotine pusztításai sem.

Semmisen lehet azonban mesteribb, mint a hogyan Anatole France megmutatja, hogy az, ami változhatik az emberben, hogyan változik, mi módon nyilatkoznak meg a forradalom viharzásában egyes ember-típusok.

A jólétben léha és élvhajhász bankár Brotteaux, vagyonát veszítve, a forradalom nélkülözéseiben, higgadt epikuri bölcselevé nemesedik, akinek egyetlen megmaradt, féltve őrzött kincse egy kis maroquin bőrkötésű Lucretius, amelyet kopott kabátja zsebében folyton magánál tartogat és amely a vérpadra is elkíséri. Evarist Gamelin, puritán hajlamú festő — ha ki nem tör a forradalom, nagy, komoly mester-

műveket festett volna — a Terreur napjaiban a forradalmi törvényszéknek egyik legvérengzőbb esküdte, aki patriotikus rajongásában minden „gyanús”-t kérlelhetetlen „igazságérzettel” a vérpadra hurcoltat. Longuemare abbé — a Lajosok idejében rokokó kertben, szökőkút csobogása mellett szellemes és frivol szerelmi történetkéket olvasott volna fel a maîtressének — a nagy felfordulás napjaiban igazi keresztény lelkiatya módjára a legnagyobb méltatlanságokat is krisztusi nyugalommal szenved el, és csak azon háborodik fel, hogy a törvényszék őt következetesen Kapucinusnak nevezi, holott ő a Barnabita rend tagja. Elkéseredve kiált fel: „Ezek a bírák valóban megétesztett, sajnálatra méltó emberek. A lelkük állapota teljesen felborult, ítélőképességüket a legnagyobb sötétség homályosítja el. Összszavarnak mindent, összetévesztik a Kapucinust a Barnabítával. Ha tiltakozom, azt mondják az mindegy, holott tudvalévő, hogy a Barnabita rend szabályai magától Szent Páltól erednek.”

Athenais, a rue Fromenteaubeli kis utcai leány és Rose Thévenin a könnyelmű színésznő, valóságos hősnőkké lesznek üldöztetésük idején. Kis boglyas fejüket a mártír korona glóriája ragyogja be: ártatlan áldozatai Gamelin puritán szigorának, aki a „Közársaság nevében” halálra ítéli az áruba bocsátott szerelmet.

Élodie Blaise, gyöngéd kedélyű, Rousseau tanain felnevelkedett, intellektuális, odaadó érzéki nő, akinek éppen olyan szükséges a szerelem, mint a levegő, a Terreur napjaiban lesz Gamelin kedvese. Szerelmük érzéki forróságát, éjjeleik mámoros boldogságát a lázas forradalmi nappalok bizonytalansága a végletekig fokozza és Élodie valami sajtószerű izgató borzongással simul az ő vérengző kedveséhez s még jobban kívánja őt, amióta tudja, hogy egy ártatlan embert, a pusztá gyanúra, hogy az ő kedvese volt, kivégeztetett.

Mindezeket az embereket a forradalom perzselő szele érintette és a szürke mindennapiságban szunnyadó vagy mesterségesen narkotizált érzéseikkel felébresztve, felfokozta azokat: szemlélődő bölcseséggé, vérszomjas rajongássá, krisztusi szelidséggé, királynői méltósággá és szenvedélyes érzékiséggé.

Anatole France megmutatja nekünk, hogy a Guillotine, a népet évszázadokon át zsaroló arisztokraták, a hazaárulók megbüntetésének rettentő eszköze, hogyan lesz egy érzéki, buja nő szenvedélyes öleléseinek stimulánsává, hogyan lesz a patrióta vérbíró, a forradalmi hős kezében alkalmas fegyverre a vélt vetélytárs elpusztítására, a hímek viaskodásának örök törvénye szerint. *Les Dieux ont soif* ... a régi mese a vérszomjas emberekről, és a saját képükre teremtett isteneikről!

De még a legvéresebb emberi tévedésekben is, ha az ember egész lélekkel hisz bennök és egész, hitével küzd érettök, meglátja Anatole France a kultúrtörékvéseket. Evarist Gamelin, a Terreur legrettenesebb napjaiban, amikor naponta 80—100 ember felett mond halálos ítéletet, az utcán egy karikával játszó 8—9 éves fiúcska játékát nézi, karjaiba kapja a gyermeket, megöleli, megsókolja és így szól hozzá: „Fiacskám, ha te felnössz boldog leszel, szabad ember leszel, és ezt a gyalázatos Gamelinnek köszönheted. Én átkozott vagyok, hogy te áldott lehess, én kegyetlen vagyok, hogy te jó

lehes, én irgalmatlan vagyok, hogy holnap minden francia ölelkez-hessék, örömkönyeket sírva. Fiacskám, ha te ember leszel, a boldogságotat nekem köszönheted, meg az ártatlanságotat is, mégis ha kiejtik majd előtted a nevedet, utálattal fogod hallani és gyűlölettel.”
 A gyermeket leteszi a földre, az ijedten menekült az anyjához, aki a szemben lévő házból kisiet érte. Szép, fiatal nő, arisztokratikus gráciával viseli fehér linón ruháját. Gamelin sötétben nézett utána: „Megcsókoltam a gyermeket, az anyját talán holnap a vérpadra küldöm.”

Gamelin még festő korában új játékkártyákat rajzol, amelyeken a gyűlölt *roi*, *dame*, *valet* jelképeit az *Égalité*, *Fraternité*, *Liberté* szimbólumaival helyettesíti. Nagyon büszke erre az ujjírtásra, hiszen olyan dolgot cselekedett, amely dicsőségesen fog sorakozni a forradalmi nagy reformok mellé.

A nagy reformok! Anatole France ezekben is meglátja azokat, amelyek csak a nagy gyermekek játékszerei. Törvények és rendeletek, az új címzések, a forradalmi időszámítás, Robespierrenek a régi Istent helyettesítő *Raison supreme* kultusza és a vén Európa testéből Napoleon véres kardjával kivagdalt új királyságok . . . Játékszerek . . . néhány röpke év múlva a lomtárba kerülnek mint Gamelin revolúciós kártyapaklija és jönnek újból: *a roi*, *a dame* és *a valet* . . .

Anatole Francet az események mindig csak annyiban érdeklik, amennyiben azok az emberek cselekedeteire befolyással vannak. Az ember cselekedeteit vizsgálva és tapogatva pedig, mint az orvos ösztönszerűleg ráteszi mindig a kezét az élet lüktető pulzusára és látszólag jelentéktelen dolgokban is megéreztetni velünk az élet feltartóztatatlan folyását, örök körforgását.

Porban, sárban, lemállott kövekben sárgán csillogó szemcséket talál az ember. Újra és újra talál és most már tetszik neki és többre vágyik. Keresi, gyűjti, tőri magát értük. Mikor már sok a csillogó szemcsés göröngye, bosszantja őt a sok felesleges rög, kiválasztja a szemcséket, majd összegyűrja egy darabba és kovácsolja és veri az aranyat és formál belőle vaskos ujjaival, ügyetlen szerszámaival mindenféle dolgokat: Olyanokat, amelyek tetszenek neki és olyanokat, amelyekre szüksége van. És lesznek belőle idomtalan bálványok, nehéz kardmarkolatok, otromba koronák, durva kereszttek. És vágyik az arany után és dolgozik rajta és küzd érte most már mindjobban és jobban. A bálványokat széjjel üti, a durva koronákat, keresztteket összetördeli és kalapálja és veri újra és újra az aranyat és mindig finomabb, mindig művészibb dolgokat formál belőle. És íme! féltve őrzött vitrinekben Benvenuto Cellini drága mívű csecsebecsei csoda meséket mesélnek a mindenkori renaissanceok finom, dekadens tulkulturált Flórenceiről.

Mint Benvenuto Cellini műremekeit, Anatole France munkáit is az emberi fejlődés természetes és szép értelmében vett dekadens, kifinomodott ízlésű kor és kultúra hozhatta csak létre, e kor és e kultúra legjellegzetesebb megnyilvánulásaképpen.

Valahányszor Anatole Francenak egy-egy új kötete megjelenik,

megilletődéssel gondolunk arra, hogy első felcsillámlása óta hány millió és millió ember gyűjtötte, munkálta, kovácsolta és csiszolta durvából és darabosból mind simábbra, mind finomábbra, az emberi gondolatot.

T. S.

Dolgozatok a modern filozófia köréből. (*Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születésnapjára. Írták tanítványai, barátai, tisztelői. Budapest, Franklin-Társulat, 1910. Ára 16 korona.*)

Ötven értekezés van egybegyűjtve ebbe a rengeteg kötetbe. Egy harmada általános tájékoztató cikk a filozófia köréből, a többi speciális dolgozat nagyrészt filozófiai problémákról. Néhány irodalomtörténeti és műtörténeti essay is van benne.

Nem lehet célunk e folyóirat szűk kereteiben minden tanulmányról külön írni. Nagy részben nem tartoznak a társadalomtudományok körébe. Csak azokról szólunk, amelyek ide tartoznak.

Sorrendben az első Somló Bódog egyetemi tanár dolgozata *Kauzális vagy normatív etika* címmel. A modern morálbölcsesek két álláspontot különböztetnek meg. Az egyik nézet szerint az etika célja oly szabályok megállapítása, amelyek zsinórmértékül szolgáljanak az erkölcsi cselekvés számára; ez a normatív etika. A másik az etikát elemző tudománynak tekinti, melynek az a feladata, hogy az erkölcsi tudat tényeit vizsgálja. Tehát nem azt, hogy miként kell cselekedni, hanem, hogy adott esetben hogyan szoktak cselekedni az emberek. Ez a kauzális etika. Csak ha tudjuk, hogyan szoktak cselekedni az emberek, akkor állíthatunk fel normákat, amelyekben az emberek lelki törvényszerűségeit már figyelembe kellett venni és a normákat eszerint megalkotni. Hibáztatja Kantot, aki az erkölcsi főtörvény megtartásának kritériumát a szubjektív helyesnek vélelésben látta. Tagadja, hogy a bennünk élő szubjektív „faktum”, az erkölcsi tudat elégséges volna a jó elbírálásához. Eszerint tudományos etika csak az volna, amely a társadalom, az emberek valódi ismerete, alapján állapítja meg, hogy mit kell tenni. Azonban elismeri; hogy a szociális ismeretek csak azt a módot adják meg nekünk, ahogyan bizonyos erkölcsi elveket a gyakorlatban megvalósíthatunk. De hogy melyek a helyes, az erkölcsös elvek, azt a szociológia nem döntheti el. Tehát az erkölcsi főtétel, mint kiindulópont nem lehet szociológiai (kauzális) tétel. Normatív etikára tehát szükség van, mely nélkül nincs tudományos politika sem, mert nem tudhatnók mit kell tennünk.

Dr. Weszely Ödön cikke a tudományos pedagógia mai állásáról szól. Vácsolja Herbart nagy hatását, mely ma már Francia- és Angolországokra is áterjedt. Továbbá beszámol a legújabb pedagógiai áramlatokról. Főleg Natorp nagy művével foglalkozik (*Szociálpädagogik*), mely nagy apparátussal és a kanti filozófia alapján támadja meg Herbartot. Továbbá modern kísérleti eredményekről és azok főbb úttörőiről is megemlékszik. (Neumann, Layról.)

A legterjedelmesebb Varga Jenő értekezése a történelembölcseletről. Azzal kezdi, hogy a történelem — noha a legrégebbi tudomány — azért van annyira hátra az exakt tudományok mögött, mivel a

történetírók az uralkodó osztályok tagjai voltak és nem volt érdekükben a tisztánlátás és tisztánláttatás. Míg más tudományok oly mértékben és abban a sorrendben fejlődtek ki, amelyben szükség volt rájuk (geometriára a Nilus-mellék évenkénti fölmérése miatt stb.), addig a történelem is csak oly mértékben fejlődött, amennyiben az uralkodó osztályoknak ez szükséges volt. Ők a történelmet a lelkesítés eszközeként tekintették. Az objektivitást ezen kívül még sok más körülmény is lehetetlenné tette. Ezek közt legfontosabb a szemtanuk hiszékenysége, naivitása, öntudatlan hazugságai. Mindezek emberi nehézségek. De vannak tárgyiak is. Ilyen főleg a történeti anyag roppant szövevényes volta, a törvények kihámozásának nagy nehézségei. Mindezek miatt már régidőktől fogva a filozófusok történelembölcseleti rendszereket állítottak föl, amelyek spekulatív úton próbálták a hiányokat betölteni és egységes képet adni az emberiség történetének értelméről. E rendszereket négy típusba osztja. Az elsők az ú. n. értelmező rendszerek. Ilyenek voltak Kant és Hegel történetfilozófiai művei. A hősteoriák (Carlyle, Emerson, Nietzsche) és a fajteóriák is (Gobineau, Chamberlain) idetartoznak. A második csoport a szociológiai rendszerek. Azért adja nekik e nevet, mivel eljárásuk közössége abban áll, hogy a történetet, az egyes népek történeti életét bizonyos kultúrkorokra osztja. Ez irány főképviselője Lamprecht. Főbaja, hogy az egyes tünemények és főleg a különböző korok összefüggését, a kauzális kapcsolatot nem tudja megállapítani. Eljárása túlnyomóan leíró. A harmadik csoportba tartozik a történelmi materializmus. Marx a teremtés mikéntjében föllelte azt az alapot, amely a társadalom tüneményeinek alapul szolgál, amely valamely kor politikai, gazdasági, kulturális, etikai és művészi intézményeinek mibenlétét megszabja. Bizonyítja, hogy a gazdasági magyarázatnak semmi köze sincs a filozófiai materializmushoz és hogy ránézve az, milyen ismerettani állásponton áll valaki, teljesen irreleváns. A negyedik csoport: a rendszerellenes történelembölcselek. Itt főleg Rickert jö számba, ki nagy apparátussal bizonyította, hogy a történelem soha sem lehet exakt tudomány (*Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*). Szerinte a történelem feladata ép azt adni, ami egyéni a történésben. Varga cikkének főelőnye nagy világossága és beosztási alapjának értékes volta. E beosztási alap lényege abban áll, hogy az empiria szakadozottságának megszüntetése háromféle módon történhetik. Vagy spekulatív úton, tiszta észből a probléma illetén módon való fölvetése által, mint: miként lehetséges történelem általában (Kant, Hegel); vagy korleírások által, amelyek tipikus kiemelésekre, absztrakciókra vezetnek; vagy azáltal, hogy felkutatjuk a jelenségek oki összefüggését. (A szociológiai és materialista fölfogás.) Végül lehetséges minden törvényszerűség tagadása.

Hosszabb cikk van Láncki Jenő tollából Auguste Comte-ról és a szociológia módszeréről. Ismerteti Comte *Cours de philosophie positive* c. nagy művéből a szociológiáról szóló részt. Comte szociológiájának főjellemtvonását nem a kultúrfokok teóriájában találja, mint az szokásos, hanem az ú. n. objektív módszerben, amelyet a kollektív események racionalizálásában követett. Ennek lényege abban áll, hogy Comte

az individuális pszichikai megfigyelések közül a leghasználatosabbat elvetette: az önmegfigyelést; mivel a megfigyelés a megfigyelőnek a megfigyelthez való viszonya, tehát föltétele, hogy e korrelativitás sértetlen maradjon. Ám a lélektani eljárásban a megfigyelő (a tudat) és a megfigyelt (a tudott) egybeesik. Itt tehát megszűnik az az alapföltétel, amelyen ismeret általában előáll. Ezért Comte a lélektant nem is tekintette pozitív tudománynak. A szociológiában pedig a közvetett megfigyelést tekintette az egyetlen módszernek. Láncki szerint Comte nem volt következetes önmagához abban, hogy — bár az angol szenzualizmus ismerettanának alapján állott — hitt a történelemtudomány olyan exaktságában, mely a jövő megjósolását is lehetővé teszi. Továbbá, hogy elméletével nem fér sehogy sem össze az egyéni akarathoz a társadalmi alakulásokba való befolyása, ő pedig a korok megrövidítésében vagy meghosszabbításában az egyéni akarathoz nagy szerepet tulajdonított. Tévedett abban is, hogy a társadalmi rendet tiszta észalapon megváltoztatni nem lehet, mert a társadalomnak is ép úgy, mint a természettannak, megvannak a maga megváltozhatatlan törvényei. Tévedett, mert a természet megváltoztatásával ellenkezik az, hogy megváltozhatatlan törvények uralma alatt áll.

Az ötödik dr. Stein Lajosnak dolgozata a kozmopolitizmus, nacionalizmus, internacionalizmusról. Szerző nem ad fogalmi disztinkciókat e dolgokról, hanem inkább kultúrtörténeti áttekintést a múlt század német irodalmában szereplő nagyok felfogásáról. Fejtegeti Pichte és Kant kozmopolitizmusát, majd azt, hogy miként csapott át Fichte a napóleoni harcok hatása alatt a nacionalizmusba mégis anélkül, hogy a kozmopolitizmus alapelveit megtagadta volna. Szerinte kiegyeztetésükre törekedett és pedig oly módon, hogy a nacionalizmus bizonyos előstádiuma és föltétele az igazi kozmopolita világtársadalom kialakulásának. Bizonyítani igyekszik, miként találkozik Kant és Fichte szubjektív idealisztikus forrásokból eredő világnézete Herbert Spencerével, aki empirista és naturalista bázison állott, de végső következményekben egy véleményen volt Kanttal. Mindketten az industrializmust tekintették az emberi nem igazi méltó és boldog társadalmi állapotának. A zürichi professzor munkája teoretikus értékelésre nem tarthat számot. Inkább lendületes nyelven ecsetelt kultúrtörténeti mozaik a 19. század német történefilozófia rendszereiből.

Még számos igen érdekes értekezés található e gazdag anyagú kötetben, amelyek azonban már távolabb állnak a bennünket szociológiai szempontból érdeklő problémakörtől. Balassa József igen szép kis cikket írt a gyermeknyelv fejlődéséről, a szavak értelmének lassú változásáról, fixírozódásáról. Lukács György irodalomtörténet-elméleti kérdéseket tárgyal. Lyka Károly az ideális és természetes művészi felfogás különbségéről. Révész a gyermeklélektan számára nyit új kilátásokat összehasonlító kutatások végzése által. Salgó a tudat patológiájáról mond érdekes egyes eseteket. Ezen kívül még számos irodalomtörténeti, esztétikai, nyelvi, tisztán filozófiai és műtörténeti értekezés van e szép kötetben. Mindegyikről nem szólhatunk részletesen, mert ez ép ilyen terjedelmes kötetben volna csak lehetséges.

Csupán egyet akarok még megjegyezni. A könyvben található

számos lélektani és történeti (múértörténet, történet, irodalomtörténet) cikk, bármily alaposak is tárgyi szempontból, még nélkülözik a probléma beállítását szociálpszichológiai szempontok szerint. így kénytelenek szerzőik többé-kevésbé sikerült deskripciókkal megelégedni, holott épp a társadalmi és gazdasági körülmények számos esetben a genetikai összefüggések megszerkesztését lehetővé tették volna. *Varjas Sándor*

Mezőgazdasági napszámbeérek Magyarországon az 1910 évben

A földművelésügyi minisztérium ismét pocskolta az ország pénzét immár közismerten rossz statisztikájának kiadása révén. Szerencsére az idén is, úgy mint tavaly, redukált nagyságban, mindössze hat ív terjedelemben jelent meg. Magyarázó szövegül egyetlen sor díszeleg a füzet előszavában: „Mint e kimutatásból látható, az évszaki átlagos napszámbeérek múlt évben az egész vonalon ismét emelkedtek.”

A statisztika hibái itt is ugyanúgy megismétlődnek, mint a kiadványsorozat előző kötetekben; nyers átlagok, egész vármegyék és egyes törvényhatósági joggal bíró városok által fizetett napszámbeérek egyenlő súllyal való szerepeltetése; az országos átlagok megállapítása nem a fölvetett területi egységekből, hanem ezeknek egyesítése vármegyei átlagokká, a vármegyéké országgrész-átlagokká és ezekből az országos átlagok megállapítása: oly hibák, amelyek minimális fáradsággal és minden költség-többlet nélkül volnának kiküszöbölhetők, ha ugyan a földművelésügyi minisztérium egyáltalán kívánatosnak tartaná tiszta képet nyújtani a mezőgazdasági munkásság, az ország legszélesebb foglalkozási rétegének kereseti viszonyairól.

A statisztika mai formájában tudományos értékre számot nem tarthat, mint ezt már több ízben megírtuk és bizonyítottuk; minden erre fölépített következtetés, vonatkozzék az akár a napszámbeérek és a kivándorlás, akár a napszámbeérek és a nagybirtok-terület összefüggésére, abszolúte ingatag alapon áll. Ezt a statisztikát csak avval a hallgatólagos föltétellel, hogy az elkövetett hibák évről-évre körülbelül ugyanazok, lehet az országos átlagok évi eredményeinek összehasonlítására fölhasználni.

Az évszakonkinti átlagbeérek :

	Tavas	Nyar	Ősz	Tél	Évi átlag
Férfi napszám			fillérekbe		
1900-909 évi átlag	339	220	160	118	159
1910	185	293	211	155	211
Női napszám					
1900-909 évi átlag	100	144	111	83	109
1910	129	187	147	109	143
Gyermek napszám					
1900—909 évi átlag	69	96	76	57	74
1910	88	127	98	74	96

Az előző tíz év átlagához képest — föltéve, hogy nem rendszeres hamis adatszolgáltatással állunk szembe és hogy az elkövetett földolgozási hibák évről-évre arányosan hibás eredményt adnak — a beérek körülbelül 30 — 35%-nyi emelkedést mutatnak. Valami nagymérvű standard-emelkedésről ilyen módon szó sem lehet, mivel a használati cikkek árai az utolsó évtizedben hasonló arányban emelkedtek.

Igaz, hogy a mezőgazdasági munkások, akik élelmiszer-szükségletük túlnyomó részét in natura keresik meg, a drágulással szemben kedvezőbb helyzetben vannak, mint a mindent készpénzben vásárló városnépesség.

Az 1909 évhez képest is meglehetősen emelkedést mutat ki a statisztika: így országos átlagban a férfiak évi bére 200 fillérről 211 fillérré, nőké 136-ról 143-ra, gyermekeké 91-ről 96-ra emelkedett. Ha részletesebben vizsgáljuk a statisztikát, azt találjuk, hogy Erdélyben az emelkedés a férfi és női napszámbernél semmi, csak a gyermekmunka bére szökkent föl 87 fillérről 97 fillérré. Hasonlóképpen semmi emelkedés nem mutatkozik a Tisza jobbparti ország-részben. Legerősebb az emelkedés a Duna-Tisza közén, amely azonban a statisztika ama hibájából ered, hogy a vármegyék és a törvényhatósági városokat egyforma súllyal veszi be az átlagba. Hogy ez mennyire elferdíti az eredményt, erre nézve legyen szabad az idén is — mint már évek óta — egy példát kikapni.

A nyári férfi napszám átlaga a Duna-Tisza közén a statisztika szerint 316 fillérről 375 fillérré, tehát 59 fillérral emelkedett. Ez a szám úgy jött létre, hogy a Duna-Tisza közén levő öt vármegye és két törvényhatósági joggal fölruházott város adatai egyenlő pondussal egyesítve vannak. Hogy ez milyen abszurdum, annak bizonyítására szolgáljon a következő táblázat:

Vármegyék	Nyári férfi napszám Mezőgazdasági kereső fő- és mellékfoglalkozásban		
	1910	1909	1900-ban
Bács-Bodrog	318	290	228.102
Csongrád	409	363	47.535
Heves	342	323	91.826
Jásznagykun	307	232	126.874
Pest	304	288	284.023
	1682	1496	778.360
Megyei átlag	336	299	
Emelkedés	37 fillér.		Keresők száma
Városok	Nyári férfi napszám		fő- és mellékfoglalkozásban
	1910	1909	1900-ban
Baja	280	250	2.438
Szabadka	384	310	23.874
Újvidék	380	300	3.303
Zombor	417	300	6.660
Hódmezővásárhely	600	500	22.335
Szeged	430	335	24.432
Kecskemét	375	316	15.302
	2866	2311	98.344
Városi átlag	409	330	
Emelkedés	79 fillér.		

Az összesen 100.000 mezőgazdasági keresővel bíró 7 város sokkal nagyobb súllyal, 7 egységgel, befolyásolja az átlagot, míg a 8-szor annyi lakossággal bíró 5 vármegye csak 5 egységgel. A két-ezer keresőt számláló Baja ugyanolyan súllyal szerepel, mint a 228 ezer keresővel bíró Bácsbodrog megye. Így jö létre a 60 fillérmű emelkedés az egész Duna-Tisza közén, amely reálsan csak 40 fillérré rüg.

Kíváncsiak vagyunk, mikor unja meg már a földművelésügyi minisztérium, hogy évről-évre szemére vessék statisztikájának értéktelen voltát, holott ha nem is az adatszolgáltatás, de a földolgozás hibáin minden nehézség nélkül lehetne segíteni.

Varga Jenő.

Új természettudományi folyóirat. („Darwin” népszerű természettudományi folyóirat I. évf. 7. sz. Szerk.: Dr. Fülöp Zsigmond. Szerkesztőség és kiadóhivatal; Budapest, Andrássy-út 60. Megjelenik havonta kétszer, előfizetési díj egy évre 10 korona.)

Napról-napra mindjobban tért hódít az a megismerés, hogy nemcsak a szociológia, nemcsak a világnézet, hanem voltaképpen egész kultúránk egyetlen biztos alapja a természettudományi megismerés. Nemcsak azért, mert hiszen az elméleti természettudományból fejlődik ki a modern élet technikai kultúrájának mindent behálózó és teljességgel nélkülözhetetlen szövedéke, hanem azért is, mert hiszen az emberiség mai sorsának javítása csakis az ember környezetének és magának az embernek lehető pontos megismerése segítségével lehetséges, az emberiség jövő fejlődését megjósolni és lehetőleg akadálytalanul terelni a megállapított mederbe csak akkor válik lehetővé, ha ismerjük az ember fejlődésének eddigi menetét is.

Minél fontosabbnak tűnik fel a köztudat előtt a természet ismerete, annál mostohábban bánik el a természettudománnyal úgy az iskolai, mint az iskolán kívüli oktatás. Az iskola megszorítja a heti óraszámot a klasszika filológia, a vallástan, a költészet és más „fontos” tárgyak rovására, már csak azért is, mert hiszen az eredményes természettudományi oktatáshoz nagy felszerelés, gyűjtemények, kísérletező terem kell, míg a latinhoz egy padon, egy könyvön és egy adag Sitzfleisch-on kívül nem kell egyéb, még csak nagyobb fokú szellemi megerőltetés sem. És még ezt a kevés természettudományt is úgy tanítják, hogy lehetőleg elmenjen tőle a nebulónak a kedve, hihetetlenül lassan törnek utat a biológiai alapon felépített tankönyvek a régi, rendszertani alapon felépült, szárazon skatulyázó könyvek között. Szomorúan jellemző az a miniszterileg jóváhagyott gimnáziumi állatán, amelyben például a Darwin neve nem fordul elő!

Az iskolán kívüli oktatás sem mutat kedvezőbb képet, a szabadiskolák és liceumok, ha adnak is valami természettudományt, megelégszenek egy-egy rendszertelen ismertető előadással, amelyet a hallgató megemészteni, világnézetébe szervesen beleilleszteni rendszerint nem képes. Egy-egy modern törekvést, mint amilyen a *Társadalomtudományok Szabad Iskolájának* kísérlete, már eleve is nagyon szűk keretek közé szorít a gyűjtemények és laboratóriumok hiánya, szóval az anyagi eszközök elégtelensége.

Hátra volna még a népszerűsítő irodalom, az iskolán túli oktatásnak legelterjedtebb és legfontosab formája, amely a szemléltetést képekkel még aránylag legkönnyebben oldhatja meg. És a jó természettudományi irodalomnak van is keletje, csak a német Kosmos vállalatra gondolunk, amelynek kitűnő és olcsó kiadványai egyszerre százezerszámra mennek szét a világban. Persze magyar folyóiratot eddig még nem hozhattunk fel példaképpen, mert a mieink bizony sehogysem akarják, vagy talán nem tudják eltalálni azt a különben nem is könnyű mesterséget,

hogyan lehet a problémákat levetkőztetni a tudományos műhelyek szakszerű nyelvéből és formuláiból és érthetővé tenni az általános műveltségű nem szakember számára is. A népszerűsítés kötelességét a „tudós” az *odi profanum vulgus*-sal hárítja el magától, de felölti a szigorú kritikus álarcát, mihelyt avatatlanok és „féltudósok” próbálják megtermékenyíteni természettudományi ismeretekkel azt a talajt, amelyből a tudományt és tudóst egyedül tápláló levegő, a természettudományi kutatások szükséges voltáról meggyőzött közvélemény fakad. Es ha Darwin az utolsó század legnagyobb problémáját a laikusok és tudósok számára egy könyvben írta meg, nem lehet szégyen más tudásra sem, ha már a szakszerű nyelvről lemondania nem lehet, tájékoztassa a közönséget legalább népszerűen is.

A magyar olvasóközönségben is erősen pezseg a természettudományok utáni vágy, mutatja ezt az a sok lefordított népszerű természettudományi mű, amely ma már a részletüzletnek is kedvelt spekulációs objektumává lett. Persze csak fordítás, egy nemrég megindult magyar folyóirat még úgy próbál érdeklődést kelteni a természettudományok iránt a laikusban, hogy ízelítőül mindjárt Torda szalinus flórájáról hoz rendszertani cikket.

Fülöp Zsigmond folyóirata ezt a hiányt igyekszik betölteni a nagy külföldi népszerűsítők, Bölsche, Urania-Meyer, Fabre, Snyders nyomán és mindjárt Bölsche szavaival adja programját: az aprólékos részleteket egyetemes gondolatokká egyesíteni, a részletkutatások eredményeit az általános kulturcélok szempontjából rendezni el, miközben igyekszik esztétikai formába is önteni. Ha ez az új folyóirat ezt a célt csak részben is eléri, a jobbra való törekvéseknek hathatós támogatója lesz.

Az első füzet tartalma arra mutat, hogy a szerkesztő helyes irányban indul. Bölschének a természettudományok népszerűsítéséről szóló cikkén kívül érdekes elmefuttatást közöl arról a problémáról, mi történék, ha minden újszülött életben maradna. Állandó rovatok a technika vívmányairól, az orvostudomány haladásáról, a mikroszkóp csodáiról, sok apró feljegyzés, könyvismertetés és számos kép teszi a folyóiratot változatossá és népszerű tárgyalási modora mindenki számára élvezhetővé. *M.*

A szociális probléma. (Levelek a szerkesztőhöz)

I.

Igen tisztelt szerkesztő úr! A *Huszdik Század* szeptemberi füzete megemlékezik nemrég megjelent *Das soziale Problem* című munkámnak német kiadásáról, s én e bírálatot nem hagyhatom szó nélkül, mert éppen a *Huszdik Század* készül, a *Társadalomtudományi Könyvtárban*, e könyvemet magyarul kiadni, én pedig tartok rá, hogy olvasóközönsége előtt ne tessesem olyanak, amilyenek ez az ismertetés fest. Bírálom — mint már abból is kitetszik, hogy könyvemnek három részét emlegeti, holott az csak kettőre oszlik — nyilván csak átlapozta e munkát, alkalmasint, mert mint orthodox marxistának, elég volt azt olvasnia

előszavamban, hogy én Marxnak materialista történeti felfogását nem tekinthetem már a társadalmi fejlődés elegendő magyarázatának: e vallomásom, mondom, úgy látszik, elég volt neki arra, hogy sommásan az ideológusok közé vessen, kit tehát igazhívó s a „tudományos szocializmus” alapján álló közgazdának nem szabad komolyan vennie. Ehhez képest aztán nem is tartotta érdemesnek, hogy további fejtegetéseimet pontosabban kipróbálja hamis vagy helyes voltuk felől s nem azt olvasta ki könyvemből, ami valóban megvan benne, hanem bele olvasta azt, aminek benne kell lennie ahhoz, hogy hamis legyen.

Ehhez, szó sincs róla: joga van — ez a sokezeresztendő gyakorlat rendjén megszerzett joga mindenfajta s bármily nevezetű hitközösségek minden igazhívóinak. Én viszont a szerzőnek épily megtámadhatatlan jogára hivatkozom, mikor jövendő magyar olvasóim előtt védekezni kívánok az ellen, hogy munkám képzelenségnek festessék eléjük, még mielőtt a maguk szemével láthatták volna. Ezért kell kijelentenem a következőket:

Először: könyvemnek egy helye sincs, melyből az tűnnék ki — holott bírálóm ezt imputálja vezérgondolatomnak — hogy én a vallást a szolgaság egyetlen előfeltételének tekintem. Inkább ismételtén s behatóan kimutatom, hogy semmi vallásos káprázat nem tudna szolgaságot teremteni, ahol az anyagi feltételek meg nem volnának.

Másodsor: azt igenis állítom, hogy a vallásos káprázat közéje tartozik a szolgaság szükséges előfeltételeinek, sőt hogy ez a tulajdonképeni lelki causa efficiense. E tételtem azonban nem, mint bírálóm megint csak imputálja nekem, egy egyes példára való ráutalással bizonyítom, hanem mélyreható analízissal.

Harmadsor: figyelmemet épen nem kerülte el a munkamennyiségnek értékérésre szokásos alkalmazása. De igenis meg tettem, hogy erre való úgy gyakorlati, mint elméleti alkalmatlanságát a legbehatóbban bebizonyítsam.

Negyedsor: nem áll, hogy én az eljövendő szabad társadalom termelése szabályozójának a bankügyet gondolom. Inkább azt állítom s próbálom is részletesen bizonyítani, hogy e szabályozódásnak, vagyis a kínálat s a kereslet közt való egyensúlynak, automatikusan kell eredmény gyanánt következnie az önérdék szabad uralkodásából.

Ez, szerkesztő úr, az én valóságos képem — engedje meg, hogy ebben álljak a magyar közönség előtt.

Igaz tisztelője Dr. Hertzka Tivadar

II.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Hertzka Tivadar úr nyilatkozata kellemetlen meglepetés számomra. Több tudományos vitát folytattam már a *Huszdik Század*, a *Szocializmus* és a *Neue-Zeit* hasábjain, többször megesett, hogy azt állították rólam, hogy nem helyesen értelmeztem a szerző gondolatait, de az a szemrehányás, hogy

átlapozás alapján írtam kritikát, még sohasem ért. Szerkesztő úr tudja, hogy évek sora óta csak olyan könyvről írok ismertetést, amely érdekelt, amelyet végig olvastam, tekintet nélkül arra, hogy szándékom volt-e róla ismertetést írni vagy sem és soha nem lapozok át könyvet csak azért, hogy ismertetést írjak róla. Kétszeresen kellemetlen rám nézve ez a szemrehányás Hertzka Tivadar úr részéről, akinek egyéb műveit is figyelmesen és haszonnal olvastam, anélkül, hogy ismertetést írtam volna róluk: ezt a könyvét pedig nemcsak gondosan elolvastam, de tartalmát egy barátommal részletesen meg is vitattam.

Hertzka Tivadar úr könyve magyarul is meg fog jelenni és ekkor a magyar közönségnek módjában lesz megítélni, vajon helyesen vázoltam-e munkája gondolatmenetét. Ami Hertzka úr tárgyi ellenvetéseit illeti:

Először: elszórva tényleg előfordulnak munkájában gondolat-csökvények, amelyek arra engednek következtetni, hogy a vallásos érzésen kívül más okait is ismeri a szolgaság keletkezésének és fönmaradásának, de annyira kiemeli és döntőnek hirdeti a vallásos érzést — és könyvének éppen ez adja meg az új tartalmat — hogy ezt kellett kiemelnem és cáfolnom.

Másodszor: ismertetésemben teljes három oldalon igyekszem „analízis”-ét — a szolgaságnak a vallásos érzésből való levezetését — bemutatni: nem tehetek róla, hogy a példák elhagyásával a teoretikus tartalom ennyire soványnak mutatkozik.

Harmadszor: művében tényleg igyekszik bizonyítani, hogy a munkaidő alapján való értékmegállapítás lehetetlen, hogy az árúk értékét csak a piac szabhatja meg: fejtegetései azonban annyira nem újak és nem eredetiek, hogy ismeretetésüket fölöslegesnek tartottam.

Negyedszer: én nem mint H. állítását, hanem mint a magam véleményét írom meg, hogy a H. által kontemplált óriási központi bank mérsékelné ennek az anarchisztikus termelésnek a hátrányait, töltené be némileg az állam szerepét: ezt minden figyelmes olvasó észre kell hogy vegye.

Végül ami H. azt a vádját illeti, hogy könyve két és nem három részből áll, mint én állítom, ennek egyszerű a megoldása: könyvtechnikai szempontból műve két részre oszlik; tartalmi szempontból — én a tartalmat, nem a külalakot szoktam ismertetni — azonban három, lazán összefüggő részből áll; a vallás mint a szolgaság oka: az eddigi rendszerek kritikája és H. saját társadalmi utópiája.

Ennyi megjegyzésem volna Hertzka Tivadar úr nyilatkozatára: remélem, hogy a *Huszdik Század* számos olvasója elfogja olvasni Hertzka úr érdekes és sok tekintetben tanulságos könyvét és meg fog győződni róla, hogy gondosan olvastam és gondosan ismertetem annak tartalmát. Hertzka urat pedig remélem más bírálatok megfogják róla győzni, hogy könyvéből senki sem fog mást kiolvasni, mint amit én belőle kivettem.

Mély tisztelettel *Varga Jenő*

Mint már jeleztük, Társaságunk választmánya elhatározta, hogy a *Társadalomtudományi Társaság* működése első deceniumának emlékére ünnepélyt rendez oly célból, hogy e tíz éves működésről beszámolva, egyben megjelölje további munkásságának útjait s felhívja a rokongondolkodásúak figyelmét úgy tudományos, mint propagandisztikus tevékenységére.

E célok érdekében a jubileumi ünnep kereteit is úgy állapítja meg, hogy a Társaság munkássága minden oldalról megvilágíttassék.

A jubileumi ünnepség időpontjául f. é. november 23. és 24. napját tűztük ki. A programm hozzávetőleges tartalma a következő:

November hó 23-án, szombaton d. u. Ünnepi közgyűlés:

- a) Elnöki megnyitó.
- b) Bel- és külföldi rokontársulatok küldötteinek üdvözlése.
- c) Jelentés a Társaság tízéves munkásságáról.
- d) A külföldi vendégek egyikének előadása a szociológia valamely aktuális kérdéséről.

November hó 24-én, vasárnap d. e.

a) Jelentés a Társaságnak a jubileum emlékére létesítendő új szervezeteiről és alkotásairól.

b) Jászi Oszkár előadása: *Van-e társadalmi haladás?*

November hó 24-én, vasárnap d. u.

Vita a *Van-e társadalmi haladás?* kérdéséről.

November hó 24-én, vasárnap este. Társasvacsora

* * *

A Huszadik Század következő száma, mint november-decemberi kettős szám a jubileumi ünnepély alkalmából november hó végén körülbelül 20 ív terjedelemben fog megjelenni.

A jubileumi ünnepély előkészítésére kiküldött bizottság újból a Társaság tisztelt tagjai figyelmébe ajánlja a taggyűjtő propaganda fontosságát. A Társadalomtudományi Társaság minden külső támogatás vagy szubvenció nélkül, kizárólag tagjai hozzájárulásaiból fedezi szükségleteit s végzi tudományos működését és eszmeterjesztő propagandáját. Úgy tudományos, mint népszerűsítő munkásságának keretei egyre nőnek, de anyagi erőforrásai csak tagjai számának gyarapodásával emelkedhetnek. Folyóiratát, könyvtárát csak akkor gazdagíthatja, kiadványait csak akkor fejlesztheti, ha újabb és újabb tagok vesznek részt munkájában. Ha a jubileum alkalmából minden régi tag egy újat szerezne, könnyen megkétszerezhetné a Társaság működése hatékonyságát. Gyűjtőívet készséggel küld a titkári hivatal (VI. Ankerköz 4.)

* * *

A részletes programot és a meghívókat kellő időben ki fogja bocsátani az elnökség.

Dr. Bosnyák Béla

Szemlénk zártakor vesszük Bosnyák Béla hirtelen és váratlan halálának megrendítő hírét, mely mély gyászba borítja nemcsak családját, de barátait és bajtársait is.

Ez a fájdalom bizonyára a *Huszedik Század* olvasói lelkében is visszhangra fog találni, akik ismerték és méltányolták ennek a ritka és kitűnő fiatalembernek munkásságát.

Bosnyák Béla a magyar fiatalágnak egy egészen új lelki típusát jelentette s kultúrfejlődésünknek egyik nemes és biztató terméke volt. Annak az új magyar diákságnak volt legszebb díszé a mi derék munkatársunk, mely nem lumpol, nem grasszál, nem is dörgölőzik nagyúri protektorokhoz, hanem tanul, kutat, folyton művelődik s édes testvéreinek érzi a magyar föld minden kitagadottját.

Bosnyák Béla az ő huszonnégy éves életében többet dolgozott és gondolkodott, többet érzett át és harcolt ki önmagában, mint a régi nemzedék legtöbb tagja egy egész életen keresztül. Mint fiatal jogász már is díjat nyert a *Társadalomtudományi Társaság* pályázatán *A modern kapitalizmus kialakulása* c. munkájával, melynek kiforrottsága, higgadtsága és mélyreható kritikai érzéke meglepte bírálóit. Nemsokára rá a *Galilei Kör* pályázatán nyert jutalmat *Oroszország társadalmi rajzával*, mely valósággal úttörő munka a magyar szociográfiai irodalomban, mivel talán az első kísérlet a magyar falu élő valóságának megragadására. A magyar falu és a magyar paraszt továbbra is Bosnyák Béla legmelegebb érdeklődésének tárgya maradt, mert széles látókörével és nemes szívével megérezte, hogy ez a mi legnagyobb és legégetőbb problémánk. Ennek kapcsán a magyar föld szomorú parazitája, a cigánykérdés is felkeltette a lelkes fiatal kutató figyelmét, s egy talpraesett tanulmányában mélyebben látott bele lényegébe, mint összes szolgabíráink s miniszteri ankettezőink.

Utolsó nyomtatásban megjelent munkája a Budapesti diáknyomor volt, melyben a Galilei Kör diákstatisztikáját világította meg biztos kézzel és mélyrelátó szemekkel.

Ennyi és ilyen értékes munkásság már egymaga is meglepő és rendkívüli eredmény volna egy ilyen nagyon fiatal embernél. De Bosnyák Béla kutatásai mellett arra is ráért, hogy általános műveltségét és szakirodalmi jártasságát egyre fokozza; hogy mint az O. M. K. E. titkára buzgó és általánosan elismert működést fejtsen ki; hogy diákok és munkások számára sűrűn tartson előadásokat.

De mindezeknél értékesebb volt az a tulajdonsága, hogy szeme állandóan nagy, fontos és messzekiható problémák felé volt irányozva s mintegy személyesen átélte korunk nagy törekvéseit. Legújabban is egy nagyobb gazdaságtörténeti munkán dolgozott, mely hivatva lett volna arra, hogy a jobbágyfelszabadítás kérdését s annak ma is aktuális maradványait egészen új megvilágításba helyezze.

De nemcsak szellemi munkásságával emelt magának Bosnyák Béla maradó emléket mindnyájunk szívében, kik őt ismertük, hanem egész lénye nemes moralitásával, ifjúsága minden szépért lángoló lelkesedésével, pontos kötelességtudásával és megbízhatóságával is. Annak az új nemzedéknek, mely most kezdi meg közéleti pályáját, Bosnyák Béla egyik legtehetségesebb és legtöbb reményre jogot adó képviselője volt, kinek elvesztése mindenkit megdöbönt, ki egyre szebben előrehaladó pályáját figyelemmel kísérte.

A szerkesztőség